

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
«КІЄВО-МОГИЛЯНСЬКА АКАДЕМІЯ»**

На правах рукопису

ІЩЕНКО ДМИТРО ВОЛОДИМИРОВИЧ

УДК 94–029:32(410+44)

**«ПРЕДКИ-ТРОЯНЦІ» В ЛЕГЕНДАХ ПРО СПІЛЬНЕ МИНУЛЕ
ІСТОРІОГРАФІЧНОГО Й ПОЛІТИЧНОГО ДИСКУРСІВ АНГЛІЇ ТА
ФРАНЦІЇ XII-XVII СТОРІЧ**

07.00.02 – всесвітня історія

Дисертація на здобуття наукового ступеня
кандидата історичних наук

Науковий керівник:

Балабушевич Тетяна Аркадіївна,
кандидат історичних наук,

Київ - 2016

ЗМІСТ

ВСТУП	3
РОЗДІЛ 1 ДЖЕРЕЛА Й ИСТОРИОГРАФІЯ.....	10
1.1. Джерельна база дослідження.....	10
1.2. Исторіографія.....	25
РОЗДІЛ 2 ЕВОЛЮЦІЯ «ТРОЯНСЬКОЇ» ГЕНЕАЛОГІЇ ВІД ДАВНЬОЇ ГРЕЦІЇ ДО РАННЬОГО СЕРЕДНЬОВІЧЧЯ.....	30
2.1. Трояніана в Античності.....	30
2.2. Троянці як «предки» в ранньосередньовічній уяві.....	37
РОЗДІЛ 3. РЕПРЕЗЕНТАЦІЇ МИNUЛОГО, ОСНОВАНІ НА «ТРОЯНСЬКОМУ» РОДОВОДІ, В АНГЛІЇ Й ФРАНЦІЇ ХІІІ-ХV СТ.	47
3.1. Виникнення «Галфридіанської» традиції в середньовічній Англії.....	47
3.2. Трояно-бритська фабула й англо-шотландські війни 1296-1357 років.....	62
3.3. «Галфридіанська» традиція й Артуріана за останніх Плантагенетів.....	67
3.4. Трояніана в середньовічній Франції.....	77
РОЗДІЛ 4. УЯВЛЕННЯ ПРО МИNUЛЕ Й ПЕРЕХІД ВІД СЕРЕДНЬОВІЧЧЯ ДО «НОВОЇ ДОБИ».....	95
4.1. Зміни в суспільстві й репрезентації минулого.....	95
4.2. Описи минулого у французькому суспільстві XVI-XVII ст.	101

4.3. Англійські дискурси про минуле й Трояніана в XVI-XVII ст.	118
4.4. Вплив ранньомодерних описів минулого на пізніші виклади англійської й французької історії.....	180
ВИСНОВКИ	191
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ І ЛІТЕРАТУРИ	197

ВСТУП

Актуальність теми. У сучасному світі, як і за давніших епох, політичні спільноти послуговуються практиками, покликаними виправдати усталений устрій. До їхнього переліку належать, зокрема, демонстративні посилання на «історичне минуле», наділені офіційним та, подеколи, священним статусом.

Властиві ще першим цивілізаціям, виправдання згаданого типу функціонують у звичному нам суспільстві як один із головних елементів колективної ідентичності. Практично завжди вони оповідають про «корені» й «характер» відповідної «нації», врочисто оспівуючи «славетних предків» або «спільне походження» її членів. Політичну, соціокультурну й етнопсихологічну роль цих легітимаційних дій можна зрозуміти набагато краще, якщо дослідити тривалу еволюцію, пройдену ними в попередніх століттях.

Дану дисертацію присвячено саме вказаному еволюційному поступові, який, у нашому випадку, висвітлено на прикладі історіографічних і політичних дискурсів, визначальних для суспільного життя Франції та Англії за передмодерної доби. Насамперед, ідеться про XII-XVII століття, себто той відтинок часу, коли більшість репрезентацій «французького» й «англійського» минулого були основані на легендах про «предків із Трої». Брак робіт із аналізом зазначеної проблеми в довготерміновій перспективі дає потрібні підстави дослідити «троянське» історіописання як частину політичних відносин у Західній Європі названого періоду, зокрема в королівстві Англія й королівстві Франція. Зосередити увагу представленої розвідки на цих двох країнах спонукає їхнє особливе місце в європейській історії, а також так нерозривний зв'язок, який від самої появи всього середньовічного комплексу Трояніани сполучав його англо-брітанську та французьку складові.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертацію виконано на кафедрі історії Національного університету «Києво-Могилянська академія» в межах наукової теми «Національна самобутність і порівняльне державотворення в історії» (державний реєстраційний номер 0113U001652).

Тему дослідження затверджено на засіданні вченої ради Національного університету «Києво-Могилянська академія» (протокол № 7 від 27 вересня 2012 р.) та уточнено на засіданні вченої ради НаУКМА (протокол № 26 від 28 травня 2015 р.).

Мета дисертаційної роботи полягає в тому, щоб дослідити, якими способами впродовж задекларованого періоду підданці королівства Франція та королівства Англія пристосовували описи власної історії для політичних потреб.

Поставлена мета передбачає виконання таких **завдань**:

- 1) проаналізувати стан наукової розробки проблеми, а також її джерельну базу;
- 2) показати, як постала, а потім відійшла в спадок середньовічній Європі антична легенда про троянців;
- 3) дослідити роль, яку в політичному житті Англії й Франції протягом Високого та Пізнього Середньовіччя (XII-XV ст.) грали ті репрезентації минулого, що спиралися на перекази чи легенди про «предків-троянців»;
- 4) визначити, які суспільні актори були «замовниками» репрезентацій минулого, основаних на «троянській» легенді; показати, хто «замовляв» аналогічний «продукт» із іншими «історичними» схемами; з'ясувати, як на описи минулого впливала соціальна належність чи політичні вподобання їхніх безпосередніх творців-укладачів.
- 5) дослідити функції, які троянська історіографічна фабула виконувала впродовж XVI-XVII ст. у розвої історичних і політичних уявлень «англійців» та «французів» (тобто підданців, відповідно, королівства Англія й королівства Франція); показати, яким чином такі дискурси відбилися на пізніших викладах англійської та французької історії.

Об'єктом дослідження, з огляду на такий підхід, доречно назвати комплекс уявлень про «свою історію», усталений у Франції та Англії впродовж Середніх віків і ранньомодерного періоду.

Предметом дисертації є дві пов'язані між собою та, з плином часу, дедалі більш антагоністичні групи репрезентацій минулого, а саме ті, що спиралися на легенду про «предків-тroyянців», і ті, що мали за основу альтернативні сюжети.

Методологічна база дослідження спирається на загальнонаукові методи (аналіз, синтез) і на методи спеціально історичні (історико-порівняльний, просопографічний та проблемно-хронологічний). Аналіз і синтез дозволили відобразити місце, яке належало «тroyянській» історіографії (так само як і основаним на ній описам минулого) в суспільно-політичному житті досліджуваних країн. Історико-порівняльний метод застосовано з огляду на те, що дисертація розглядає історію двох спільнот (і, відповідно, двох державних утворів), чиї політичні й історіографічні дискурси мали як відмінності, так і, більшою мірою, подібні риси. Просопографічний метод став у пригоді для розбору головних гравців у розбудові політичних та історіографічних дискурсів Англії й Франції, зокрема: 1) тих індивідів, котрі, представляючи владні інститути або інші суспільні сили, створювали попит на потрібні їм описи «історії», а також 2) тих, хто зазначений попит задовольняв, конструюючи відповідні репрезентації минулого. На основі проблемно-хронологічного методу ідеї про «англійське» й «французьке» минуле висвітлено спочатку в контексті Високого й Пізнього Середньовіччя, а потім – Ренесансу й т.зв. Доби Розуму. Об'єкт і предмет дослідження при цьому представлено в довготерміновій перспективі, щоб відстежити «політичну кар'єру» тих дискурсів, які приписували функцію «предків» давнім тroyянцям, а також тих, що запропонували на ту ж роль інших «героїв-засновників».

Хронологічні рамки. Дана дисертація стосується періоду, який тривав із XII до XVII ст. включно. Підставою для того, щоб визначити саме такі часові межі, здаються два міркування.

По-перше, зазначена доба заклада підвалини для тих ідей сьогодення, чиєю головною темою (а також легітимаційним аргументом у дискурсах політичних гравців) є «своє», «спільне» або «національне» «минуле». Саме в указаній відтинок

часу європейські спільноти сформулювали головний комплекс уявлень про власні витоки, запропонувавши таким способом придатний матеріал для політичних і національних ідеологій Модерності.

По-друге, на окреслений час припадає політичне домінування тієї історіографічної схеми, в якій троянці виступають предками західноєвропейських народів або ж засновниками відповідних політичних утворів. У XII сторіччі «троянська» колективна генеалогія й основані на ній твори про минуле набули в Англії й Франції статусу «істинного» історіописання; в XVII столітті вони зазначений статус втратили, позбавившись його на користь схем, більш звичних для модерного історіописання. Відтак, рамки цього дослідження визначено злетом і падінням «троянської» легенди в суспільно-політичному житті двох названих країн.

Географічні межі дослідження зумовлено потребою проаналізувати «троянську» історіографію та її місце в суспільно-політичних відносинах одночасно Англії й Франції. Відтак, розвідка стосуватиметься тих земель, що впродовж досліджуваного періоду або входили до королівства Англія і королівства Франція, або перебували під їхнім політичним впливом. До останніх належать, зокрема, Уелс (перед його остаточним включенням до складу Англії), Шотландія, Ірландія й решта частин усього архіпелагу, відомого як «Британські острови». Деяку увагу присвячено й теренам, що перебували в зоні хрестових походів, зокрема Палестині й т.зв. Латинській імперії, де також функціонували легенди про «троянське» походження «франків» та інших народів. При висвітленні античної передісторії європейської Троянії йтиметься про декотрі частини давнього греко-римського світу, а в контексті впливу троянської фабули на історичні та політичні уявлення пізніших періодів побіжно згадано північноамериканські й африканські території колишніх британських і французьких колоній.

Наукова новизна. Дисертація пропонує *одне* з *перших* досліджень у вітчизняній історіографії, в яких, у довготерміновій перспективі, розглянуто саме політичний вжиток західноєвропейських презентацій минулого. Крім того, *вперше*

в Україні запропоновано комплексний огляд історіографічних і політичних дискурсів, першорядних для, одночасно, двох утворів передмодерної Європи, а саме королівства Англія й королівства Франція. Дослідження узагальнило й систематизувало матеріали й джерела різного типу, потрібні для аналізу політичних і легітимаційних функцій історіописання в названих країнах за Середньовіччя й ранньомодерної доби. При цьому систематизовано описи минулого, зіпертві на «троянську» фабулу й інші, альтернативні їй, історичні схеми. Відтак, на основі даної дисертаційної роботи *подальшого розвитку* набуває детальніше вивчення політичної, соціокультурної та етнопсихологічної ролі, виконуваної в суспільстві уявленнями про минуле. Те ж можна відзначити й у контексті подальшої дискусії стосовно дискурсів влади й властивих їм звернень до «історії», а також впливу цих останніх на колективну ідентичність відповідних спільнот.

Практичне значення отриманих результатів. Основні положення, висновки й фактологічний матеріал дисертації можуть бути використані для інших досліджень, присвячених взаємозв'язку колективних ідентичностей і політичних дискурсів. Концептуальні положення дисертаційної роботи є придатними для застосування в спеціальних курсах лекцій і семінарах із історії, політології, культурології й міжнародних відносин.

Особистий внесок здобувача. Дисертаційна робота є самостійно виконаним дослідженням, у якому викладено авторський погляд на передмодерний вжиток репрезентацій минулого в політичному житті західноєвропейських країн (королівства Англія й королівства Франція), а також на значення таких практик для пізніших, у т.ч. сьогоднішніх, національних і політичних ідентичностей. Наукові результати дисертації належать особисто автору та є його теоретичним і практичним внеском розвиток історичної думки.

Апробація результатів дослідження. Основні положення й результати дисертації було оприлюднено в доповідях на міжнародних і всеукраїнських семінарах і конференціях, зокрема на засіданні методологічного семінару Інституту

історії НАН України «Ментальні мапи як інструментарій історика» (Київ, 2012), а також на Міжнародній конференції «Актуальные вопросы общественных наук: социология, политология, философия, история» (Новосибірськ, 2013).

Публікації. За темою дослідження здійснено 10 одноосібних наукових публікацій, із яких 8 – наукові статті у фахових виданнях, визначених переліком ДАК МОН України, 1 – у закордонному виданні й 1 – у збірнику за матеріалами наукової конференції. Повний обсяг публікацій складає 5,2 д.а.

Структура дисертації. Дисертація складається з 4 розділів. Перший – містить огляд використаних джерел і літератури. У другому розділі йдеться про історію «троянської» легенди перед періодом, якому присвячено дану роботу. Зокрема, в цій частині представлено ті античні сюжети й тих персонажів, що фігуруватимуть у Трояніані за Середньовіччя. В третьому розділі розглянуто уявлення про минуле й «троянських предків» у середньовічних дискурсах: від Галфрида Монмутського до воцаріння Тюдорів у королівстві Англія й від Пипінідо-Каролінгів до кінця XV ст. у Франції. Останній розділ аналізує політизовані дискусії про «історію» в Англії й Франції за ранньомодерної доби, а також їхній вплив на пізніші історіографічні концепти.

РОЗДІЛ 1 ДЖЕРЕЛА ТА ІСТОРІОГРАФІЯ

1.2. Джерельна база дослідження

Джерелами для дисертації стали тексти й витвори мистецтва, які, на різних етапах досліджуваного періоду, впливали на головні суспільно-політичні дискурси. Темою зазначених творів є минуле англійської та французької спільнот, а особливий наголос, у більшості представлених тут випадків, стойть на питаннях про походження відповідних народів, витоки їхніх державних утворів і властивого їм устрою.

Головну увагу в даному дослідженні зосереджено на тих середньовічних і ранньомодерніх текстах, які претендували на статус історичних робіт, часто наданий або підтверджений інституціями влади. Крім того, щоб показати, з одного боку, ранню «біографію» троянської легенди, а з іншого – її відбиток у пізніших викладах «історії», було використано й деякі джерела Античності (від Гомера до Вергілія) та, відповідно, джерела вже модерного часу.

У контексті середньовічної Англії й Британії головними джерелами були такі: I. Хроніки та «історії»: Беда Превелебний. «Церковна історія англійського народу» (731); Неній. «Історія бритів» (перша половина IX ст.), Дудо з Сен-Кантена. «Історія норманів» (бл. 1015-1030); Вільям із Малмсбері. «Хроніка королів Англії від найдавнішого періоду до часів короля Стівена» (1125); Галфрид Монмутський. «Історія королів Британії» (1136); Вас. «Роман про Ролона» (поч. 1170-х); Бенуа де Сент-Мор. «Хроніки герцогів Нормандії» (1175); Гіральд із Кембрії. «Топографія Ірландії» (1188) і «Валійська подорож» (1191); Вільям із Ньюбурга. «Історія англійських справ» (1198); Роджер із Ховедена. «Аннали історії Англії й інших країн» (1201); Роберт Менінг із Брюна. «Історія про Англію» (1338). II. Романи й поеми: Бенуа де Сент-Мор. «Роман про Трою» (1165); Анонім. Віршований роман «Артур і Мерлін» (1300); Анонім. Поема «Світобіг» (1300); Джейфрі Чосер. «Тройл і

Кресида» (1385), «Ламентація з приводу пустого гаманця» (1399); Томас Мелорі. «Смерть Артура» (1469). III. Правничі трактати: Ендрю Хорн. «Свічадо правосуддя» (бл. 1290); Анонім. «Манера тримати парламент» (бл. 1320); Джон Фортескью. «Похвала законам Англії» (друга половина XV ст.). IV. Політичні документи: Арбротська декларація про незалежність Шотландії (1320); лист короля Англії Едварда I Плантагенета до папи Бонифація VIII (1301).

Стосовно Франції й сусідніх їй країн континентальної Європи за Середньовіччя: I. Хроніки та «історії»: Григорій Турський. «Історія франків» (594); Фредегар Схоластик. «Хроніка» (630-ті); Анонім. «Книга історії франків» (I пол. VIII ст.); Ейнгард Франк. «Життя Карла Великого» (830-ті); Аймоїн із Флері. «Про королівство франків» (поч. XI ст.); Анонім. «Діяння франків та інших єрусалимців» (1100); Дудо з Сен-Кантена. «Історія норманів» (бл. 1015-1030); Вас. «Роман про Ролона» (поч. 1170-х); Бенуа де Сент-Мор. «Хроніки герцогів Нормандії» (1175); Роджер із Ховедена. «Аннали історії Англії й інших країн» (1201); Робер де Кларі. «Завоювання Константинополя» (поч. XIII ст.); «Великі Хроніки Франції» («Хроніки Сен-Дені») (редакції XII-XV ст.). II. Поезія: Данте Аліг'єрі. «Комедія».

Аналіз наративів ранньомодерної Англії: I. Історіописання (основне): Джон Раствел. «Людські забави, Або хроніки різноманітних держав і, найголовніше, Королівства Англія» (1529); Полідор Вергелій. «Історія Англії» (1534), Вільям Камден. «Британія» (1586), Річард Гаклюйт. «Головні плавання, мандрівки й відкриття англійської нації» (1589), Рафаель Холіншед. «Хроніки Англії, Шотландії та Ірландії» (1577), Томас Фулер. «Вартості Англії» (1662), Джон Селден. «Історичний і політичний дискурс щодо законів і уряду Англії від найдавніших часів до кінця правління королеви Єлизавети I» (1682). II. Романи, поеми, п'єси й церемоніальні спектаклі: Вільям Шекспір. «Річард II» (1595); Едмунд Спенсер. «Королева фей» (1596); Томас Декер. «Пречудове дійство з нагоди Тріумфального в'їзду Його Величності короля Якова до Лондона» (1604); Бен Джонсон. «Монарша й пречудова процесія короля Якова Лондоном» (1604); Ентоні Манді. «Тріумфи

воз'єднаної Британії» (1605); Майкл Дрейтон. «Полі-Ольбіон» (1612); Деніел Дефо. «Правонароджений англієць» (1701). III. Філософські й публіцистичні твори, есе, щоденники: Балтазар Кастильйоне. «Книга придворного» (1528); Філіп Сідні. «Апологія поезії» (1579); Джордж Путенхем. «Мистецтво англійської поезії» (1589); Едмунд Спенсер. «Погляд на сучасний стан Ірландії» (1596); Яків Стюарт. «Правдивий закон вільних монархій» (1598); Джон Ді. «Приватні щоденники» (від II чв. XVI до 1609 р.); Френсис Бейкон. «Щодо пророцтв» (1625); Джон Хеар. «Дух святого Едварда, або анти normanізм» (1642).

Щодо ранньомодерної Франції: I. Історіописання: Ніколя Жіль. «Аннали й хроніки Франції: від зруйнування Трої до часів Людовіка XI» (1492); Жан Лемер Бельгієць. «Картини Галлії й пам'ятки Трої» (1514); Гійом Постель. «Пам'ятні мандрівки після Потопу» (1522) і його ж «Підстави монархії» (1544); Франсуа Отман. «Франко-Галлія» (1573); Анрі де Буленвільє. «Французька держава» (1727). II. Філософські й літературні праці: Мішель де Монтень. «Про видатних людей» (1580).

Аналіз впливу середньовіччих і ранньомодерних дискурсів на Модерність: Проспер Меріме. «Жакерія» (1828); Александр Дюма. «Галлія й Франція» (1832) та «Двадцять років потому» (1845); Джером К. Джером. «Троє в одному човні» (1889); Генрі Гілберт. «Лицарі короля Артура для хлопчиків і дівчаток» (1911).

Як свідчить наведений (вибірковий) перелік, використані тут джерела належать до різних жанрів – починаючи тим, що мав або претендував на статус «історіописання», й закінчуючи поезією та театральними виставами. Таке різноманіття (на відміну від випадків, коли дослідник працює лише з одним різновидом джерел) дозволяє проаналізувати систему передмодерних уявлень про минуле як елемент соціокультурного життя й суспільної свідомості.

Частину з названих творів розглянуто в даній роботі лише побіжно, тоді як інші фігурують у тексті неодноразово. Чільне місце в цій другій групі належить «Історії королів Британії» Галфрида Монмутського, написаній латинською мовою в 1136

році. Саме вказаний труд започаткував широкий ужиток «троянської» легенди в описах «англійської» історії, давши поштовх і суспільно-політичному утвердженню всього культурного комплексу «Артуріані». Останній, увібравши в себе «троянську» генеалогічну фабулу, перетворився на невід'ємний елемент англо-британської, почали, французької ідентичностей. Як буде показано в основних розділах даної дисертації, «Історію» Галфрида за різних політичних обставин послуговувалися правителі й еліти в королівстві Англія, а з ними й можновладці на Континенті. Попри те, що правдивість цієї праці оскаржували ще сучасники її автора, а також незважаючи на її справді міфологізовану та фантастичну інтерпретацію історичних подій, вона нерідко грава роль політико-правового документа, на який посилалися як у суто внутрішніх англійських дискурсах, так і в урегулюванні конфліктів між політичними утворами на британських чи французьких теренах. «Історію королів Британії», одразу ж по її появі, схвалила англійська Корона, а за нею англо-нормандська й згодом французька знать. Цей факт перетворив фабулу, запропоновану в указаному текстові, на шанований канон у викладі давньої історії, прив'язаної до історії королівства Англія, королівства Шотландія, Уельсу, Ірландії й деяких земель (як-от Нормандія чи Бретань) під сюзеренітетом королів Франції. Відтак, зазначений твір і його окремі частини потребували детального опрацювання в рамках нашої розвідки, в тому числі для аналізу політичного значення всієї «Галфридіанської» традиції відображати минуле. Маючи перед собою таке завдання, ми скористалися кількома виданнями Галфридової «Історії», а саме двома англійськими перекладами з латини, одним перекладом російською мовою, а також друкованою публікацією латинського оригіналу. Один із двох англомовних перекладів (*Geoffrey of Monmouth. Histories of the Kings of Britain. London: Dent, 1904 [60]*) зробив наприкінці XIX ст. відомий зневець середньовічної літератури С.Еванс, на чиї коментарі ми посилатимемося в підрозділі 3.1. Другий переклад (*Geoffrey of Monmouth. The History of the Kings of Britain. London: The Folio Society, 1975 [59]*) належить не менш відомому

медієвістові Л.Торпу, міркування якого також наведено в тому ж підрозділі. Ці видання, так само як і російськомовний виклад (Гальфрид Монмутский. История бриттов. Жизнь Мерлина. М.: Наука, 1984 [5]), зроблений А.С. Бобовичем, знадобилися для аналізу деяких термінів, неминуче трансформованих перекладом. Найкращим прикладом тут є застосувані в політичній риториці етноніми, які розглянуто, зокрема, в підрозділі 3.3. Для відповідного порівняння став у пригоді опублікований оригінал твору, зокрема, доступний для дослідників у виданні «Galfredi Monumetensis. Historia Britonum» 1844 року за ред. Дж.А.Джайлза [57]. Зауважимо, що українського перекладу «Історії королів Британії», як і більшості ключових текстів середньовічного Заходу, наразі немає.

Поряд із твором Галфрида дана дисертація аналізує й ті політичні сигнали, які закладено в працях його попередників, як-от валійського ченця IX ст. Ненія (автора «Історії бритів») і норманського клірика-канцеляриста першої пол. XI ст. Дудо з Сен-Кантена (укладача «Історії норманів»). Твори ж авторів XII-XIV ст., зокрема поета-артуріанця Васа («Роман про Ролона»), клірика з впливової аристократичної родини Гіралда з Кембрії («Топографія Ірландії», «Валійська подорож»), канцеляриста на службі в Анжу-Плантагенетів Роджера з Ховедена («Аннали історії Англії й інших країн»), а також Роберта Менінга з Брюна, літерата, котрий писав англійською мовою на початку т.зв. Сторічної війни («Історія про Англію»), розібрано як першорядні складові «Галфридіанської» традиції за Високого й Пізнього Середньовіччя. Зокрема, наше завдання полягало в тому, щоб окреслити основну фабулу цих творів і, водночас, те, яким чином її презентація була пов'язаною з головними суспільно-політичними процесами відповідного періоду. Для цього, як і в випадку з «Історією» Галфрида, ми використали переклади сучасною англійською (Неній, Вас, Гіралд із Кембрії, Роджер із Ховедена) й, інколи, російською (Неній) разом із опублікованими оригіналами названих текстів (Неній, Дудо з Сен-Кантена, Роберт Менінг).

При цьому представлено й ту середньовічну традицію, що не спиралася на «троянську» генеалогію. Ключовим текстом у даному контексті, безумовно, є «Церковна історія англійського народу», написана в VIII ст. відомим книжником із Нортумбрії Бедою Превелебним. Для відповідного аналізу були використані як латинський оригінал (видання *Beda Venerabilis. Historia Ecclesiastica gentis Anglorum.* [Rec. Josephus Stevenson]. Londini: Sumptibus Societatis, 1838 [30]), так і англійський переклад (*Bede the Venerable. The Ecclesiastical History of the English Nation.* [Ed. by Lionel C. Jane, transl. by John Stevens]. London: J.M. Dent, 1910 [29]).

Історики XII ст. Вільям із Малмсбера («Хроніка королів Англії від найдавнішого періоду до часів короля Стівена») й Вільям із Ньюбурга («Історія англійських справ») виступають тут як опоненти Галфрида Монмутського, а отже й як представники започаткованої Бедою «нетроянської» історіографії. В Англії вона залишалася фактично єдиною помітною альтернативою «Галфридіанській» традиції аж до наступу на Трояніану, який уже за Ренесансу повели прихильниками гуманістичного історіописання.

Декотрі автори-трояністи (себто ті, хто спирався в своїх творах на легенди про троянців), зокрема нормандець Дудо з Сен-Кантена, «англійці» (можливо англо-нормандського походження) Вас і Роджер із Ховедена (Рожер де Ховеден), а також «француз» із під владою Плантагенетам Турені Бенуа де Сент-Мор (автор написаних у другій половині XII ст. «Роману про Трою» й «Хронік герцогів Нормандії») фігурують у даному дослідженні (передусім, завдяки їхнім зв'язкам із Англією, Нормандією та Анжу) як творці «англійських» і, одночасно, «французьких» презентацій минулого.

Поетичні ж твори, наприклад згадані вище «Артур і Мерлін», «Світобіг» або ж Чосерова «Ламентація з приводу пустого гаманця», так само як і трактати з історії права («Свічадо правосуддя», «Манера тримати парламент», «Похвала законам Англії») відображають вплив «троянської» легенди на уявлення пізньосередньовічних англійців про власну спільноту та її устрій.

Поза сумнівом особливе місце належить і таким продуктам тогочасних конфліктів між політичними утворами, як лист короля Англії Едварда I Плантагенета до папи Бонифація VIII (1301 р.) та Арбротська декларація про незалежність Шотландії (1320 р.). У зазначених текстах відбито протистояння двох геналогічних схем, застосованих для презентації минулого всієї Британії. Перший пропонує суто «троянську» модель Галфридової фабули як таку, що закріплює за Англією владу над усіма королівствами й землями «Британського острова». Другий документ відкидає ідею про причетність Шотландії до «троянської» історії англійців і приписує шотландцям походження від скіфів. Названі схеми розібрано в підрозділі 3.2., присвяченому шотландській політиці англійської Корони наприкінці XIII й у першій половині XIV ст. Указану практику прив'язувати англійську історію до легендарної минувшини давніх бритів, як народу нібіто «троянського» кореня, простежено до XV ст. і, зокрема, до публікації в 1485 році надзвичайно популярного й ключового для англійської ідентичності роману «Смерть Артура», написаного лицарем-авантурником сером Томасом Мелорі. З-поміж численних видань даного твору ми обрали для опрацювання таке: Sir Thomas Malory, Knt. Le Morte D'Arthur. The Book of King Arthur and of His Noble Knights of the Round Table. In 2 volumes. Vol. 1. London: Medici Society, 1911 [84].

Джерела, потрібні для дослідження уявень про минуле в середньовічній Франції, також належать до двох традицій – 1) головної, себто «троянської», та 2) іншої, «нетроянської», відсунутої протягом кількох сторіч на задній план. Останню започатковує високопоставлений церковник VI ст. Григорій, єпископ Тура, відомий як автор славнозвісної «Історії франків» (у даній дисертації використано його текст у російському перекладі за виданням: Григорий Турский. История франков. Ред., перевод и comment. В. Д. Савуковой. М.: Наука. 1987). Продовжують цю традицію двірські книжники Карла Великого, зокрема автор «Історії лангобардів» та «Діянь єпископів мецьких» Павло Диякон (використані тут видання: Paul the Deacon. History of the Langobards. Ed. and transl. by William Dudley Foulke. Philadelphia:

University of Pennsylvania Press, 1907 [99], та Павел Диакон. *Деяния мецких епископов*, пер. А. И. Сидорова. СПб.: ИЦ «Гуманитарная Академия», 2006 [12]). Утім, зазначений автор увійшов і до групи письмовців, котрі за ранніх Піпінідо-Каролінгів посприяли політичному утвердженню франкської (а, століттями пізніше, французької) Трояніани. Усталене ними історіописання спиралося на ідею про «троянське» походження франків, а отже й їхнього королівства з усім півландним юму людом. Підвалини для такого погляду на витоки Франкії (й, пізніше, Франції) заклали ще попередники Павла Диякона, а саме літерат при дворі Меровінгів на ім'я Фредегар Схоластик (перша пол. VII ст.) та анонімний автор VIII ст., котрий написав працю, названу «Книга історії франків». Пізніше, в XI ст., їхню справу продовжив чернець Аймоїн із абатства Флері, автор знаного трактату «Про королівство франків». Синтезувавши відомі юму версії «трояно-франкського» родоводу, він створив взірець, на який орієнтувалися історики вже Високого й Пізнього Середньовіччя. Попри те, що названі твори з'явилися перед дослідженням нами періодом, саме вони окреслили схему, котра аж до ранньомодерної доби залишалася основою для такого викладу франкської й французької історії, що найкраще відповідав інтересам політичних гравців королівства. Репрезентують цей виклад, перш за все, редакції XII-XV ст. «Великих Хронік Франції», відомих також як «Хроніки Сен-Дені».

Клірики з абатства Сен-Дені починали опис «французької давнини» згадками про міграції троянців із Середземномор'я та їхнім оселенням на західноєвропейському теренові. Згідно з цією фабулою, ті племена троянського кореня, котрі осіли в Галлії, утворили народ франків і своє власне королівство. Його династії Меровінгів, Каролінгів, Капетингів і Валуа сенденійські письмовці пов'язали в один неперервний історичний ряд, буцімто закладений ще троянськими героями-засновниками. Відтак, «Великі Хроніки Франції» й, значною мірою, ті більш ранні тексти, якими послуговувалися сенденійці, є для нас ключовим джерельним комплексом для дослідження політичних функцій «троянської»

генеалогії та основаних на ній описів минулого, властивих французькому суспільствові до кінця Середніх віків. Для відповідного розбору ми використали, насамперед, видання *Les grandes chroniques de France, selon qu'elles sont conservees en l'eglise de Saint Denis en France*. Paris: Techener, 1836 [23].

При цьому такі твори, як анонімний трактат «Діяння франків та інших єрусалимців» (поч. XII ст.), «Завоювання Константинополя» французького лицаря Робера де Кларі (поч. XIII ст.), а також славетна «Комедія» Данте Аліг'єрі знадобилися нам, щоб продемонструвати місце французької Трояніани в легітимації хрестових походів і в ставленні до тих близькосхідних народів, із котрими зіштовхнулися західні християни.

Аналіз уявлень про минуле, які функціонували за ранньомодерного періоду, передбачає розгляд ширшого кола історичних схем, а отже й більшого числа груп, на які дoreчно поділити причетні джерела. Зокрема, поряд із «троянським» історіописанням у цю добу існувала ціла низка традицій, декотрі з яких увібрали в себе фабулу Трояніани. Інші ж її цілковито відкинули, протиставляючи свій виклад старішій, ще середньовічній традиції з її ідеєю про заснування західноєвропейських королівств і герцогств мігрантами з Трої.

В англійському контексті з-поміж творів цього консервативного напрямку нам прислужилися, зокрема, праці тюдорівського «антиквара» Дж. Леланда (за вид. Leland, John (*Lelandi Antiquarii*). *De Rebus Britannicis Collectanea. Leland's Collectanea in six volumes. Vol. 3. [Ed. By Thomas Hearne]*. London: Gul. & Jo. Richardson, 1770 [75]), істориків XVI ст. Дж. Растела («Людські забави, Або хроніки різноманітних держав і, найголовніше, Королівства Англія») й Д. Пауела («Історія Уелсу»), а також опубліковані тодішньою мовою тексти таких публічних діячів Єлизаветинської доби, як учений і радник королеви Дж. Ді, мореплавець Р. Гаклюйт та його колега Дж. Пекхем. Названі письмовці трималися схеми, ззгідно з якою королівство Англія сягало корінням давньобритської монархії, заснованої троянцями. Посилаючись на «історію» Троянського Дому Британії, а з нею й на легендарні «свідчення»

Артуріани, тюдорівські інтелектуали обстоювали право Англії на володіння всім британсько-ірландським архіпелагом, так само як і низкою земель у Північно-Західній Європі і навіть у Північній Америці.

Таку історичну схему, а з нею й зіpertі на ней політичні ідеї, поряд із істориками підтримували поети й драматурги часів Єлизавети I Тюдор та Якова I Стюарта. Поміж застосованих нами джерел, потрібних для аналізу зазначеної групи письменників, відзначимо видану друком у 1596 році поему Едмунда Спенсера «Королева фей», особливо модну в середовищі тодішніх англійських еліт, а також не менш шанований поетичний твір «Полі-Ольбіон», написаний і виданий у 1612 році знаним віршарем Майклом Дрейтоном. До цього переліку слід додати й сценарії театралізованих урочистостей на честь короля Англії Якова I, віншованого в ролі правонаступника й нащадка «троянських» засновників Британії. Йдеться, поміж іншого, про «Тріумфи возз'єднаної Британії» Е.Манді (1605), «Пречудове дійство з нагоди Тріумфального в'їзду Його Величності короля Якова до Лондона» Т.Декера (1604), а також «Монаршу й пречудову процесію короля Якова Лондоном» Б.Джонсона (1604). Примітно, що названі доробки відбивали прихильність самого Якова «Галфридіанській» традиції, на основі якої, ще правлячи тільки в Шотландії, він написав трактат «Правдивий закон вільних монархій» (1598 р.). Погляди, висловлені в цьому тексті, зокрема посилання на «історію» єдиного британського королівства, півладного монархам із Троянського Дому, лягли в основу державно-політичного проекту «Великої Британії». Невдало започаткований Яковом Стюартом, він був урешті реалізований 1707 року, коли Англія та Шотландія об'єдналися в один «британський» державний утвір.

Водночас, англійське суспільство ранньомодерної доби сформувало й дещо відмінне трактування «острівної» історії, зберігши «троянський» родовід як лише одну з багатьох генеалогій британських народів. У даному випадку потрібно вказати на поєднання середньовічної манери презентувати минуле з історіографією, яка утверджувалася під впливом гуманізму. Поміж текстів такого типу першорядне

місце належить об'ємній «Британії», виданій у 1586 році істориком і королівським герольмейстром В.Камденом. Так само важливими є й «Хроніки Англії, Шотландії та Ірландії» Р.Холіншеда (1577), оскільки ця робота, як і праця, названа перед нею, найбільше посприяла усталенню (й, почасти, відновленню) ідеї про розмаїття етнічних складових у розвоєві англійської спільноти та решти народів-населенників «Британського острова». Троянцям такий виклад відвів роль набагато скромнішу, ніж у концептах середньовічної історіографії, проте, нехай і не без застережень, поміж «предків» англійського й британського люду вони фігурували й далі, а на «троянську історію», як і за Середньовіччя, посилалися різні учасники політичних дебатів при пошуку потрібних їм аргументів. До найбільш яскравих прикладів тут належать трактати знавців юриспруденції та істориків права, як-от «Історичний і політичний дискурс щодо законів і уряду Англії від найдавніших часів до кінця правління королеви Єлизавети I» Дж.Селдена (1682). Примітно, що політико-юридичну систему королівства з визначальною роллю парламенту, вказаний автор виводив від давнього «троянського королівства» на британському терені.

Із цією групою джерел (об'єднаних, одночасно, орієнтацією на стандарти італійського гуманізму та збереженням деяких елементів Трояніані, надто її артуріанської складової) пов'язаний інший, особливо помітний від другої половини XVI ст. і дедалі потужніший масив праць та дискурсів, характерних для ранньомодерної Англії. Його творці – історики, «антиквари», літератори й політичні діячі – відкидали Трояніану як «неісторичне байкарство», протиставивши їй схему, відповідно до якої королівство Англія було започатковане германцями англосаксонського кореня. Нищівну критику трояно-артуріанської історіографії ініціював італійський історик Полідор Верглій, котрий, як представник римського понтифікат прибув на англійський терен ще за правління Генриха VII Тюдора. Щоправда, його опус «Історія Англії» вийшов друком набагато пізніше й за наступного, вже недружнього Римові, короля (використане нами видання: Polydore Vergil. Polydore Vergil's English History. Vol. I. (Containing the first eight books,

comprising the period prior to the Norman conquest. Ed. by Henry Ellis from an earlier transl. London: Nichols, 1846 [94]). Тоді, в 1530-х роках, англійському суспільствові було представлено на розсуд детальний розбір основних сюжетів «троянської» фабули з основаною на ній міфологією Артуріані. Указаний підмурок і його артуріанську надбудову Полідор розвінчав як «вигадки», котрі вважали викладом справжніх минулих подій неуцтво й незнання відповідних історичних документів. Попри відмову тогочасних культурних еліт Англії прийняти цю тезу, вона почала свій суспільно-політичний поступ, приваблюючи увагу тогочасних «учених мужів» і, поступово, готуючи для англосаксів статус «справжніх предків» англійського народу. Поміж творів, які забезпечували зазначений процес, відзначимо доробки історика, а потім архієпископа Кентрберійського, М.Паркера (1504-1575). Для потреб даної дисертації використано видання: Parker, Matthew. A Testimony of Antiquity Concerning the Sacramental Body and Blood of Christ, written in the old Saxon tongue before the Conquest, being a homily appointed, in the reign of the Saxons, to be spoken at Easter, as a charge, to the people; together with the two epistles of Aelfric on the same subject. First published, with a preface, by Matthew Parker. London, 1736 [91].

За Єлизавети I ідея «англосаксонських предків» улилася в риторику англійської політичної еліти, перетворившись із часом на один із головних легітимаційних аргументів антиабсолютистського істеблішменту. Чи не першорядним джерелом для вивчення цього політизованого «англосаксонізму» є памфлет у формі історичного трактату (або ж, навпаки, трактат із рисами політичного памфлету), написаний автором на ім'я Дж.Хеар і опублікований як «Дух святого Едварда, або анти normanізм». Важливо, що публікація названого твору відбулася 1642 року, себто тоді, коли між королем Англії та прихильниками політики, спрямованої на обмеження його влади, почався збройний конфлікт. Примітно, що ідею «англосаксонізму», а з нею й відповідну історичну схему вподобали не лише антиабсолютисти. Ще з інtronізацією Якова I постав і швидко набув респектабельності історичний дискурс, що вславлював «тевтонське» походження

англійського монарха, англійського народу та англійського короліства. Найповніше цю позицію представлено в читаному й неодноразово перевиданому впродовж XVII ст. трактатові Р.Верстегена «Відновлення занепалих знань щодо давнини найшляхетнішої й достославної англійської нації». Вперше названий твір вийшов друком 1605 року, проте ми скористалися доступнішим нам виданням року 1634-го (Verstegan, Richard. A Restitvtion of Decayed Intelligence in Antiquities. Concerning the Most Noble, and Renowned English Nation. By the Study and Travell of R.V. Dedicated unto the King's Most Excellent Majesty. London: Norton, Whitaker, 1634 [113]).

Іще одну групу джерел ранньомодерного періоду становлять прокламації й памфлети, видані в 1640-х роках від імені англійських політичних рухів, відомих як «левелери» й «дігери». Подібно до Дж.Хеара, декотрі з них також закликали повернутися до тих вольностей, які, нібито, були властивими Англії до Нормандського завоювання 1066 року. Зобразивши «переднорманське» минуле свого краю цілком анархістичною утопією, «істинні левелери» представили англосаксів як «божий народ» «англійських ізраїлітів». Важливо, що ідея англійського, а потім британського «ізраїлізму» набула помітного розвитку в працях тих англійських істориків і правників, котрі, як і їхні численні читачі, належали до активних учасників політичного життя. Найважливішим репрезентантом творів даного напрямку є трактат «Права короліства, Або звичаї наших пращурів», написаний і виданий юристом Дж. Седлером у 1649 році (використане тут видання: Sadler, John. Rights of the Kingdom: or, Customs of our Ancestors. Touching the Duty, Power, Election, or Succession of our Kings and Parliaments. London: J. Kidgell, 1682 [102]).

Для того, щоб відобразити багатоманіття колективних генеалогій, характерне для XVII ст. (а саме залишки трояно-артуріанської історіографії, дедалі поважнішу історіографію англосаксоністів, «ізраїлізм» і суміш цсіх цих традицій), ми звернулися, поміж іншого, до низки сатиричних творів, серед яких перше місце, безумовно, належить поетичному памфлетові Д.Дефо «Правонароджений англієць»

(1701), а також памфлетам його політичних опонентів. Для цього в пригоді дослідникам стають збірки на кшталт: *The Female Critick, or, Letters in Drollery from Ladies to their Humble Servants, with a Letter to the Author of a Satyr Call'd, The True-Born English-Man.* London: E. Rumball, 1701 [17].

Зрештою, як показано в останньому розділові даної дисертації, англосаксонізм здобув першість у ролі основної та підтриманої владою схеми для викладу англійської історії. Упродовж останньої чверті XVII й на початку XVIII ст. троянсько-артуріанська фабула остаточно відійшла світові мистецтва, відокремленого від «істинного історіописання». Проте, поряд із офіційно підтримуваним англосаксонським родоводом, вона, особливо завдяки відродженню Артуріан за Романтизму, залишила помітний відбиток на англійській і британській ідентичностях. Щоб відобразити цей відбиток, ми застосували деякі популярні твори модерного часу, як-от «Троє в одному човні» Дж.К.Джерома (1889) або «Лицарі короля Артура для хлопчиків і дівчаток» (1911) Г.Гілберта. Відзначимо також такі видання, як «Путівник палацом Вестмінстера» (1911 р.), особливо зручні для визначення впливу окремих традицій описувати минуле, в даному випадку трояно-артуріанської, на вже модерні способи публічного вшанування державних символів Англії, Британської імперії й Сполученого королівства Великої Британії та Ірландії.

Джерела, потрібні в контексті історіографічних і політичних дискурсів ранньомодерної Франції, можна також умовно розділити на три групи. Твори першої наслідували взірці середньовічного історіописання, спираючись у своєму викладі давньої історії на «троянську» генеалогію. Тексти другої, натхненної гуманістами групи історіографічну Трояніану відкидали, пропонуючи французам на роль «пращурів» інші народи, як-от галлів і франків. Нарешті, до третьої групи ввійшли праці, в яких давніші й новопосталі за Ренесансу історичні схеми було поєднано та адаптовано до політичного буття французького суспільства в XVI-XVII ст.

Поміж текстів, чиї автори були вірними Тояніані, найцікавішими є «Аннали й хроніки Франції: від зруйнування Трої до часів Людовіка XI» Ніколя Жіля (1492), а

також «Картини Галлії й пам'ятки Трої» Жана Лемера Бельгійця (1514). Цими авторами, безперечно, перелік відповідних джерел аж ніяк не вичерпано, й дослідникові на даному напрямкові випадає опрацювати цілу низку праць, написаних як істориками, так і поетами вказаного періоду. Зокрема, йдеться про твори Гійома дю Белле (1491-1543), Гійома Дюбуа (1460-1525), Жана Буше (1476-1559), Йогана Трітемій (1462-1516), а також такого знаного віршописця як глава славнозвісної поетичної «Плеяди», «князь поетів» П'єр де Ронкар (1524-1585), автор сухо «троянських» поем «Гімн Франції» (1549), «Ода мирові» (1550) та «Франсіада» (1572).

«Антитроянську» групу, як і в англійському випадку, очолили гуманісти з Італії та їхні французькі послідовники. В цьому зв'язку особливої уваги потребує праця Паоло Еміліо (1455-1529) «Про діяння франків», а також доробки його німецького колеги Беатуса Ренана (1485-1547). Саме названі автори повернули до життя ще ранньосередньовічний концепт, відповідно до якого франки були сухо германським племенем. Цей германський родовід, відроджений гуманістичним історіописанням, здобув у ренесансній і післяренесансній Франції цілком помітну підтримку. Водночас, ще більша роль, надто в політичному вимірові, дісталася історичним схемам, котрі сполучили кілька різних генеалогем, вивівши з цієї суміші систему аргументів на підтримку інтересів французької Корони або окремих гравців у політикумі королівства. Окрім вже згаданого Жана Лемера, до зазначененої умовної «спілки» належав і відомий теоретик права Жан Боден (1530-1596), так само як і близький до короля Франциска I «вчений муж» Гійом Постель (1510-1581), автор величезної кількості лінгвістичних та історичних творів. Найбільш важливим для нас є його трактат 1544 року «Про вселенську злагоду» з пропагованім у ньому поєднанням франкської й галльської генеалогії. Подібну схему запропонував і «монархомах» із числа гугенотів Франсуа Отман (1524-1590) в своїй славнозвісній «Франко-Галлії» (1573). Антиромський дискурс цього твору, підкріплений міркуваннями про симбіоз германських воїнів-франків і визволених ними з-під

«римського ярма» галлів, був зрештою підтриманий й католицькою більшістю в королівстві. Втім, із часом дана ідея набула особливих трактувань у політичному дискурсові старої французької «шляхти меча», зрезюмованому на початку XVIII ст. в працях графа Анрі де Буленвільє, зокрема в його «Французькій державі» 1727 року. Прихильники ідеї про франко-галльське походження французів урешті-решт відкинули «троянську» генеалогію, попри той факт, що за королів-Бурбонів Людовіка XIII й Людовіка XIV французька влада стимулювала показове відродження Трояніані. Щоправда, пізніше його наслідки виявилися помітними, головним чином, у образтворчому й драматичному мистецтвах, тоді як історіографія Просвітництва з погордою відмовою від середньовічних «вигадок» і «байок». Щоб продемонструвати той відбиток, який залишили на французькій свідомості вже модерного періоду згадані репрезентації минулого, ми послуговувалися творами Проспера Меріме («Жакерія», 1828 р.), а також Александра Дюма («Галлія й Франція» 1832 р. та «Двадцять років потому» 1845 р.).

Попри обмеження формату дисертації, певну увагу вдалося приділити й ілюстраціям до манускриптів, зокрема до різних редакцій «Великих Хронік Франції», лібрето опер і вистав, а тжокож витворам прикладного мистецтва та побутового дизайну. Джерела цієї категорії потребують подальшого вивчення, яке здається доречним у межах наступних дослідницьких проектів.

2.1. Історіографія

Подібно до джерельної бази, літературу, використану для дослідження, можна поділити на кілька умовних груп.

До першої здається логічним включити праці визнаних дослідників Середньовіччя й ранньомодерної доби, надто таких як Марк Блок, Фернан Бродель [Braudel], Жак Ле Гофф, Бернар Гене, Джеймс Брайс [Bryce], Роджер Шерман Луміс [Loomis], Ернст Курціус і Норман Дейвіс [Davies]. На оцінки названих авторів і

низки їхніх колег спираються ті характеристики політичного й культурного життя, які наведено в даній дисертації в контексті вказаних періодів. Праці тих таки істориків стали в пригоді й для розгляду питання про зміни в поглядах на минуле наприкінці Середніх віків і за Ренесансу. Для висвітлення цієї проблеми використано також відомі твори Освальда Шпенглера («Сутінки Європи»), Норберта Еліаса («Про процес цивілізації»), Мішеля Фуко [Foucault] («‘Суспільство має бути захищеним’», «Ненормальне»), а також Маршала Мак-Люена («Галактика Гутенберга: становлення людини друкованої книги»). Безумовно важливими є й роботи, присвячені тим окремим монархам, династіям, державним діячам, письмовцям, творам мистецтва й політичним подіям, про які йде мова в основних розділах представленого тексту.

Другу групу складають роботи, в яких розглянуто репрезентації минулого в передмодерній Європі й, зокрема, в Англії та Франції. Поміж загальних і більш спеціалізованих оглядів цієї проблематики відзначимо твори таких авторитетних учених, як Пітер Бітенхольц [Bietenholz] («Історія й фабула: міфи та легенди в історичній думці від Античності до Модерності»), Аляйда Ассман («Простори спогаду: форми та трансформації культурної пам'яті»), Антонія Гренсден [Gransden] («Історичне письмо в Англії від 550-го до 1307 року», «Історичне письмо в Англії від 1307 року до початку XVI сторіччя», «Легенди, традиції та історія в середньовічній Англії»), Джон Кенйон [Kenyon] («Історіописці: професія історика в Англії від доби Ренесансу»), Доналд Келі [Kelley] («Основи модерної історичної науки: мова, право й історія в французькому Ренесансі») й Фред Леві [Levy] («Історична думка за Тюдорів»). На додаток варто згадати деякі збірки, як-от «Використання минулого в Ранньому Середньовіччі» (за ред. Метью Інеса [Innes] й Ітсака Хена [Hen]).

До третьої групи входять дослідження безпосередньо тих описів минулого, яким присвячено цю дисертацію (тобто «історіям», основаним на легендах про «троянських» предків і на альтернативних їм сюжетах). Зауважимо, що узагальнених

праць про їхній саме політичний ужиток за передмодерної епохи немає, а використані тут тексти стосуються окремих проблем і періодів.

Наприклад, щоб висвітлити шлях «троянської» легенди з Античності до Раннього Середньовіччя, потрібно було звернутися до робіт про давньогрецьку й давньоримську літературу, а також до аналізу античного спадку в суспільстві, культурі й освіті середньовічної Європи. На цьому напрямкові з числа особливо корисних доробків можна виокремити праці сучасних дослідників Ніко Ройманса [Roymans] («Геркулес і конструювання батавської ідентичності в контексті Римської імперії»), Тона Деркса [Derks] («Боги, храми й ритуали: трансформація релігійних ідей і вартостей у римській Галлії»), Келвіна Кендела [Kendall] («Беда й школицтво»), а також твори тих авторів, котрі писали ще наприкінці XIX й у XX століттях. Із-поміж них наземо Домініко Компаретті [Comparetti] («Вергелій у Середніх віках») і Натаніеля Грифіна [Griffin] («Дарес і Діктис: вступ до вивчення середньовічних версій історії про Трою»). Важливими видаються й висновки британської медієвістки Сюзен Рейнолдс [Reynolds], котра підкреслює значення «троянської» легенди для ідентичностей, що формувалися в політичних утворах ранньосередньовічної доби («Королівства й спільноти в Західній Європі, 900-1300 рр.», «Ідея нації як політичної спільноти»). Подібний наголос у контексті суспільства за Меровінгів і Каролінгів роблять британські історики Метью Інес [Innes] («Тевтони чи троянці? Каролінги й германське минуле») та Мері Герісон [Garrison] («Франки як Новий Ізраїль? Освіта й ідентичність від Пипіна до Карла Великого»).

Коли ж ідеться про період після IX сторіччя, то кількість тем, а отже й обсяг літератури зростає. В англо-britанському контексті це означало потребу звернутися до величезної кількості як узагальнених, так і спеціалізованих досліджень, присвячених Артуріані та історіографічній традиції Галфрида Монмутського. В даній дисертації використано ті роботи з указаного комплексу, що найбільше сприяли виконанню поставлених завдань. У зазначеному зв'язку слід назвати, передусім, таких класиків як Роберт Хантингтон Флетчер [Fletcher] («Артуріанський

матеріал у хроніках, надто тих, що стосуються Великої Британії й Франції»), Говард Мейнадье [Maynadier] («Артур англійських поетів»), Лора Кілер [Keeler] («Галфрид Монмутський і пізніші латинські хроніки, 1300-1500 рр.»), Роджер Шерман Луміс [Loomis] («Бретонський фольклор і артуріанський роман», «Едвард I, ентузіаст Артуріані»), а також сучасних авторів Шона Ехарда [Echard] («Латиномовна артуріанська література»), Гвина Вільямса [Williams] («Валійці в своїй історії»), Джералда Моргана [Morgan] («Валійська Артуріана») та ін.

Ідеї Високого й Пізнього Середньовіччя, які обстоювали «троянські» витоки «франкської» й «французької» спільноти, розглянуто, передусім, у контексті історіографічної традиції, підтримуваної Абатством Сен-Дені. В цьому зв'язку потрібно виокремити таких авторів, як Енн Хедеман [Hedeman] («Монарший образ: ілюстрації до Великих хронік Франції, 1274-1422 рр.») та Елізабет Морисон [Morrison] і Елізабет Антуан [Antoine] («Уявлення про минуле у Франції: історія в живописі для манускриптів, 1250-1500 рр.»), оскільки до розбору відповідних текстів вони долутили ще й грунтовний аналіз візуальних матеріалів.

«Відхід» від середньовічного (й передусім «троянського») погляду на «історію», а також її виклади за ранньомодерної доби окреслено завдяки низці важливих робіт, із числа яких згадаємо статті американської дослідниці Середньовіччя й Ренесансу Елізабет Браун [Brown] («Троянські витоки французів: початок кінця міфу, 1450-1520 рр.», «Міфи, пригноблювані іншими міфами: легенда про троянські витоки французів і її розвінчання»). Окремо потрібно відзначити детальний розбір ранньомодерного історіописання (включно з тим, що спирається на «троянську» фабулу), представлений у працях Джорджа Хапперта [Happert] («Ідея ідеальної історії: історична ерудиція й історична філософія в ренесансній Франції»), Р.І.Ашера [Asher] («Національні міфи в Франції за Ренесансу»), Артура Фергюсона [Ferguson] («Справжня давнина: уявлення про прадавню історію в ренесансній Англії») й Г'ю МакДугала [McDougall] («Расовий міф у англійській історії: троянці, тевтони й англосакси»). Слід також згадати дослідження, присвячені «троянській» фабулі в

мистецтві, насамперед розлогу роботу Артура Янга [Young] «Троя та її легенда». Названий текст пропонує комплексний огляд головних проявів, які «історія» троянців мала в різних вимірах європейської культури від Античності до Модерності.

Література всіх указаних категорій дозволила окреслити в даній дисертації саме політичні функції тих ідей про минуле, що виводили «англійську» й «французьку» спільноти від троянців, а також тих, котрі на роль «предків» пропонували інші народи.

У висновку можемо відзначити, що доступність величного масиву джерел, так само як і літератури, присвяченої цікавому нам часовому відтинку, спонукає історика вирішувати проблеми, відмінні від тих, що виникають, коли потрібних матеріалів для аналізу бракує. В нашому випадку головний виклик к роботі з матеріалами полягав у тому, щоб добрati ті з них, які найкраще відповідали поставленим завданням.

Джерела мали бути підібрані так, щоб відобразити головні ідеології першорядних політичних гравців у досліджуваних політичних утворах, так само як і колективну свідомість, властиву членам відповідних спільнот за Середньовіччя й ранньомодерної доби. Те ж стосується й наукових праць, на які ми спиралися в нашему аналізові, коли той стосувався тих чи інших особливостей політичного чи соціокультурного життя передмодерної Європи.

Опрацювання причетних матеріалів, слід додати, свідчить, що численні публікації джерел і наукових робіт далеко не гарантують знайомства академічної спільноти з цими творами. З названої причини в основних розділах даної дисертації тексти досліджуваної доби й оцінки істориків та інших науковців розглянуту подеколи набагато ретельніше, ніж того потребують звичайні посилання.

РОЗДІЛ 2. ЕВОЛЮЦІЯ «ТРОЯНСЬКОЇ» ГЕНЕАЛОГІЇ ВІД ДАВНЬОЇ ГРЕЦІЇ ДО РАННЬОГО СЕРЕДНЬОВІЧЧЯ

2.1. Трояніана в Античності

«Троянська легенда – це спадок, що залишився нам від ранньої й героїчної епохи в минулому Греції, незафіксованому писемною історією. Класична античність передала зазначену легенду на письмі, започаткувавши складну греко-римську суміш із поезії й прози. Поети й драматурги, історики й міфописці, антиквари й коментатори збириали її частини в одне ціле протягом п'ятнадцяти століть»¹ [298, с. 1]. Такими словами американський мистецтвознавець Артур Янг почав свою книжку, названу «Троя та її легенда». Видана в 1948 році, вона й тепер залишається одним із найбільш шанованих оглядів того насамперед культурного впливу, який справила Трояніана на європейські суспільства. З цієї причини ми ще неодноразово звертатимемося до оцінок і тверджень указаного автора, висвітлюючи деякі важливі для нашої теми питання.

Почати слід із того, що легенда про Трою ніколи не мала якоїсь сталої форми, а її версії й варіації, як підкреслював Янг, функціонували в Давній Греції, Римі й на середньовічному Заході в неосяжному розмаїтті. Тим не менш, за словами цитованого історика, якусь спільну основу зазначений комплекс усе ж мав, завдячуючи цим ще правічній давньогрецькій героїці. Такою основою був родовід Троянського Дому, тобто династії, від якої виводитимуть себе можновладні родини Риму, а також (що важливіше в контексті нашого дослідження) королівські Доми християнської Європи [298, с. 1-2]. Роль героя-засновника цього родоводу дісталася синові Зевса Дардану, котрий, згідно з усталеною схемою, став першим правителем у малоазійській країні поблизу Егейського моря. Тамтешню місцевість назвали спочатку Дарданією, а вже потім Троєю – на честь Дарданового онука Троса. Трос,

¹ Тут і далі, де цитати подано з посиланням на іншомовні джерела й видання, переклад автора дисертації, Д.І.

ставши володарем того краю після свого батька, породив трьох синів – Іла, Асарака й Ганімеда. Останнього, як твердить міф, Зевс оселив на Олімпі, а перші двоє заснували два владні клани, що змагатимуться між собою аж до зруйнування Трої. Від Іла пішли Лаомедонт, його син Пріам і син Пріама Гектор; нащадками ж Асарака були Капій, син Капія Анхіс, а також син Анхіса й Афродіти Еней. Іл збудував місто, яке назвали Іліоном, або, відповідно до старішої традиції, величали ім'ям, що належало всій державі – себто «Троя»² [298, с. 2-4; 70, с. 373-374].

Цю генеалогему бачимо в Гомеровій «Іліаді», зокрема в Пісні ХХ, коли Еней, ставши на чолі троянського війська, проголосує:

Першим славетного Зевс породив хмаровладний Дардана,
Що заснував Дарданію тоді, коли Троя священна
Ще не була на рівнині збудована, смертних оселя,
Й люд в передгір'ях селився багатоджерельної Іди.
Син народивсь у Дардана, володар мужів Еріхтоній,
Найбагатішим невдовзі він став серед смертного люду

...

Троса родив Еріхтоній, над людом троянським владику,
В Троса ж самого родилося троє дітей бездоганних –
Іл, а за ним Ассакак та ще Ганімед богорівний,
Що найвродливіший був між усього він смертного люду.
Задля краси його вкрадений вічними був він богами,
Щоб, живучи між безсмертних, у Зевса вино розливати.
Іл же сина родив, бездоганного Лаомедонта,
Лаомедонт же синів породив – Тіфона, й Пріама,
Лампа, і Клітія, й Гікетаона, Ареєву парость;
Капій був син Ассакака, а сам породив він Анхіса,

² Гомер уживає обидві форми, однак, згідно з Артуром Янгом, представники пізнішої давньогрецької літератури вподобали називу «Іліон». Для латинського дактилічного гекзаметру вона, однак, виявилася непридатною. Тож у творах римських авторів майже завжди фігурує слово «Троя» [298, с. 3-4].

Я ж – син Анхісів, а Гектор – син богосвітливий Пріамів.
От із якого я роду і крові, що ними хвалюся.

(Переклад Бориса Тена) [7, с. 337]

«Іліада» починає той етап у поступові «троянської» історії, який, на відміну від попередніх фаз, є репрезентованим у наявних письмових джерелах. Сама ж Гомеріада, за висловом британського антрополога й перекладача давньогрецьких текстів Ендрю Ленга (1844-1912), виявилася однаково впливовим елементом культури як у давньому Середземномор'ї, так і в християнській Європі (особливо як спонука до роздумів про шляхетне життя)³ [225, с. 2-3]. Близької позиції, зокрема в контексті троянського міфу, дотримувався й Артур Янг: «Це не Троя, – писав він, – осяяла Гомера своєю славою, а, натомість, Гомер і його епіка вславили Трою» [298, с. 10].

Для нас важливо насамперед те, що персонажів «Іліади», а також їхніх гаданих нащадків середньовічний світ уважатиме засновниками європейських спільнот. Найвідомішим із них є, звісно ж, троянський принц Еней, котрий у баталіях під стінами Трої протистоїть грецькому герою Ахіллу. Примітно, що під час їхнього поєдинку, описаного в уже процитованій Пісні ХХ, Енея рятує бог Посейдон, пояснивши свій учинок саме генеалогічними мотивами⁴.

Там-таки бачимо й інших фігурантів тих середньовічних генеалогій, що матимуть вплив на політичне життя. Це – прихильник миру Антенор, прославлений

³ На додаток, Ленг заявляє: «Коли б перед нами постав вибір: втратити працю Гомера, вберігши решту грецької поезії, або ж, втративши останню, врятувати Гомерові твори, ми би, поза сумнівом, вчинили правильну річ ... ми б урятували ‘Іліаду’ й ‘Одіссею’» [225, с.3]

⁴ Ну ж бо, смертну тепер відведімо від нього загрозу,
Щоб не прогнівавсь Кронід, коли справді рукою Ахілла
Буде убитий Еней. Судилося йому врятуватись,
Щоб не без сліду пропав і не без нащадків лишився
Рід Дардана, якого Кронід уподобав найбільше
З-поміж синів, що смертні жінки породили від нього.
Став-бо Кронідові рід Пріамів уже ненависний.
Правити нині троянами буде Енеєва сила
Й діти дітей, що мають од нього іще народитись».

пізніше як батько-засновник цілої низки народів, а також принц Гектор, перетворений середньовічною уявою на ідеального лицаря. Енея й Антенора історії Середньовіччя називали Гекторовими кузенами, а принца Франкуса (про якого ми неодноразово згадуватимемо в контексті франкського родоводу) – його небожем. Завдяки такій схемі цього героя Трої, нехай і загубленого задовго до міграції троянців на терени Європи, багато хто з королів «християнського світу» поважно згадував як одного зі своїх «великих предків».

Окрім названих персонажів, «Іліада» містить іще одну важливу для нас рису, відзначену, зокрема, російським культурологом і міфознавцем Єлеазаром Мелетинським. У своїй роботі «Походження героїчного епосу» він привертає увагу до того факту, що ахейців із троянцями оспіували вже пізніші мешканці Греції й Малої Азії, а саме дорійці, іонійці й фракійці. Вони, додає Мелетинський, зберегли попередні народи в своїй колективній пам'яті як славетні племена героїчної архаїки; й саме такими, згідно з указаним автором, бачитиме їх грецька культура в класичну добу [129, с. 441-442]. Іншими словами, завойовники або колоністи звеличували тих, хто колись жив на підкорених ними землях, а, можливо, й узагалі був витіснений звідти предками самих «співців давнини». Подібне вітанування епохи більш ранніх «рас», як ми покажемо в дальших параграфах, було характерним і для тих репрезентацій минулого, що функціонували за Середніх віків та ранньомодерного періоду.

Після Гомера троянську історію прославляли його наступники, зокрема, поети так званого епічного циклу VIII-VII ст. до н.е. Причому, їхні твори, як-от «Кіпрія», «Ефіопіада», «Зруйнування Трої», «Повернення» й «Телегонія», містять оповіді та деталі, яких немає в «Іліаді» чи «Одіссеї» [68, с. xxx-xxxiii, с. 488-532]. Зазначені варіації не лише збагатили Трояніану, але й привабили до неї поетів ліричного стилю: Стесихора, Сапфо, Алкея з Мітилени, Ібіса, Піндара й Вакхиліда [298, с. 26-30].

У V ст. до н.е. троянську традицію вподобали великі трагіки Давньої Греції, а це, своєю чергою, зумовило весь дальший розвиток античної літератури. До наших днів

дійшло тридцять дві давньогрецькі трагедії, п'ятнадцять із яких стосуються саме троянських справ. Натомість, Фівам присвячено лише сім творів, а міфічній історії Афін – чотири. На легенді про Трою, зокрема, основано п'есу Есхіла «Агамемнон», трагедії Софокла «Філоктет», «Аякс» й «Електра», а також кілька драм Евріпіда – «Троянки», «Гекуба», «Андромаха» й «Елена» [162, с. 178-179].

Таким чином Трояніана перетворилася на постійний елемент грецької культури, а отже й тогочасного історіописання. В «Кліо», першій книзі своїх «Історій», Троянську війну згадує Геродот, представивши в даному контексті майже геополітичний аналіз. Його тема – подібність прадавнього конфлікту між ахейцями й троянцями та конфлікту пізнішого, між греками й персами. З цього приводу «батько історії» зауважив: «Кажуть, що на викрадення жінок із Азії перси не звертають уваги, а елліни з Лакедемонії через жінку вирядили великий флот до Азії й знищили державу Пріама. Після цього перси стали вважати все еллінське для себе ворожим. Отже, Азію й всі племена, що її залюднюють, перси вважають своїм володінням, а Європу й Елладу відокремлюють від себе»⁵ [6, с. 16-17].

Троянську війну з повоєнними подіями описували й інші давньогрецькі письмовці, найкраще репрезентовані ще одним істориком V ст. до н.е. Геланіком. Важливо, що в його викладі Еней – не просто герой, а основоположник Риму, й саме в такому чині вказаний персонаж увійде в наступні епохи – спочатку римську, а потім християнську⁶ [44, с. 235-241]. На зламі IV й III сторіч цей передвергліанський варіант Енеїди продовжив грецький граматик Лікофрон, запропонувавши в своїй поемі «Александра»⁷ специфічні портрети героїв Гомера. Насамперед, це стосується

⁵ Ще одну згадку про троянців Геродот наводить у «Терпсіхорі» – п'ятій книзі. Цар Дарій, указано там, вирішив підкорити Пайонію – країну на річці Стримон між Македонією й Фракією. Пайонці ж, як виявилося, були потомством тевкрів, себто троянців, що колись оселилися на європейському терені. Генерал Дарія Мегабаз розбив частину пайонського війська, а сім'ї переможених оселив у Малій Азії. Однак, якийсь люд троянського кореня все ж залишився понад Стримоном і чинив персам запеклий опір [6, с. 298-299]. Передисторію пайонців Геродот висвітлив у «Полігімнії» (сьюмій книзі), вказавши, що військо трояно-тевкрів вирушило на терени Європи задовго до Троянської війни. Разом із союзними племенами ці тевкри, нібито, підкорили Фракію [6, с. 396].

⁶ Версію Гелланіка й версії інших своїх попередників із приводу заснування римської держави й міста наводить у своїх «Римських старожитностях» грецький історик I сторіччя до н.е. Діонісій із Галікарнаса [44, ст. 235-241].

⁷ Або ж «Касандра».

Антенора, котрому, згідно з провіщенням protagonістки твору, судилося зрадити Трою, допомігши грекам увійти до міста [81, с. 36-37]. Подібну фабулу використали деякі сучасники Лікофрона⁸, щоправда, приписавши роль зрадці не Антенору, а Енеєві, буцімто осліплению непогамовною жагою влади [44, с. 157].

Із часом Гомеріада й троянські історії добулися до письменників республіканського Риму, хоча їхній внесок у цю традицію, за оцінкою Артура Янга, обмежився лише стилізованим наслідуванням відомих греків або ж сумлінними перекладами їхніх текстів⁹ [298, с. 36-37]. Проте, за першого римського цезаря Октавіана Августа ситуація змінилася, позаяк Трояніаною перейнявся Публій Верглій Марон (70 до н.е. – 19 н.е.). Із цього приводу той-таки Артур Янг зауважив: «Легенду про падіння Трої греки виплекали для греків. Римляни ж прийняли її задовго до Верглія, однак саме він, найвеличніший поет Риму, зберіг цю історію в найвеличнішій римській поемі. Зберіг і утверджив як історичне тло, на котрому постав Рим» [298, с. 37].

Рим (як державу), за Верглієм, заснував Еней, а тому його чесноти, описані в «Енеїді», постають як практично кровний спадок усіх римлян. При цьому генеалогія давнього героя ненав'язливо нагадувала й про велич сучасного поетові суверена, адже рід Юліїв, до якого належав Октавіан Август, уважали прямим Енеєвим потомством. Названу аристократичну родину, згідно з усталеною генеалогією, започаткував син Енея Юл, і саме даний родовід оспівав Верглій у своїй поемі. Завдяки таким генеалогічним акцентам «Енеїда» здобула її авторові ласку імператора, а з нею й патронат цезаревого приятеля Гая Цильнія Мецената [164, с. 2-3].

Так само наблизеним до Августа був іще один історик-трояніст на ім'я Тит Лівій (59 до н.е. – 17 н.е.), відомий передусім як автор знаменитого твору «Ab Urbe condita libri CXLII» («Від заснування міста 142 книги»). На початку цієї праці описано події,

⁸ Як-от історик IV століття до н.е., що писав під ім'ям Менекрат із Ксанфа.

⁹ У цьому зв'язку Янг згадує «батька римської драми» Люція Лівія Андроніка (280-204 до н.е.), поета Квінта Енія (239-169 до н.е.), іншого поета Гнея Невія (274-200 до н.е.), а також трагіка й історика Луція Акція (170-86 до н.е.) [298, с. 36-37].

що передували утверженню троянців у Європі. Коли дійшло до руйнування Трої, читаемо в Лівія, декотрі з оборонців міста, а саме ті, що воювали під орудою Енея й Антенора, залишилися живими. Оскільки названі вожді були речниками миру, греки відпустили їх і їхніх вояків, після чого врятовані троянці подалися на чужину. Антенор, об'єднавши своїх людей із союзним племенем енетів, оселив посталий таким способом народ на березі Адріатики між морем і Альпами: «Місцевість ця відтоді зветься Троянською, а народ – венетами». Тим часом Еней спробував укріпитися спочатку в Македонії, а потім на Сицилії. Ні в першому, ні в другому краї йому не пощастило, тож він прибув до Італії, де зітнувся з підданцями царя Латина. Той, дізнавшись про силу чужинців і знатність їхнього принца, уклав із ними союз, а Еней пошлюбив Латинову доньку Лавінію [137, с. 51; 78, с. 1-2].

Далі «Книги» описують, як сполучене військо латинян і троянців воювало з царем рутулів Турном, підтримуваним союзними йому володарями Етрурії. В цьому зв'язку Лівій наводить таку історію: «Перед лицем війни, тяжкої й загрозливої, Еней, аби здобути прихильність аборигенів, помислив, що не лише закони, але й ім'я мають бути єдиними для всіх. Тож нарік він обидва народи латинянами, й відтоді аборигени не поступалися троянцям ані в сумлінності, ані в вірності цареві Енею» [78, с. 3-4]. Невдовзі після перемоги, вказує Лівій, Еней помер, а після поховання «стали величати його Юпітером Родоначальником». Рід латино-троянських правителів продовжив син Енея Асканій¹⁰, після якого латинянами правили його прямі нащадки: Сильвій, Еней Сильвій, Латин Сильвій, Альба Сильвій, Атіс Сильвій, Капіс Сильвій, Капет Сильвій, Тиберин Сильвій, Агріппа Сильвій, Ромул Сильвій, Авентин Сильвій і Прока Сильвій. Прока ж, читаемо далі, мав двох синів – старшого Нумітора й молодшого Амулія. Останній, супроти волі батька, запанував у латинській державі, наказавши вбити дітей свого брата. Однак, хлопчики, яких звали Ромул і Рем, вижили й, очоливши тамтешній люд, здобули собі велику славу [78, 3-7].

Так було поєднано два міфи про римські витоки, а саме: 1) історію Енея та його

¹⁰ Юл, «засновник» роду Юліїв, був, згідно з традицією, молодшим братом Асканія.

трянського війська й 2) легенду про царят, урятованих від смерті. В обох випадках, що важливо, йдеться про герой-засновників, із-поміж яких перші (себто Енеєві троянці) заснували Рим-державу, а другі (Ромул і Рем) збудували Рим-місто. Зазначена сполука сюжетів швидко здобула визнання, тоді як працю Лівія в подальшому шанобливо цитували Сенека, Лукан, Тацит і Плутарх. Ця традиція функціонувала й набагато пізніше, зокрема на початку VI століття, коли на Лівієвий текст посилився найвідоміший із римських граматиків Присціан із Цезареї. Присціана ж, своєю чергою, добре знали клірики Середньовіччя, котрі ще й послуговувалися численними скороченнями «142 книг». Зазначеним способом «християнський світ» успадкував історичну фабулу названого тексту, а отже й запропоновану ним версію «трянської» генеалогії¹¹ [172, с. 374-375].

2.2. Трянці як «предки» в ранньосередньовічній уяві

Попри значення Лівія, успадкуванню легенд про троянців середньовічною культурою все ж набагато більше прислужився Верглій, чиї твори відійшли пізнішим європейцям трьома пов'язаними між собою маршрутами. Перший у IV й V ст. проторували Отці Церкви, котрі, згідно з висловом Марка Блока, змогли синтезувати біблійну й греко-римську традиції в історіографії [123, с. 104-105]. Зрозуміло, що Вергліана була неодмінним елементом останньої, а тому зігнорувати її, хай навіть у християнській апологетиці, ранні ієрархи не могли¹² [295, с. 123-124]. Другим шляхом виявилося шкільництво, на чому, поміж інших авторів, наголошував італійський історик і дослідник античного впливу на Середні віки Доменіко Компаретті (1835-1927). Верглія він назвав одним із символів тієї освітньої системи,

¹¹ Знайомство Європи з Лівієм, як відомо, довершив Франческо Петrarка своїми пошуками й аналізом античних текстів [22, с. 374-375].

¹² Дослідники творчості бл. Августина сперечаються з приводу того, скільки цитат із поем Верглія він навів у своїх текстах. Американський дослідник історії Католицької Церкви Геррі Уіллс відкинув попередні припущення про те, що таких цитат було лише 239. На його переконання, ця цифра не відбиває численні аллюзії до персонажів Верглія в прозі Августина та в його листуванні [24, с. 123-124].

що функціонувала як за пізньої імперії, так і після її розвалу: «Там, де ще побутувала граматика, – писав Компаретті, – мусив бути й Вергілій... Вергілій і граматика [з цієї причини] стали синонімами». Таким чином школи (в тій формі, в якій вони існували тоді) знайомили Раннє Середньовіччя з «Енеїдою», а отже й із укладеним до неї «троянським» родоводом [171, с. 77-79].

Окрім «Енеїди», слід згадати ще два латиномовні твори, натхненні Вергіліаною й добре відомі середньовічним книжникам. Перший із них – «Записки Троянської війни» («*Ephemeris Belli Troiani*») – був складений, як припускають, у IV столітті н.е.; другий – «Історія зруйнування Трої» («*De Excidio Troiae Historia*») – датовано початком або серединою VI сторіччя. Хто насправді написав ці тексти ми не знаємо, але представлено їх від імені «безпосередніх свідків» троянської драми: Діктиса з Криту в «Записках» й Дариса з Фрігії – в «Зруйнуванні Трої»¹³ [203, с. 2-5]. Обидві роботи вплинули на цілу низку літературних традицій Середньовіччя, зокрема, на творчість французького поета й історика XII століття Бенуа де Сент-Мора (про якого ще йтиме мова далі) [298, с. 48-51, с. 58; 203, с. 6]. Якусь нішу в шкільництві «Діктис» і «Дарис» могли здобути ще на початку Середніх віків, позаяк уже в XIII сторіччі, як показує німецький літературознавець Ернст Курціус, ці «свідоцтва» становили невід'ємну частину шкільної програми. Звичайно, більш поважне місце в ній займали поеми Вергілія, а також так звана «*Ilias latina*» – написана латиною й значно коротша адаптація «Іліади» Гомера, складена орієнтовно в I столітті н.е. [127, с. 59].

Останній із трьох маршрутів проклали еліти тих західноєвропейських племен, які колись підкорив Рим. Уподобати Трояніану вони могли ще приблизно в II ст. до н.е., після того, як частина кельтів стала союзниками Римської республіки. Таку думку, зокрема, обстоює нідерландський історик Ніко Ройманс, посилаючись, серед іншого, на поему «Фарсалія» римського епіка Марка Анея Лукана (36-65 pp.).

¹³ «Записки» Діктиса описують події від викрадення Елени до смерті Уліса, «Зруйнування Трої» – від пригод аргонавтів до поразки троянців [26, с. 2-5].

Указаний твір присвячено протистоянню Цезаря й Помпея, на тлі якого, в одній частині тексту, поет згадує галльське плем'я арвернів: вони, пише Лукан, «дерзнули» назватися «братами Лацію», приписавши собі «іліонську кров». Такі твердження, схоже, справді дратували римлян, причому настільки, що про це згадано в епопеї, присвяченій одному з їхніх найгостріших внутрішньополітичних конфліктів. Водночас, указані заяви «варварів» могли спиратися на цілком усталену традицію, пов'язану зокрема з тим, що місцевість на Адріатиці в часи, коли там нібито осів Антенор, була частиною не Італії, а Цизальпійської Галлії. З огляду на цей факт, галльські племена мали підставу виводити свій рід від названого троянського принца, а також від тих троянців, що слідували за ним [262, с. 192-193]. Закиди такого гатунку, звісна річ, Рим не вітав, але, згідно з Роймансоном, галлів столична погорда не відлякала, а їхні генеалогії й далі наслідували римські взірці включно з легендою про троянських предків [268, с. 220-221; 79, с. 14; 80, с. 27].

Подібного погляду тримається й Тон Деркс, ще один історик із Нідерландів, котрий уважає, що Галлія, як частина «Римського світу», узвичайлала свої «троянські» родоводи десь на зламі III й IV сторіч. Цю тезу обґрунтовано аналізом, основаним на рештках матеріальної культури романізованих кельтів. Поміж них – символи влади самопроголошеного імператора галльського походження Марка Караузія, котрий, узурпувавши в 287 році владу в Британії й Північній Галлії, проголосив себе «новим Енеєм». Саме в подобі Енея його зображене на тогочасних тамтешніх монетах, на яких ім'я троянського героя фігурує практично як повноцінний титул¹⁴. Указана владна практика, зазначає Деркс, відбиває традицію, що спиралася саме на генеалогічні історії про троянців. Їх, згідно з цією оцінкою, адаптували для власного вжитку кельти, а за ними й наступні, германські, володарі західноєвропейського терену [181, с. 111].

Потверджує таку позицію історія групи племен, відомих за прийнятою ними самоназвою «франки». Своїми предками вони проголосили тих-таки троянців,

¹⁴ Достоту як зичні нам «цезар» чи «король», що також є похідними від величних імен.

перетворивши дану генеалогічну ідею на один із догматів для опису власної історії. Коли саме це сталося невідомо, але перше збережене джерело з указаною геналогемою датоване 30-ми роками VII століття. Зазначеним твором є знана «Хроніка» Фредегара Схоластика, схвалена одразу по її появлі королем із династії Меровінгів Дагобертом I [298, с. 57]. «Троянські» витоки франків Фредегар (якщо, звичайно, дане ім'я насправді належало авторові «Хроніки») задекларував такими словами: «Про франкських королів, як пише блаженний Єронім – а вони жили вже в його часи – поет Вергілій переказав цю оповідь. Першим царем у них був Пріам. Потім, коли Уліс облудою захопив Трою, їм довелося залишити батьківський край, після чого над ними царював Фриг. Після нього цей народ розділився на дві частини, з яких одна попрямувала в Македонію, а інші, котрих через Фрига стали звати фригами, пройшли в Азію¹⁵ й осіли на березі Дунаю, поблизу моря Океану. І знову вони поділилися на дві частини. Перша, складена з люду, який очолював король Франк, вирушила до Європи, де осіла понад річкою Рейн. Поблизу Рейну ці фриги взялися будувати місто, яке хотіли назвати Троєю, але так ніколи вказану справу й не завершили. Ті ж їхні родичі, що лишилися на Дунаї, обрали собі короля на ім'я Торквот, від якого й стали зватися турками. Натомість ті, хто пішов за Франком, назвалися франками» [13, с. 10].

«Троянський» родовід франкського племені обстоював іще один текст ранньосередньовічної доби, але цього разу анонімний. Ідеться про «Книгу історії франків» («Liber historiae Francorum»), відомі списки якої походять із 727 року [297, с. 91]. Названий трактат викладає історію троянців за такою фабулою. Ці «азійські мужі», «войовничі й непокірливі», були «народом міцним і могутнім», «родом із місцинини, що зветься Троєю, де стояло місто Іліон». Правив ними принц Еней, котрий, коли греки захопили Трою, утік до Італії. Інші ж принци, Пріам і Антенор, також залишили зруйноване місто, вивівши з нього двадцять тисяч троянських воїнів. Кораблями ця юрма добулася до Танаїсу, а потім (пішки) – до Панонії. Там троянці

¹⁵ (мова йде про римську провінцію Азія)

збудували місто, яке назвали «Сікамбрія», ѿ жили в ньому довго, зростаючи в числі й набуваючи сили. Згодом їх посоюзнив сам Рим, і на прохання цезаря Валентиніана сікамбрійці збороли аланів. За вказану перемогу вони отримали назвисько «франки», «що в аттичному наріччі означає ‘стійкі’»¹⁶. Однак, потім цей люд повстав, виступивши проти імперського збирача податків «герцога Примарія». Валентиніан за таке їх погромив, і франки втекли на Рейн, де ѿ осіли під спільним проводом двох вождів: Маркомира (що був сином Пріама) й Сунона (сина Антенора). Після смерті Сунона франки змінили свій устрій, обравши короля, «як це заведено в інших народів». Першим королем став син Маркомира Фарамонд, від якого пішла династія, відома потім як Меровінги [4, с. 13-14].

Із наведених уривків видно, що Фредегар і автор «Книги історії франків» були прихильниками однієї генеалогічної легенди, хоча трояно-франкські витоки вони описують по-різному. Британський медієвіст Ієн Вуд із цього приводу припускає, що вказаний клірик і його неназваний колега просто обрали потрібні їм сюжетні елементи з-поміж великого числа невідомих нам родоводів, актуальних за пізньоримської й післяімперської доби. Саме завдяки такій суб'єктивній селекції, на думку цитованого дослідника, ѿ з'явилася основа для описів «франкського», а потім і «французького» минулого [297, с. 91-92, с. 95-96].

Початки іншої – англо-britанської – Трояніани є ще більш розплівчастими. Її еволюцію можна простежити лише з кінця VIII сторіччя, але, схоже, що на острівні терени троянську легенду привели ті ж самі три шляхи: 1) Отці Церкви, 2) римське й післяримське шкільництво, 3) родоводи племенних еліт. Англійський історик Джон Крейтон робить наголос на останньому, посилаючись на той факт, що в Галлії й сусідніх провінціях Імперії місцева знать (достоту як згадані вище арверни) декларувала свою спорідненість із «нащадками Енея». Так, доводить Крейтон, мали чинити ѿ у Британії після того, як її підкорив Рим. Подібно до галлів, згідно з даним поглядом, брити могли також сконструювати проримську генеалогію, назвавши

¹⁶ «...бо загартовані й безстрашні їхні серця» [35, с.13]

трянців своїми предками. Провідна роль у цьому дискурсі, якщо він справді існував, мала б належати тубільним елітам, а надто тим аристократам, що здобували освіту в Римі, обов'язково вивчаючи там троянські тексти й, насамперед, «Енеїду» Вергілія. Після повернення додому ці освічені кельти поширювали римську літературну й генеалогічну моду в межах місцевої «високої культури», адаптуючи її до старіших міфологем і родоводів [176, с. 139]. Такий хід міркувань здається цілком логічним, однак, станом на сьогодні, свідчень про функціонування щойно окресленої моделі в римській і післяримській Британії немає.

Те саме стосується й англосаксонської доби, щоправда, за винятком Уелсу, про який буде сказано пізніше. Що ж до англосаксів, то вони, поза сумнівом, знали «Енеїду», так само як і твори багатьох інших авторів Риму. Вказане знання їм забезпечувала тріада, про яку ми вже згадали – ранньоцерковні письменники, школи й вищі верстви. На особливу увагу в цьому контексті заслуговують саме школи, яких у англосаксонському суспільстві було не так уже й мало. Як відзначає британський дослідник ранньосередньовічної Англії Келвін Кендел, учні цих шкіл поділялися на дві категорії: до першої належали майбутні клірики, а до другої – сини знаті й «шляхетного воїнства». Обидві групи, проте, отримували однакову науку, totожну тій, яку здобували їхні кельто-бритські попередники – себто латинську граматику й тексти Вергілія [222, с. 106]. Великого римського поета вчені англосакси, як свідчать їхні ж тексти, цінували, а його шанувальниками були, зокрема, славнозвісний історик-бенедектинець Беда Превелебний (672-735) і діяч «Каролінзького відродження», чернець із Йорка Алкуїн Флак Албін (735-804) [226, с. 458-459].

Про Беду Превелебного слід сказати більше, оскільки він – автор поважної праці, шанобливо цитованої до наших днів. Ідеться про трактат «Церковна історія народу англів» («Historia ecclesiastica gentis Anglorum»), чий перший рукопис датують 731 роком. Окрім усього іншого, ця робота представила світові тих головних гравців, котрі надалі майже завжди фігуруватимуть в описах як «англійського», так і «britанського» минулого. Вказану роль відведено п'ятьом

«народам» («*gentes*») Британії: англійцям, бритам, скоттам, піктам і латинам. «Спочатку, – пише Беда, – острів оцей не мав іншого люду крім бритів, від яких він і отримав своє ім’я. Брити ж, згідно з переказами, прийшли з Арморіки...». Пікти, як зазначено далі, походили, за деякими припущеннями, зі Скіфії, а їхнє оселення на британському терені відбувалося так: спершу зазначений люд прибув до Ірландії й вирішив там залишитися, але це не сподобалося мешканцям Ірландського острова, які називали себе «скоттами»; морським приблудам вони порадили плисти в Британію, що ті й зробили, осівши зрештою на британській півночі. Перед тим, слід додати, вони взяли за дружин ірландських дівчат, оскільки своїх жінок із собою не мали. Згодом, Британія на додаток до бритів і піктів отримала й третій народ, а саме велику групу тих-таки скоттів, які мігрували з Ірландії під проводом вождя на ім’я Реуда. Ще пізніше до жителів острова долутилися римляни, називані «латинами», після яких, у V-VI століттях, прибули англійці сакси [29, с. 5-6, с. 7-11, с. 22-24, с. 32; 30, с. 7-8].

До троянської легенди Беда не звертався, а бритів, як бачимо, він ототожнював із кельтами, котрі мешкали за Протокою. Однак, «*Historia ecclesiastica*» все ж прислужилася пізнішій англійській Трояніані, окресливши досить чітку схему історичної неперервності – таку, в якій доба англосаксів становила частину історії, започаткованої ще давніми бритами. У Високому й Пізньому Середньовіччі зазначений концепт був визнаним стрижнем історіографічної традиції, але з суттєвим додатком – з історією про троянців, прив’язаною до «брітського» минулого. Генеалогію, що виводила бритів від троянців, успадкували англосакси, а з часом і решта народів «Британського острова». Це – питання, про яке йтиметься далі.

Що ж до історичної тягlostі, то її в ранньосередньовічну добу обстоював не лише Беда Превелебний. За того ж англосаксонського періоду (як уважають, у IX ст.) з’явився трактат «Історія бритів», складений, як указано в його преамбулі, «учнем

святого Елботуса» Неніем із Уелсу¹⁷. Як і в випадку з Фредегаром, ми не знаємо, ким був укладач цієї книги насправді, та одна річ сумніву не викликає: вказана праця відбила світогляд тогочасних валійців, котрі, згідно з їхніми ж твердженнями, були нащадками «троянського» люду, витісненого завойовниками-англосаксами в західну частину «Острова» [198, с. 5-7].

Важливо, що, з-поміж усіх творів, написаних у Британії, «Історія» Ненія містить перший відомий нам виклад «троянської» генеалогії. З цієї причини про даний текст слід сказати більше.

Його вступний блок – це опис «шести віків світу», традиційний для історіографії Середньовіччя. Однак далі наведено формулу, яка має для нашої теми особливе значення, а саме: «Острів Британія названо на честь Брита...»¹⁸ [10, с. 172; 82, с. 386]. Для британської Трояніани ця теза стане визначальною, адже в ній дебютував «національний» герой-засновник на ім'я Брит або, точніше, Брут (від лат. «Bruto») [83, с. 6, с. 16]. Брутів родовід ототожнено з колективною генеалогією всього брітьського «народу», про що, зокрема, свідчить така оповідка: «Як указують літописи Риму, Еней і син його Асканій прибули після Троянської війни до Італії. Здолавши Турна, Еней узяв собі за дружину доньку Латина Лавінію ... Після смерті Латина він правив у царстві римлян, а Асканій тим часом заснував Альбу. Дружина Енея народила йому сина, якого назвали Сильвій. Пізніше Сильвій одружився й жінка його завагітніла. Коли Еней дізнався про це, то через посланця просив свого старшого сина Асканія, аби той відрядив відуна... Відун оглянув дружину Сильвія й... сказав Асканію, що дитя в череві жінки – хлопчик і що стане він ‘сином смерті’, позаяк уб’є своїх батька й матір, за що весь люд зненавидить його... Сталося так, що мати хлопчика, якого нарекли Брутом, померла при родиві, а його ростили кревняки» [10, с. 172-173].

¹⁷ Точної дати появи твору наразі визначити не вдалося. Британська дослідниця середньовічної історіографії Антонія Гренсден як орієнтовну дату називає 830 рік [198, с. 5].

¹⁸ Кількома рядками нижче наведено список «народів» Британії. Це – скотти, пікти, сакси й брити. «Брити ж, – сказано там-таки, – колись дуже численні, споконвіку панували на острові від моря до моря» [10, с. 172]

Далі Неній подає ще одну генеалогічну схему, дещо відмінну від першої: «Ось родовід цього осоружного Брута, від котрого ми, брити, походимо, й котрого скотти, які самі не знають власних витоків, проголошують своїм прабатьком. Отже, Брут був сином Сильвія, а той – сином Асканія, а той – сином Енея, а той – сином Анхіза, а той – сином Капена, а той – сином Асарака, а той – сином Троса, а той – сином Ерехтонія, а той – сином Дардана, а той – сином Юпітера з роду того Хама, що був проклятий батьком своїм Ноєм»¹⁹ [10, с. 172].

«Коли, – продовжує Неній, повернувшись до початкової схеми, – після згаданого провіщення минуло багато років, Брут... випадково застрелив свого батька з лука. За це його вигнали з Італії, й юнак став бурлакувати світом. Він дістався островів Тиренського моря, але тамтешні греки його не прийняли, оскільки не могли вибачити вбивство Турна, скоєне колись Енеєм. Зрештою, Брут прибув до землі галлів і там заснував місто туронів, що нині зветься Турном²⁰. Пізніше він примандрував на острів, названий потому Британією, й населив його своїм сім'ям... З того часу й донині Британія є заселеною» [10, с. 173].

Як бачимо, Брута представлено одним із троянських принців, а народ бритів – його потомством. Високе Середньовіччя вказану ідею засвоїть, і саме з Брута в названий період розпочнатимуть опис британської, а одночасно й англійської історії. Ця практика проіснує до XVII століття як елемент офіційного історіописання,

¹⁹ Брут у цій версії – правнук Енея, а в першій – онук. У другому родоводі Сильвій – син Асканія, тоді як у першому – брат. Слід відзначити, що в різних редакціях «Історії бритів» генеалогічну роль Сильвія й Асканія представлено по-різному. Зокрема, батьком Брута може виступати саме Асканій, а не Сильвій. Оскільки формат дисертації не дає змоги порівняти згадані редакції, пошлемося на примітки до англомовного перекладу «Історії», використаного тут поряд із російським [82, с. 387-389]. Укладачі цього видання вмістили пасаж із генеалогічною схемою, якої немає в багатьох списках твору. Викладено її таким чином: «Як оповідають історичні аннали Риму, брити виводять себе одночасно від греків і римлян: із материнського боку від Лавінії, дочки правителя Італії Латина, а з боку Сільвана – від Інаха, сина Дардана, котрий був сином грецького правителя Сатурна. Дардан, здобувши частину Азії, збудував місто Трою. Він був батьком Троїуса, а той був батьком Пріама й Анхіса. Анхіс був батьком Енея, котрий породив Асканія й Сильвія. Сильвій був сином Енея й Лавінії, доньки правителя Італії. Від Енея ж і Лавінії походять Ромул і Рем, сини Реї й засновники Рима. Брут був консулом, коли підкорив Іспанію й перетворив її на римську провінцію. Після цього він упокорив острів Британія, чиї жителі були нащадками римлян через Сильвія Посмертного. Посмертним його названо через те, що він родився після смерті Енея. Його мати Лавінія ховалася під час вагітності в лісі, де хлопчик і з'явився. З цієї причини його назвали Сильвієм [від лат. silva – ліс, *прим. Д.І.*]. Відтак, усі римські правителі звали себе Сільванами, так само як і брити, що походили від нього. Та потім вони стали зватися бритами на честь Брута й його сім'ї» [82, с. 387].

²⁰ Ідеться про Тур у Туруні.

схваленого інститутами влади й прийнятого елітами.

Водночас, окрім тези про заснування королівства, «Історія бритів» містить і той сюжет, який за чотири століття після написання твору надихатиме цілий комплекс репрезентацій минулого. Це – згадка про правління Артура, котрого автор «Історії» відрекомендував так: «...Тоді чисельність саксів зростала, й вони зміцніли на британському терені. Після смерті Хенгиста [прибл. 488 р. – Д.І.] його син Окта посунув із лівого [північного – Д.І.] боку Британії до королівства канів, і їхні королі походять саме від нього. Саксів у той час, разом із рештою бритських королів, воював шляхетний Артур, очоливши все військо бритів...». По такому знайомствові Неній детально описує «дванадцять великих перемог» Артура в війні з германцями, яку, читаємо в тексті, той завершив як нездоланий воєначальник і мудрий правитель. Саме таким – шляхетним і звитяжним – бачитимуть славетного брита дальші століття, так само як і за Ренесансу, а також ще пізніше – тоді, коли Артуріана відродиться в англійському Бароко й британському Романтизмові [10, с. 187].

З'явившись на світанку античної цивілізації, легенда про троянців відійшла республіканському Риму й Римській імперії. Ще більш політизована, ніж у еллінському світі, вона влилася в культуру християнської Європи, створивши підвалини для легітимаційних дискурсів влади в ранньосередньовічних королівствах.

Повної сили, проте, Трояніна набула пізніше, а саме – в XII столітті. В Англії її розквіт позначився злетом Артуріанського культу, започаткованого «Історією королів Британії» Галфрида Монмутського. Уявивши за основу саме «троянську» генеалогію, він звеличив минувшину трояно-britів від Брута до Артура, й ця традиція похваляти «предків» виконувала аж до Доби Розуму не лише культурні, але й політичні функції. На Високе Середньовіччя припадає також той політичний поступ, що стимулював одержавлення «троянського» родоводу в королівстві Франція. Про це, так само, як і про аналогічні події з іншого боку Ла-Маншу, піде мова в наступному розділі.

РОЗДІЛ 3. РЕПРЕЗЕНТАЦІЇ МИNUЛОГО, ОСНОВАНІ НА «ТРОЯНСЬКОМУ» РОДОВОДІ, В АНГЛІЇ Й ФРАНЦІЇ ХІІ-ХV СТОЛІТЬ

3.1. Виникнення «Галфридіанської» традиції в середньовічній Англії

Галфрид Монмутський написав «Історію королів Британії» 1136 року, започаткувавши своїм трактатом ту історіографічну традицію, яку англійська влада підтримувала впродовж кількох наступних століть. Під таким патронатом утверджився й культурний комплекс Артуріани, зіпертий на «Галфридіанську» практику репрезентувати минуле. Вона ж, своєю чергою, трималася чіткого генеалогічного постулату, згідно з яким Англію заснували троянці.

Попри надзвичайну уславленість названого тексту, відомості про його автора залишаються досить бідними. В Середньовіччі Галфрида називали валійцем із огляду на те, що він звеличував давніх бритів, від яких нібито походили жителі Уелсу. За іншим припущенням він був нащадком якогось лицаря з Бретані, котрий примандрував до Англії разом із Вільгельмом Завойовником. Родина майбутнього літерата, відповідно до цієї другої версії, осіла на валійському прикордонні й, завдяки кельтомовності бретонців, швидко адаптувалася до тамтешньої культури. Так чи так, але наявні дані свідчать лише про те, що більшу частину свого життя Галфрид провів в Оксфорді як канонік при коледжі Святого Георга [282, с. 13; 184, с. 410-411].

Його «Історія», скопійована в багатьох списках із обох берегів Ла-Маншу, зажила поміж англо-нормандських і французьких еліт безпрецедентного успіху, а це, своєю чергою, узвичайлло обстоювану Галфридом схему для опису передгерманської історії Британії [282, с. 28]. Вказану частину її минулого, відповідно до Галфридової фабули, складало кілька головних віх, котрі, в загальних рисах, можна представити так:

- I. «Початки королівства бритів»: правнук Енея Брут, поблукавши подібно до свого великого предка світом, дістается з юрмами інших троянців, вивільнених ним

із грецького полону, до острова Альбіон. Там троянський принц долає місцевих гігантів-альбіонідів і засновує королівство, назване згодом на його честь Британією.

ІІ. «Славетна минувшина», або «Золотий вік»: панування в Британії нащадків Брута, чиї хронічні громадянські війни, не послаблюють бритської могутності. За короля Беліна брити підкорюють сусідніх франків, а потім, ненадовго, навіть сам Рим. Пізніше, однак, уже Рим підпорядкує бритів, але троянська династія на Острів царюватиме й далі, представлена, зокрема, сином бритської принцеси Хелени, римським імператором Константином Великим. Триває цей період до початку п'ятого сторіччя, коли римляни вирішили залишити Британію.

ІІІ. «Доба Артура»: британські терени, позбавлені захисту римських легіонів, плюндрують пікти, скоти й нормани, після яких із Германії прибувають сакси, плануючи завоювати весь острів. Проти германців виступає могутній правитель на ім'я Артур, котрий, здобувши перемогу над напасниками, підкорює майже всю Північно-Західну Європу й повертає Британії давню велич.

ІV. «Занепад троянського королівства»: під час кампанії Артура на Континенті проти короля бритів повстас його небіж Мордред, жадаючи здобути вінець і владу свого вуя. В королівстві доходить до громадянської війни, котра завершується смертю Мордреда, а також пораненням Артура, від якого той зрештою гине. Його королівство розвалюється, а Британію підбивають сакси, витіснивши трояно-britів на західний терен, де ті відтоді й мешкають, «названі вже не бритами, а валійцями». Звуть їх цим ім'ям, «бо мали вони вождя на прізвисько Валон чи то королеву Валаес», або ж тому, «що так їх охрестили чужинці» [5, с. 7-17, с. 96-124; с. 137; 223, с. 2-3].

Політичного забарвлення «Історія королів Британії» набула негайно після своєї появи, адже посвяту в її в перших відомих манускриптах адресовано Робертові, графу Глостеру (1090-1148). В англо-нормандському світі цей аристократ грав примітну роль, позаяк був позашлюбним сином і вірним сподвижником короля Англії Генриха I Боклерка (1068-1135) [5, с. 5; 59, с. 34; 237, с. 13]. Боклерк,

молодший син Вільгельма Завойовника, окрім численних бастардів, мав двох законних дітей, Вільяма й Матильду. 1120 року Вільям загинув на морі в сумнозвісній трощі «Білого корабля», а його сестру пошлюбив імператор Священної Римської імперії Генрих V (1081-1125). У 1125 році Матильда овдовіла й повернулася до Англії, де Генрих I проголосив її своєю спадкоємицею. Від баронів він зажадав пообіцяти, що ті підтримають майбутню королеву, коли буде потрібно. Обіцянку барони дали, але після того, як король помер, її не дотримали. В 1135 році знать обрала новим королем Генрихового небожа Стівена (Етьєна) графа де Блуа (1096-1154), однак Роберт Глостер, нехай і не одразу, став на бік Матильди. Так почалася тривала боротьба за владу, завершена лише 1154 року, коли корону Англії здобув син Матильди від її другого чоловіка (Жофруа графа д'Анжу) Генрих Плантагенет (1133-1189) [195, с. 137-138, с. 141].

Зазначена громадянська війна запалала в 1138 році, коли проти прибічників Стівена виступила партія «імператриці» Матильди. На чолі її війська став Роберт, перетворившись на другу особу в політичному таборі своєї напівсестри [195, с. 138-139]. Після названої дати Галфрид опинився в пікантному становищі, адже про компліменти на адресу Глостера в перших рукописах «Історії», було відомо багатьом. До того ж, і деякі пасажі в самому творі можна було трактувати як політичні сигнали. В цьому зв'язку дослідниця Середньовіччя Антонія Гренсден влучно відзначила, що Галфридова праця не містить жодної згадки при виборність королів. Навпаки, бритські суверени в його викладі успадковують престол, продовжуючи династію Брута Троянського. Якщо (додає Гренсден) розглядати цю традицію як історичний і правовий взірець для наслідування, то легітимним монархом в Англії й Нормандії була Матильда, фігурантка батькового заповіту, а не обраний баронами Стівен [198, с. 206-207]. Сам Глостер під час війни перебував головним чином у Нормандії чи Анжу або ж на Півночі й Заході Англії, тоді як Оксфорд, де мешкав автор «Історії королів Британії», залишався підконтрольним Стівенові [195, с. 139-141]. На тлі цих обставин в тексті «Історії» з'явилася ще одна посвята, адресована

Роберту й Стівену одночасно – як двом «опорам королівства». Британський історик і перекладач тексту Галфрида Себастіан Еванс (1830-1909) уважав, що оновлений варіант трактату слід датувати 1148 роком. Галфрид, згідно з Евансом, розраховував тоді отримати кафедру єпископа, для чого потребував згоди короля – себто, Стівена, котрий, попри протести Матильди, владарював на англійському ґрунті. Так його ім'я й з'явилось в пізніших списках Галфридової праці²¹ [187, с. 338-340, с. 344-347]. Однак, оскільки в тому ж зверненні фігурував і адресат попередньої версії, виходило, що двох непримирених ворогів віншовано так, неначе жодної війни не було. Вже цитований Себастіан Еванс пояснює це ідеалами аристократично-лицарського стану, чиї члени складали основну аудиторію Галфрида. Першу передмову до його опусу вона пам'ятала, тож якби в другій залишилися похвали лише самому Стівенові, укладача «Історії» звинуватили б у двоєдущності, показово зневажуваній аристократичною культурою [187, с. 345-347].

Як свідчать подальші події, викрут із подвійною присвятою виявився цілком ефективним, позаяк у 1151 році Галфрид таки став єпископом²². Наприкінці 1153 року він із кількома іншими ієрархами засвідчив угоду між Стівеном і Матильдою, за якою перший визнав сина другої, Генриха Плантаґенета, своїм законним спадкоємцем. За рік старий король помер, а Генрих здобув скіпетр Англії. Ще за рік помер і Галфрид, якщо, як зауважив інший перекладач «Історії», британський лінгвіст Льюїс Торп, «вірити сумнівним свідченням валійських хронік» [187, с. 348-350; 282, с. 28; 184, с. 410-411].

На тлі описаних перипетій нас цікавить 1) роль владних інституцій у появі «Історії королів Британії», а також 2) значення цього твору для тодішньої й пізнішої «англійської» ідентичності. З приводу першого питання зазначимо, що замовником роботи Галфрида був сам король Англії Генрих I Боклерк. У 1100 році, отримавши корону після загадкової смерті свого брата, Вільяма II Руфуса, Генрих став на чолі

²¹ До нашого часу, щоправда, зберігся лише один, але, як припускають, його копій було багато.

²² (північновалійської дієцезії Святого Асафа)

складної політичної структури, яка охоплювала цілу низку різних «народів»: нормандців, англосаксів, нащадків данців, решток брито-кельтів, бретонців, фланандців і, можливо, ще якогось іншого люду. Нормандський Дім при цьому панував у кількох окремих державно-адміністративних одиницях, а саме в королівстві Англія, колоніях Уелсу й герцогстві Нормандія. Син Матильди Генрих II долучить до них Анжу, Аквітанію, частину Ірландії та інші землі, що складуть «імперію» Плантагенетів [195, с. 132-136, с. 141-143]. На думку Себастіана Еванса, Генрих Боклерк усвідомлював потребу інтеграційної ідеї, здатної задекларувати єдність усіх його підданців. У Давній Греції таку ідею запропонувала «Іліада» Гомера, а в імперському Римі – «Енеїда» Вергілія. Майбутня «Історія королів Британії», відповідно до очікувань суверена-замовника, мала виконати аналогічну роль у підвладних йому землях [187, с. 360].

Галфрида Момнута, як уважають, Генрихові представив його головний політичний радник, котрим був архієпископ Кентерберійський Волтер. Протегований ним книжник, згідно з припущенням Еванса, був присутній на одній із нарад за участю короля; саме там ще молодому тоді клірикові було доручено скласти величну епопею, в якій країни Нормандського Дому фігурували б як об'єднання зі «спільною» історією [187, с. 360-361]. Коли Галфрид виконав це замовлення, то його твір, як уже сказано, вподобали еліти не лише в Англії, але й на західноєвропейському терені загалом. Завдяки цьому визнанню правителі й підданці Нормандського Дому могли заявити, що вони є повноправними спадкоємцями «троянської» Британії. До того ж, зазначену позицію підсилювала давніша історіографічна практика, яку ще задовго до Галфрида започаткували службовці герцогів Нормандії.

Особлива роль тут належить хроністові й керівникові герцогської канцелярії Дудо з Сен-Кантена (963-1043), котрий, приблизно між 1015 і 1030 роками, написав свій головний твір «Historia Normannorum» («Історія норманів»), відомий також як «*Libri III de moribus et actis primorum Normanniae ducum*» («Три книги про звичаї й

діяння перших герцогів Нормандії). «Норманів» у цьому тексті названо «троянським» племенем, яке походить від «даків» [166, с. ix-x]. Даки ж, як указував Дудо, «називають себе данаями або данцями», а ще пишаються тим, що ведуть свій рід від одного з троянських принців на ім'я Антенор. Цей принц, сказано далі, «прорвався після спустошення Трої крізь аргів'ян і вступив із своїми людьми до Іллії», звідки його троянські нащадки, вже знані як «даки» або ж «данці», мігрували кількома хвилями на захід. Першим «до кордонів неосяжної Франкії» посунув вождь Хастинг (або ж Анстинг), вигнаний родичами з іллірійського терену. «Назбиравши навколо себе різнорідних бурлак-поганів, – пише Дудо, – Хастинг окупував галльський домен, після чого порядкував як пан у Франкському королівстві». Наступна міграція дако-троянців тривала вже під орудою «герцога» Ролона – ще одного вигнанця, котрого примусив залишити Дакію її «злий король». Після англійського анабазису, читаємо в «Історії», Ролон привів своїх послідовників до принадного краю, яким і виявилася майбутня Нормандія. Попри спротив франків, бургундців і аквітанців, «даки» залишилися там назавжди [47, с. 15-17, с. 27-28; 48, с. 130-131, с. 143, с. 158-170].

У даному викладі, як бачимо, троянці «запозичили» грецький етнонім «данайці» (чи «данаї»), від якого буцімто з'явилися назви «даки» й «данці». Від троянських племен, котрі прийняли ці імена, виведено тих нормандців, що осіли в Північній Франкії. Таким чином, дякуючи Дудо з Сен-Кантена, правителі Нормандії могли відтоді хвалитися не менш «троянським» родоводом, аніж той, що його мали в своєму легітимаційному арсеналі сусідні франкські королі. Важливо також і те, що в наведеному уривку вождеві «троянно-даків» Ролону приписано титул «dux». Медієвіст і перекладач текстів Дудо з Сен-Кантена Ерік Крістіансен пояснює ужиток названого терміну чіткою вказівкою, яку, особисто або через когось із свого оточення, дав ученному канцеляристові правитель Нормандії Річард II (923-1026). Річард увійшов у аннали історії завдяки низці «діянь», поміж яких особливо важливі наслідки мали його експерименти з власною титулатурою. Його попередники,

нормандські суворени X сторіччя, величали себе «comes» і «marchio», себто «граф» і «маркіз», але Річардові припало до смаку вельбучніше звання «patricius», використовуване франкськими магнатами в добу Меровінгів. Проте, цього йому здалося замало, тож згодом він назвався «dux», і відтоді «християнський світ»чув саме про «герцогів» Нормандії. «Історія норманів», як бачимо, провістила, що герцогським титулом нормандські володарі послуговувалися ще в часи «виходу з Дакії»²³ [166, с. xxiv-xxv].

Схема Дудо та її «троянська» генеалогія поступово усталилися в офіційній історіографії, про що, зокрема, свідчить такий пізніший текст, як «Gesta Normannorum Ducum» («Діяння герцогів Нормандії»). Патроном указаної роботи був сам Гійом (Вільгельм) Завойовник (1027-1087), а дописувачами – Гійом із Жюм’єжа (прибл. 1000-1070), Ордерік Віталій (1075-1142) і Робер де Торінгі (1110-1186). Скандинавські засновники Нормандії в їхньому викладі однозначно фігурують як нащадки тих троянців, котрі осіли в Європі [198, с. 94-97]. Дана генеалогема забезпечувала не лише престиж герцогської фамілії, але й додаткове виправдання тому завоюванню Англії, яке нормандці здійснили 1066 року. Завдяки традиції Дудо зазначений акт поставав таким собі «відновленням» влади «троянців», узурпованої на Британському острові приблудними англосаксами. Те, що англійські підданці Гійома-Вільгельма розмовляли германською мовою тих-таки «узурпаторів», для середньовічного суспільства не становив якоїсь непереборної контроверзи, адже генеалогію суворена автоматично припасовували до всього півладного йому народу. Відтак, принаймні в генеалогічному й династичному вимірі, Англія стала такою ж «троянською», як і передсаксонська Давня Британія.

Галфрид Монмутський, виконуючи замовлення короля з Нормандського Дому, обстоював саме таку логіку, однак скористатися його описом минувшини повною

²³ Щоправда, дослідниця середньовічної історіографії Емілі Альбу бачить у схемі Дудо суттєву проблему. Мова про Антенора й той факт, що саме його було обрано на роль праотця нормандських «троянців». Ще від античності різноманітні версії Трояніани (включно з популярними в XI столітті текстами «Діктиса» й «Дариса») описували цього принца як зрадника. На думку вказаної авторки, Дудо знав про цю традицію, а відтак його звернення до Антенора «надавало вискочням-нормандцям зловісного обрису» [138, с. 14-15]

мірою випало, від середини 1150-х років, уже династії Анжу-Плантагенетів. Саме за правління королів із цієї родини «Галфридіанська» традиція успішно «сполучила» в історичному плані два королівські Доми – Анжуйський Дім Англії і «Троянський» Дім Британії.

Від часів Генриха II (1133-1189), котрий розпочав добу англійських Плантагенетів, зазначений зв'язок між двома династіями проголошували вельми драматично. Можливо найкращою ілюстрацією названої практики стала оказія з могилою короля Артура, «знайденою» на подвір'ї бенедиктинського монастиря в Гластонбері. Сталося це вже після смерті Генриха, але відповідні пошуки, як свідчать згадки його сучасників, ініціював саме він. На причини, котрі спонукали англійського суверена до такої «археології», вказує (в текстах присвячених Уелсові) клірик на ім'я Гіралд із Кембрії (1146-1223) [190, с. 190-191; 200, с. 170].

Після Завоювання 1066 року валійський терен залишився непідкореним, однак невдовзі нові правителі Англії вирішили зарадити такому незадовільному з їхнього погляду станові речей. Спершу, на англо-валійському рубежі оселилося нормандське лицарство, а за ним, у нових бургах, англійські колоністи. Це й стало основою для фактично автономної адміністративної одиниці, відомої як Валійська марка. В її межах нормандські фамілії породичалися з місцевою знаттю брито-кельтського походження, а зазначений союз, своєю чергою, породив войовничі та непокірливі клани прикордоння. До них належала й сім'я самого Гіралда, знана за прізвищем «де Барі». На захід від її володінь лежали валійські князівства Гвінед, Повіс і Дехейбарт, чиї «принци», чинячи подеколи опір завойовникам, переймалися головним чином війнами поміж собою [195, с. 159; 179, с. 282-282]. В цьому непогамованому краї Плантагенети утверджували свою владу, обравши головними інструментами військову силу, дипломатію й звернення до минулого. Останнє неминуче передбачало використання Трояніани й, зокрема, її валійських варіантів [*про історіографічну дискусію щодо останніх див. 246, с. 77-94; 218, с. 77-83*].

Вище ми згадували про «Історію бритів», приписувану ченцеві на ім'я Неній.

Цей твір, що є першим відомим текстом із «троянською» генеалогією з тих, які складено на британському терені, відображає уявлення підкорених брито-валійців. Сумуючи за своєю величною й славною давниною, вони бачать троянця Брута засновником Британії, а його нащадка Артура – героєм і захисником бритів від германських нападників. Однак, про те, чи передувала даному текстові якась інша суто валійська традиція, майже нічого невідомо, як невідомо й те, чи впливув Неній на ті ранні генеалогії, що існували перед XII століттям. Це – одне з питань, навколо якого точиться дискусії в історіографії [293, с. xv-xix; 307, с. 249-250]. Гіпотетично валійський родовід Брута міг функціонувати й перед Галфридом, адже він сам у преамбулі до своєї праці посилається на таємниче валійське джерело, котрим була якась «давня книга, написана мовою бритів». «Вона, – вказує хроніст, – послідовно й у пречудовому викладі, оповідає про часи всіх наших²⁴ правителів від Брита, першого бритського короля, й до Кадваладра, сина Кадвалона». Галфридові, за його ж словами, цей фоліант передав архідиякон Оксенфордський Волтер, «обізнаний як у красномовності, так і в чужоземній історії» [5, с. 5; 59, с. 33; 190, с. 50-52; 60, с. 4].

Волтер, слід додати, фігурує в зв'язку з іще одним твором, відомим як «*Brut Tysilio*» – себто трактат «Брут», що його десь у VII сторіччі буцімто написав святий із Уелсу на ім’я Тисилій. Названий текст основано на трояно-бритській генеалогії, майже ідентичній до тієї, яку представив Галфрид. Волтер (як він сам заявляє) – не більш як перекладач, котрий нібіто мав нагоду перекласти працю Тисилія двічі: спочатку латиною з валійської, а потім (у похилому віці) – зворотно валійською [112, с. 190]. У XIX й XX століттях історики-ентузіасти проголосили це «свідчення» тим «беззаперечним доказом», який нібіто підтверджував заяву Галфрида про давній бритомовний текст. Ним, як випливало з такої позиції, був саме «Брут Тисилія», котрий Волтерові довелося перекласти валійською з латини, оскільки автентичний екземпляр (також валійський) він колись віддав Галфридові – й саме про це той,

²⁴ Вислів «наші правителі» показовий, адже вжив його, описуючи давніх бритів, підданець королів Англії, що писав для англо-нормандської знаті.

мовбито, й згадує в своїй «Історії». Вказану версію, однак, науковий світ не визнав, а тому переднормандська Трояніана й далі залишається «землею незнаною» [265, с. viii-ix; 190, с. 53-54; 282, с. 14-15].

Проте, в другій половині XII століття (на відміну від більш раннього періоду) легенда про «троянських предків» уже була чітко зафіксованою. Розглядали її, насамперед, як один із головних елементів валійської ідентичності, про що й зазначає Гіралд із Кембрії у своєму відомому трактаті «Itinerarium Cambriae» («Валійська подорож»). Мандрівка, яку описано в названому тексті, тривала впродовж кількох місяців 1188 року, а її завдання полягало в тому, щоб залучити валійську знать до Третього Хрестового походу. Виконати цю відповідальну місію мав архієпископ Кентерберійський Балдуїн, котрого супроводжував Гіралд у ролі секретаря й хроніста [185, с. 105-107].

Уелс, потрібно сказати, був упокорений ще за перших років правління Генриха II, котрий, аби втримати зазначений здобуток, почав поступову інтеграцію валійських еліт до феодальної системи Плантаґенетів [179, с. 348-349; 250, 435-437]. Початок указаного процесу власне й фіксує Гіралд, приділивши особливу увагу життю та традиціям валійців, зокрема їхнім уявленням про власні витоки. Щодо останнього питання в «Подорожі» сказано, поміж іншого, таке: «Кембрію назвали на честь Кембера – сина Брута, а Брут був троянцем із походження через свого діда Асканія й батька Сильвія. На сей західний острів він привів залишки троянської братії, яку до того силою тримали в Греції. Царював Брут довго, давши цій країні й народу своє ім’я. Перед смертю він поділив королівство Уелс²⁵ між трьома синами, з яких старший, Локрин, отримав частину острова між річками Гамбером і Северином, тож від нього цей край зветься Лоегрією. Другому синові, Албанакту, відійшли землі за Гамбером, й відтоді вони звуться Албанією. Наймолодший син, Кембер, дістав землю поза Северном..., тому країну цю годиться звати Кембрією, а її мешканців кембрійцями або кембренцями» [63, с. 164-165].

²⁵ (примітно, що Уелс тут ототожнено з усією Британією)

Тут Гіралд (лише з деякими відхиленнями) повторює виклад Галфрида Монмутського²⁶, однак, пояснення назви «Уелс», наведене в «Історії королів Британії», він відкинув. За його власною версією, що є цілком сумісною з оцінками сучасних дослідників, «валійцями» люд Кембрії назвали сакси, оскільки всіх іноземців вони завжди йменували «Wallenses»²⁷: «Це варварське прізвисько, – сказано в «Подорожі», – закріпилося відтоді за всім народом і за його краєм» [63, с. 165]. «Нація» кембрійців, продовжує Гіралд, знається на війні, адже «в них не лише шляхта, але й усе поспільство навчене воювати»: відчувши загрозу свободі, вони одразу ж беруться за зброю, слідуючи тій традиції, яка залишилася від їхніх предків «із роду Енея» [63, с. 166-167]. Поряд із шляхтою й простим воїнством «Подорож» згадує «авендіонів» («Awenddyon» – «натхненні»), себто віщунів, що успадкували здатність пророкувати від доньки Пріама Касандри, а також від жерця Калхаса, котрого середньовічна традиція знала як троянця-відступника. Цей спадок представлено саме як кровний, адже «авендіони», буцімто, мали бездоганно троянський родовід [63, с. 179-180; 284, с. 132].

Ще нижче Гіралд протиставляє брито-кембрійців англійцям із саксами. Останні, твердив він, «мають холодну вдачу», бо походять «від германців із Півночі», тоді як темперамент і зовнішність перших властиві людям із-над Середземного моря. Південне походження валійців, ідеться далі, потверджує сама історія троянської діаспори, а точніше доля її головних колін: «Коли Трою було зруйновано, – зазначено в трактаті, – три нації греків²⁸, що залишилися живими, втекли з Азії й перебралися до різних країв Європи. Ці нації такі: римляни на чолі з Енеєм, франки Антенора й

²⁶ У Галфрида історію про синів Брута викладено так: «Брут пізнав дружину свою Іногену й родила вона йому трьох синів славних – Локрина, Албанакта й Кембра. Коли ж Брут, по двадцяти чотирьох роках після того, як прибув до острова Британії, перейшов із цього світу до іншого, вони поховали його всередині міста, котре він заснував. Королівство ж його вони поідтили між собою, й кожен став правити в себе. Старший, Локрин, володів серединою острова, котру пізніше на його честь назвали Лоегрія. Кембр запанував у тих землях, що лежать за річкою Сариною й нині звуться Валія. Раніше ж, їх довго називали Кембрія, й тому народ тамтешній зве себе бритською мовою Кембро. Нарешті, молодший син, Албанакт, здобув під свою руку крайну, яку ми нашою мовою звемо Скоттія й якій він дав ім'я Албанія [5, ст. 19-20].

²⁷ Слово «Уелс» походить від германського слова «Walh». Згідно з усталеною теорією, походить воно від назви конфедерації кельтських племена «Вольки». Германці цим ім'ям називали всіх кельтів, а потім і все населення Римської імперії. Таку ж історію мають терміни «Валлонія» й «Валахія» [201, с. 162-163]

²⁸ (Гіралд вживав саме слово «греки»)

брити, котрі були з Брутом». Брити, згідно з цим викладом, жили в Греції значно довше, ніж римляни й франки, а тому й зберегли зі своєю первісною батьківчиною міцний зв'язок. Кембрійці ж, як нащадки бритів, часто мають імена Еней, Гектор, Ахіл і Уліс; тоді як бритська мова (додано там таки) – «цілковито співзвучна грецькій і латині» [63, с. 177-178]. Греків із вихідцями з Трої (як згадано вище) ототожнив і Дудо з Сен-Кантена. Його герой-засновники – це «данці» або ж «даки», тобто нащадки троянців, відомих, мовбіто, як «данаї». Пізніше, впродовж Середніх віків і за Ренесансу, «троянських предків» називали «греками» досить часто, особливо, коли автори таких формул обстоювали грецькі й латинські витоки власних мов. У творі Гіралда дана тема має й цілковито прагматичне, а точніше політичне призначення. Уелс, указано в «Подорожі», неодноразово повставав і, можливо, знову повстане проти англійської Корони, позаяк кембрійці плекають пам'ять про свою давню велич і «троянське» коріння. Проте, попри бунтівні нахили, як випливає з Гіралдового огляду, валійські васали мали виконати в англійській політиці особливу функцію, а саме забезпечити генеалогічну й генетичну тяглість між давнім королівством Британія та пізнішим королівством Англія. Така ланка означала б міцний «кровний» зв'язок між династіями, елітами й посполитим людом обох утворів [63, с. 180].

«Могилу» Артура в Гластонбері «знайшло» суспільство, яке вже послуговувалося «троянськими» генеалогіями, а також знало про генеалогію, ототожнювану з автохтонами Уелсу. До того ж, як, зокрема, вважали медієвісти Джон Тетлок і Антонія Гренсден, Генрих II для своїх «розвідок» мав іще одну важому спонуку. Це було достатньо відоме в його часи пророцтво, згідно з яким Артур аж ніяк не помер і якоїсь днини повернеться, аби відродити королівство трояно-britів [237, с. 13; 200, с. 170-171]. Повсталі валійці могли взяти цю ідею за основу як політичної, так і «національної» програми, оскільки зовсім не виключено, що артуріанська традиція в Уелсі й справді була давньою та усталеною. До даного припущення схиляє, наприклад, «Хроніка королів Англії», укладена ченцем

Вільямом із Малмсбері в 1125 році – тобто на 11 років раніше від появи «Історії» Галфрида. В одній частині ця праця повідомляє, що в Уелсі хтось натрапив на могилу такого собі Волвіна, котрий був небожем короля Артура. Могили ж самого Артура, за словами ченця, ніхто не бачив, а тому «вікодавні балади співають байки про його гадане вороття»²⁹ [72, с. vii, с. 315].

Логічно припустити, що Плантагенетам ця валійська Артуріана здавалася політично загрозливою, а відтак «склеп» бритського героя « знайшли» саме в Англії. Відтоді, її монархи могли доводити, що король Артур таки помер й, із цієї причини, збунтований Уелс він уже не очолить. Важливим було й те, що давній правитель «спочивав» у володіннях «нинішнього», як знатні предки спочивають у родинних усипальнях. Зазначений «факт» пропонував зрозумілий «доказ» того зв'язку з «троянською» династією Брута, який прагнули продемонструвати суверени Англії³⁰.

Генрих II і його син Річард Левове Серце, за чийого правління гластонберійську гробницю було офіційно «відкрито», залишили вказане «свідчення» своїм вдячним нащадкам [266, с. 232; 75, с. 152]³¹. Одним із тих, хто застосовував його найбільш ефектно, був Едвард I Довгоноїй (1239-1307) – правнук і гідний послідовник Генриха. Едвард I належав до найпомітніших монархів у тодішній Європі й був осپіваний сучасниками як лицар-хрестоносець, умілий адміністратор, знавець церковних справ, «Англійський Юстиніан» і «Винищувач скоттів» [179, с. 367-368]. До наведеного переліку характеристик можна додати й увагу, яку цей король підкреслено приділяв Артуріані, розглядаючи її як щось нерозривно пов'язане з величчю його власної королівської влади [259, с. 121; 237, 13-14].

²⁹ В «Історії» Галфрида вказано, що Артура після битви з Мордредом забрано на Авалон, аби лікувати його там від ран. Цю тему поглиблено в «Житті Мерліна» того ж таки Галфрида [5, с. 5; 60, с. 292].

³⁰ Детальніше про роль Гластонбері в цьому контексті див. збірку есе авторитетних дослідників Артуріанського комплексу «Абатство Гластонбері й Артуріанська традиція» (за ред. Джеймса Карлі) [287].

³¹ Цікаво, що настоятелем монастиря в Гластонбері був небіж Річарда I, тоді як його інший небіж, син померлого страшного брата Джефрі, мав ім'я Артур і титул герцога Бретані. В 1190 році, коли Річард Левове Серце вирушив у Третій хрестовий похід, Артурові було приблизно три роки. Бездітний король, на випадок своєї смерті в Палестині, проголосив хлопчика спадкоємцем англійського трону, а 1191 року домовився про заручини маленького Артура з донькою короля Сицилії Танкреда. Під час урочистого відзначення цієї домовленості Річард подарував Танкредові «меч короля Артура Екскалібур», буцімто знайдений у Гластонбері. Взамін Плантагенет отримав велику суму грошей і кораблі, яких потребував для хрестового походу [266, с. 232; 75, с. 152].

У XIII сторіччі Артуріана вже стала невід'ємним елементом тієї куртуазної й «лицарської» культури, яка визначала поведінку короля та решти можновладців. Відтак, не дивно, що ще замолоду Едвард Плантагенет вирішив правити в своєму королівстві як «*Arthurus redivivus*» – «відроджений Артур», котрий буцімто «повернувся», аби знову панувати над усією Британією [233, с. 286-287].

Обрану роль англійський правитель виконував цілком майстерно, про що, зокрема, свідчать організовані ним артуріанські церемонії. Одна з них відбулася 1278 року, коли король і його дружина, Елеонора Кастильська, відвідали в супроводі перів королівства, численних лицарів та безлічі іншого люду вже згаданий монастир у Гластонбері. В'їхавши до обителі, монарше подружжя зупинилося перед гробницею, де, як проголосив настоятель, лежали рештки короля Артура та його королеви Гвіневер. Едвард і Елеонора схилили коліна перед могилою, прочитали молитву, а потім, загорнувши останки з гробниці коштовним шовком, перенесли їх на церковний вівтар. Після цього до вівтаря рушила знать, за якою вже слідували всі охочі з посполитих, аби виказати шану обом королям – давно померлому й живому. Успіх видовища виявився таким, що від того дня й до зруйнування монастиря в XVI сторіччі потік прочан до Гластонбері не меншав [233, с. 226-227].

Пізніше Едвард ініціював іще одну яву в трояно-артуріанському спектаклі, вдавшись цього разу до фортифікаційного будівництва: на Півночі Уелсу король Англії наказав звести замок, заявивши, що він лише відновив давній і славнозвісний Карнарвон [259, с. 120]. Замок із таким ім'ям, потрібно сказати, згадано в різних пам'ятках валійської міфології й, зокрема, в відомій збірці кембрійських міфів «Мабіногіон». Один із них оповідає про Максена Вледіга, як по-валійському звали самопроголошеного цезаря Західної Римської імперії Магна Максима³² (335-388 роки). Згідно з традиційним викладом, уві сні Максену привидівся невідомий йому палац, у якому мешкала чарівна дама. Закохавшись у примарну красуню, цезар

³² Збунтоване військо проголосило Магна Максима імператором саме в Британії. Потім йому вдалося легалізувати свою владу.

попрямував на її пошуки й після неодмінних пригод дістався до берегів Британії. Там, згідно з легендами, він знайшов дівицю зі свого сновидіння, з'ясувавши, що вона є доночкою місцевого правителя. Після одруження з Максеном, Хелена, як звали принцесу, нібіто стала імператрицею й народила майбутнього римського імператора Константина Великого. Цікаво, що імператор Константин, названий Великим, помер у 337 році, а Максен правив між 383 і 388 роками. У валійських міфах Владіг фігурує вже як «імператор», тож одружитися з Хеленою він мав десь у вказаний відтинок часу – себто майже за 50 років після смерті свого гаданого сина. Тим не менш, завдяки місцевій міфології, Карнарвон здобув славу як резиденція давньобританських володарів, а також як місце, де «троянська» Британія й «троянська» ж Римська імперія уклали матримоніальний союз. Едвард «відбудував» цю твердиню й, судячи з усього, сподівався, що вона виконає функцію не менш урочисту, ніж та, яку він відвів Гластонбері. На тлі цих сподівань (або ж саме через них) в Карнарвоні стався пречудовий трапунок, згаданий у англійській хроніці «*Flores historiarum*» («Квіти історії»). Згідно з записом за 1283 рік, у фундаменті замку знайшли залишки тіла, яке, мовбіто, належало «великому правителеві» й «батькові імператора Константина» – тобто Магна Максиму. Його кістки, як указали хроністи, Едвард велів помістити в тамтешній церкві – так, щоб люд міг ушановувати їх належним чином [21, с. 59].

Для династичної пропаганди цього, вочевидь, виявилося замало, тож після тіла Максима в Карнарвоні «знайшли» ще одну, набагато важливішу, річ. Нею виявилася «давня корона», якою, згідно з авторами «Квітів історії», володів колись не менш як сам «король Британії Артур». Як указано в цитованому творі далі, зазначені карнарвонські «знахідки» могли означали лише одне: «Слава Уелсу, підкореного англійцями, тепер, із ласки Божої, перейшла до Англії» [21, с. 59; 185, ст. 208].

На додаток до церемоній у Гластонбері й заходів, пов’язаних із Карнарвоном, Едвард знайшов іще один спосіб утилізувати Артуріану в функції прегарного, але суто політичного інструменту. Йдеться про так звані Круглі столи «в стилі двору

короля Артура», організовані як куртуазні вроочистості з пишними бенкетами й лицарськими турнірами. 1284 року відбулося одне з найпримітніших святкувань такого штибу, проведене щоб відзначити перемогу над ватажком збунтованих валійців, «Принцом Усього Уелсу», Дифідом ап Грифідом [259, с. 120; 233, с. 277]. Надалі, внаслідок поразки Дифіда, його титулом³³ послуговувалися принци-спадкоємці англійської корони, першим із яких став Едвардів син, майбутній король Едвард II. Посилаючись на Галфридіві «Прозріння Мерліна», а також на той факт, що первісток короля народився в щойно «відреставрованому» Карнароні, тогочасні письмовці напророкували йому повторити й навіть перевершити завоювання «славетного Артура»³⁴ [173, с. 83-84]. Ще одне артуріанське свято відбулося за наказом короля 1302 року в Шотландії – країні, яку, подібно до Уелсу, Едвард I прагнув підкорити цілковито й остаточно [259, с. 121]. Аргументи на користь цього курсу було знайдено в тій-таки «Історії» Галфрида Монмутського, а відтак її текст перетворився на свого роду офіційну програму англійської Корони під час англо-шотландських воєн 1296-1357 років (інакше відомих як «війни за шотландську незалежність»).

3.2. Трояно-брітська фабула й англо-шотландські війни 1296-1357 років

Англія й Шотландія в XIII сторіччі були окремими королівствами, хоча час від часу, зазвичай після чергового провалу грабіжницької виправи на південь, шотландські суверени визнавали зверхність англійських монархів. 1221 року король Александр II із Дому Данкельдів (Мак-Малколмів) пошлюбив принцесу Іоанну з Дому Анжу-Плантагенетів, отримавши в посаг за нею англійське графство Гантингдон. У зв'язку з цим, принаймні формально, він став васалом короля Англії, що, зрештою, виявилося важливою деталлю в історії всього «Британського острова».

³³ «Prince of Wales»

³⁴ Едвард II, зауважимо, таких очікувань аж ніяк не виправдав.

Згаданий маєток у 1249 році відійшов новому королю Шотландії Александрові III, але омажу за графство своєму англійському сюзеренові той так і не склав. Причиною цієї «неуважності», схоже, були настрої шотландської шляхти, яка після смерті Александра II вимагала поновити зв'язки зі Скандинавією, а також повернути країну до давніх – «питомо гельських» – традицій. Чи пам'ятала знать ці традиції насправді, чи лише винаходила їх наново, встановити складно, однак коронацію Александра III провели саме в стилі задекларованого «відродження». Під час церемонії герольди послуговувалися винятково гельською мовою, якою продекламували довгий родовід шотландських правителів. Для нас важливо те, що з «троянською» генеалогією він пов'язаним не був, адже в ролі героя-засновника тут виступила дочка єгипетського фараона й «праматір гелів» Скотта [179, с. 366-367].

Після смерті Александра в 1286 році знать вирішала віддати корону його трирічній онуці Маргарет, чия мати (також Маргарет) була дружиною короля Норвегії Ерика II. Через уже згадані настрої верхівки цей «скандинавський» вибір прийняли всі, але 1290 року, дорогою до Шотландії, «Норвеська дівиця» померла. Тільки-но звістка про її смерть дісталася шотландського берега, кілька аристократичних родин приготувалися до борні за вінець. Тоді на сцену й вийшов Едвард I, заявивши, що саме він має стати арбітром у змаганні за шотландську корону. Його доводи з даного приводу спиралися на той-таки васальний статус королів Шотландії як графів Гантингдону, з чого випливало, що саме королю Англіїгодилося залагодити династичну кризу. Барони Шотландії вже поділилися на кілька ворожих і однаково могутніх груп, а тому більшість із них, зважаючи на патову ситуацію, визнала Едварда верховним арбітром. Едвард, свою чергою, почав по-педантичному ретельний розгляд питання, завершений двома роками пізніше присудом на користь Жана де Баліола, лорда Гелоувей (1249-1315). Решті претендентів на престол, насамперед главі родини де Брюсів Робертові графу Анандейлу залишалося підкоритися й чекати [179, с. 372-373; 261, с. 67-71].

Отримавши титул, Жан (Джон) де Баліол офіційно визнав, що підлягає

англійському монархові, а від останнього одразу ж надійшов припис прибути до Лондона, щоб свідчити в судовій справі. Шотландські барони, вбачаючи в цьому не лише образу, але й спробу підпорядкувати суди в Шотландії англійській юрисдикції, короля не відпустили. Суд в Англії назвав такі дії неповагою й позбавив Жана його англійських маєтків. Аби виправити ситуацію той таки прибув до англійського Парламенту, але там йому лише висунули нові вимоги: Едвард планував воювати з Францією й тому зажадав від шотландців повноцінної участі в майбутній кампанії. Шотландський парламент відповів на це відмовою, й, потім, пішов ще далі, примусивши Баліола вкласти союз із королем Франції Філіпом IV Капетингом. Спонукані новим союзником, шотландці напали на Англію, але Едвард відбив їхній наступ, після чого вступив до Шотландії й захопив майже всю країну. Демонстрацією його перемоги стали символічні трофеї й перш за все – неодмінний атрибут коронації шотландських монархів, відомий як Камінь долі. Його вроочисто надіслали до Лондона разом із королем Жаном, якого, з належним для вінценосця комфортом, було ув'язнено в Тауері. Тим часом його короліство, позбавлене короля й коронаційного символу, потрапило під збройний і показово жорсткий контроль англійського війська [179, с. 373-374; 261, с. 71-73].

Шотландці відповіли на це правовим дискурсом, заявивши, що Едвард, як сюзерен, мав боронити своїх шотландських васалів, а не спустошувати їхні землі й маєтки. Напавши на Шотландію, як слідувало з такого постулату, король Англії порушив феодальний контракт і, таким способом, втратив право на сюзеренітет над покривденою ним країною [179, с. 374]. На додаток, шотландська знать представила низку генеалогічних аргументів, цілковито основаних на вже згаданій вище «гельській» традиції. Щоправда, зазначені доводи з'явилися дещо пізніше – як реакція на генеалогічні ж закиди англійців, спраглих виправдати свої дії в Шотландії посиланнями на «бритську давнину». Ця суто політична дискусія, в межах якої було представлено два протилежні погляди на минуле, розгорталася таким чином.

Після того, як у 1296 р. Едвард захопив Шотландію, її барони вдалися до

дипломатичних заходів. Найперше, Папі Римському Боніфацієві VIII надіслали листа зі скаргою на дії короля Англії, названого в документі «загарбником і узурпатором». Понтифік вирішив підтримати прохачів і 1300 року адресував Едвардові буллу, в якій проголосив, що «з давнього-давна» Шотландія перебувала «під рукою Святої Матері Церкви». Англійського суверена попросили це врахувати, а відтак повернути захопленому королівству відібрани свободи [289, с. ст. xiii-xvi; 179, с. 377-378; 261, с. 76-77]. Отримавши таке послання, Едвард зібраав якусь кількість учених мужів і дав їм указівку – знайти свідчення, що годилися б для належної відповіді Римові й, відтак, усьому «християнському світу» [179, с. 378; 233, с. 282]. Це завдання виконали досить швидко, оскільки на вказаному напрямку англійські інтелектуали працювали вже приблизно з 1290 р. Тоді Едвард усе ще вирішував, хто ж саме носитиме шотландську корону, а додати ваги своєму присудові він планував звичним способом – за допомогою істориків і канцеляристів. Останнім було наказано зібрати потрібні «докази», які «підтвердили» б, що Плантагенети мають право на сюзеренітет над Шотландією. Коли надійшла булла, канцелярії й монастирі обслідували знову, а результатом цих пошуків став лист Едварда I до Папи Римського від 7 травня 1301 року [220, с. 52, *текст булли* с. 130]. Одночасно відповідь Папі готувала й англійська знать: «дев'ять графів і дев'яносто чотири барони». Цей другий документ, укладений ще 12 лютого того ж року, так і не був відісланий. Тим не менш, він став важливим політичним додатком до першого, адже аристократія продемонструвала в ньому, що беззаперечно підтримує свого суверена в шотландському питанні [289, с. ix-x; *текст* с. xviii-xix, с. xx-xxi].

Обидва листи «доводять» примат Англії та її королів на британському терені: лист лордів заявляє про це просто, тоді як послання монарха наповнено різноманітними деталями й посиланнями на «давнину». Впорядники останнього озброїлися саме «Історією королів Британії», написаною Галфридом Монмутським у XII ст. Щоправда, цитували його з численними відхиленнями від тексту, переформульованого таким чином, щоб ще більше підсилити претензії Едварда [220,

ст. 52-53]. Суттевого корективу, наприклад, зазнав пасаж про поділ трояно-бритського королівства між синами Брута, що, згідно з викладом Галфрида, відбулося вже після смерті першого правителя Британії. Старшому з братів на ім'я Локрин, указано в «Історії», відійшла центральна країна острова, розташована в межах майбутньої Англії й названа на його честь Лоегрією. Середній син Брута Албанакт мав правити в краю, що дістав назуви «Албанія» й лише значно пізніше став відомий як «Шотландія». Молодший із трьох на ім'я Кембер отримав землі на заході, названі спочатку «Кембрія», а багатьма століттями потому – «Уелс». Книжники Едварда, своєю чергою, не змінюючи Галфридovих формулювань із приводу кордонів, використали інший сюжет – а саме той, який ми вже бачили в Гіралда з Кембрії. Рішення про поділ острова Гіралд приписав самому Брутові, котрий нібито й визначив межі трьох королівств, указавши кому з його синів у них слід королювати. Найголовніше тут є те, що, згідно з такою версією, Брут надав своєму першому синові Локрину «старший королівський привілей»³⁵, зробивши майбутнього короля Лоегрії верховним правителем усієї Британії. Відтак, за цією логікою, верховним правителем був і король Англії, позаяк Англія, буцімто, й була тією самою Лоегрією [220, с. 53; 5, с. 19; 60, с. 36].

Окрім наведених аргументів, учені мужі Едварда виклали ще кілька історичних «потверджень» того, що Англія була одвічно вищою за Шотландією. Спиралися зазначені «докази» на опис таких епізодів трояно-бритської історії:

- 1) Король гунів Хумбер убив Албанакта, але зазнав поразки від Локрина. Той вигнав нападника з Албанії й надалі, як спадкоємець свого брата й визволитель країни, запанував у ній без посередників.
- 2) Пізніше, коли верховним королем усього Острова був Дунвалон, півладний йому правитель Шотландії повстав проти свого сюзерена. По деякім часі Дунвалонові вдалося подолати бунтівника, а його домен відійшов під прямий контроль переможця. Так Британія знову повернулася до єдиновладдя.

³⁵ («reservata Locrino seniori regia dignitate»)

3) Старший син Дунвалона Белін успадковував батькову корону, а з нею й владу над усім Островом. Свого молодшого брата на ім'я Бреній він призначив державцем Шотландії, аби той урядував там як управитель, що залишатиметься йому, Белінові, цілковито підлеглим.

4.) Король Шотландії Ангуселм склав васальну присягу королю Артуру, після чого всі спадкоємці першого правили як васали спадкоємців другого. Останні ж, відтак, залишалися, подібно до Брута, Локрина, Дугвалона й Беліна, верховними монархами Британії³⁶ [220, с. 130].

Відповідь шотландської шляхти на цю суту «Галфридіанську» аргументацію англійської Корони пролунала 1320 року в містечку Арброт, де було підписано лист на адресу Папи Йоана XXII. Дане послання, відоме як Арбротська декларація, містило протест проти зазіхань Плантагенетів, а також проголошувало право Шотландії на незалежність (разом із правом де Брюсів на шотландську корону). Ключова теза зазначеного документа – різні витоки бритів і шотландців, а отже й різна, непов'язана генеалогічно історія їхніх королівств. Предками шотландців, як указано в листі, були скотти – народ, що походив не з Трої, а з «Великої Скіфії». На шотландський терен вони буцімто прибули через Іспанію «за дванадцять сотень років після того, як народ Ізраїлю перетнув Червоне море». На новій батьківщині ці «скіфи» не мали над собою якоєсь чужої влади, «першими потіснивші бритів і понищивши піктів». Пізніше на них неодноразово нападали норвежці, данці й англійці, однак щоразу безуспішно. Сама історія, вказано далі, свідчить, що земля скоттів «залишалася вільною від будь-якого серважу», а правили нею «сто й тринацять королів їхнього роду», до того ж, роду настільки чистого, що в ньому «ніколи не було жодного чужинця» [114, арк. 2]. Важливо, що цей маніфест оголосили від імені «всієї спільноти королівства Шотландія», хоча його реальними сигнаторіями стали вісім графів і тридцять один барон, причому більшість із них, як

³⁶ Порівн. з Галфридом [5, с. 19, с. 27-31, с. 101, с. 104-105; 60, с. 36-37, с. 55-65, с. 238-239, с. 246-247]

свідчать їхні ж прізвища, була нормандської чи англо-нормандської крові [114, арк. 1; 275, с. 156].

На зазначеному походженні шотландської знаті наголошував, зокрема, сер Волтер Скотт, відзначивши з даного приводу таке: «Саме з числа нормандських баронів, на яких споглядали, як на квіт європейського лицарства, за різних окazій прибували до Шотландії численні його (цього лицарства) поповнення. З нього, хіба що за деякими виїмками, вийшли предки шотландської аристократії й багатьох найповажніших родин дрібнішої шляхти. Цей факт настільки відомий, що потверджувати його якимись доказами абсолютно недоцільно»³⁷ [275, с. 67-68]. Виходило, що шотландські нащадки нормандців протистояли Англії та її англо-нормандським елітам, ототожнюючи себе зі скоттами «скіфського роду». «Троянську» генеалогію Нормандії шотландська шляхта, можливо, ще пам'ятала, але тепер вона її відкинула остаточно.

Два розглянуті тут документи – лист Едварда I до Боніфація VIII й Арбротський лист шотландців до Йоана XXII – містили дві конкурентні програми, що функціонували як, одночасно, політичні й «національні». Особливо, таке поєднання функцій було актуальним для Шотландії, де в опорі англійцям брали участь не лише еліти. Аргументи Едварда гратимуть не менш важливу роль для Англії, надто тоді, коли вона намагатиметься утвердити свій контроль не тільки над Шотландією, Уелсом та Ірландією, але й із іншого боку Протоки та в землях «за морем». Історико-генеалогічні обґрунтування цієї експансії конструювали світогляд англійців, а особливе місце в цьому процесові належало трояно-бритському й брито-артуріанському дискурсам. Не лише зберегти, але й посилити свою поважну роль, їм, значною мірою, допомогли пізніші Плантагенти.

³⁷ Процес, про який ідеться почався в часи короля Шотландії Малколма III Великоголового (1031-1093 рр.) [85, с. 67]

3.3. «Галфридіанська» традиція й Артуріана за останніх Плантагенетів

Особливе місце в даному процесі належало онукові Едварда Довгоногого Едвардові III (1312-1377), котрий, як і його дід, неодноразово й театрально відвідував Гластнобері, мріяв «відродити» Круглий стіл Артурових лицарів, а також під впливом Артуріани заснував Найшляхетніший орден Підв'язки. Згідно з деякими оцінками, саме оповіді про звитяги Артура на Континенті стали важливою спонукою для Едварда в його спробі завоювати Францію – тій, із якої почалася Столітня війна [237, с. 14]. Якщо так, то, подібно до Едварда I, він був добре знайомий із «Галфридіанською» традицією, а отже й із працею тих авторів, які її представляли.

Слід сказати, що до XIV століття вони писали або французькою, або латиною, як і в усі інші «освічені» в «імперії» Плантагенетів. Однак, за Едварда III й навіть раніше в Англії з'явився новий тип письменників, найкраще репрезентований ченцем із Ордену гілбертинців Робертом Менінгом із Брюна (1275-1338). Попри те, що він був вірним наслідувачем Галфрида Монмутського, текст Менінга відрізняється від творів попередніх «Галфридіанців», позаяк свою хроніку Роберт уклав англійською мовою [190, с. 127-126, с. 199-202, с. 204-298].

Першим англомовним трояністом узаний кліrik не був, адже йому передував такий собі Лайамон, відомий найбільше як автор поеми «Брут» – одного з найуславленіших описів «троянської» Британії й, звісно ж, пригод короля Артура. Зазначений твір написано на зламі XII та XIII сторіч тією ж мовою, якою писав і Роберт Менінг, себто так званою середньоанглійською [190, с. 147-149]. Якщо зважити на те, що Англія Високого Середньовіччя була країною французького й латинського письменства, то Лайамон на такому тлі здається винятком. Натомість, хроніст із Брюна жив і складав свої тексти вже в обставинах XIV століття, позначеного тією невпинною «реконкістою», яку на англійському терені започаткувала англійська мова. Крок за кроком вона повертала собі позиції, які колись утратила внаслідок Нормандського завоювання. Результати цього процесу стали

очевидними, коли в 1360-х роках англійську мову почали офіційно вживати в судівництві, а 1363 року саме англомовним виступом було відкрито засідання Парламенту. Тоді ж свій стрімкий поступ почала й англомовна література, здобувши протягом наступних двох-трьох десятиріч належне визнання в англійському суспільстві. Прошарок «навчених читати» в той час складали вже не лише клірики чи шляхтичі, але й велика частка купецтва й міщан. Представники названих категорій тримали хатні бібліотечки, а їх наповнювали англомовні поеми, провіщення, релігійні трактати й історичні хроніки. Цікаво, що до хронік миряни виявили найбільшу прихильність, і напевно тому до нашого часу збереглася справді велика кількість рукописів із текстами цього жанру [204, с. 247-250; 229, с. 38-39].

Повернення англійської мови до публічного обігу супроводжували цілком «націоналістичні» емоції, достатньо чітко відбиті в тогочасній літературі. Один із прикладів – анонімна історико-релігійна поема «Cursor Mundi» («Біг світу»), написана ще десь наприкінці XIII або в перші роки XIV сторіччя. На початку цього розлогого твору наведено роз'яснення з приводу його англомовності: як указав невідомий автор, своє слово він хотів донести до всього англійського люду, а не лише до тієї його частини, що знає французьку. Зрезюмовано ж зазначений вступ просто: «Of Ingland the nacion / Es Inglis man par in commun» – «Англійська нація – це є англійці, перш за все»³⁸ [19, с. 21-22; 281, с. 342-343].

Подібні формули містить ціла низка текстів, датованих першою чвертью XIV століття [147, с. 176-178]. До них, приміром, належить хрестоматія віршованих проповідей 1300 року, в преамбулі якої зазначено: «Англійську розуміють і клірик, і невчений – із того люду, що в Англії родився» [20, с. 4]. Майже ідентичний вислів ужив чернець Вільям із Насингтона, переклавши англійським віршем французьку колекцію повчань «La Somme le Roy» («Королівська збірка»). Версія Вільяма, яка вийшла 1325 року під заголовком «Speculum vitae» («Люстро життя»), містить

³⁸ А ще «...tis ilk bok is es translate / In to Inglis tong to rede / For the loue of Inglis lede, / Inglis lede of Ingland»: «... цю невелику книжку перекладено для читання англійською з любов'ю до англійського люду, англійців Англії» [19, с. 21-22].

ремарку про те, кому поет-перекладач адресував свій текст. Це – «всі, хто в Англії родивсь», а отже ті, хто розуміє англійську [147, с. 176-178].

Аналогічні гноми бачимо й у творах Артуріанського циклу, як-от у анонімному метричному романі «Артур і Мерлін», датованому (за його першими списками) тим-таки 1325 роком. У вступі до цього тексту натрапляємо на вже звичне: «Англійську, вірно, розуміють ті, хто в Англії родився» («Right is that Inglische vnderstond / That was born in Ingland»). Однак, далі автор роману додає цікавий для нас «класовий» сигнал. Шляхтичі, пише він, хоча й користувалися завжди французькою мовою, тепер нерідко нею зовсім не володіють. Натомість, англійську, додає письмовець, знають усі англійці без винятку: «Freynsche vse this gentilman / Ac euerich Inglische, Inglische can. / Mani noble Ich haue y-seighe / That no Freynsche couthe seye». З цієї причини, як указано там таки, історію Артура та його віщуна представлено мовою, якою розмовляє весь загал – себто всі «Inglische» [18, с. 2].

У межах цієї новопосталої традиції писав і Роберт Менінг, зокрема, коли вкладав свою віршовану «Історію Англії». На початку його твору бачимо вже звичну констатацию: Роберт указує, що минуле короліства він хотів описати саме «материнською мовою», так, щоб його працю змогли прочитати всі охочі включно з тими, «хто не знайомий ані з латиною, ані з французькою». Англійці, читаємо там-таки, мають знати про свою давнину, надто про те, «хто першим здобув їхню країну», «з чого в ній усе почалося», або «хто з її королів був дурнем, а хто розумним». Щоб зробити ці знання доступними, хроніст заявив, що писатиме не лише англійською мовою, а її «якомога простішим» стилем. Спонукою ж для такого рішення названо «любов до простого люду», котрий, «як відомо», не сприймає мови занадто складної [190, с. 204-208; 86, с. 1, с. 4].

Свій виклад Менінг почав із оселення троянців у Британії, завершивши його описом подій, що сталися в часи Едварда III. Першу частину твору основано на «Історії» Галфрида Монмутського, а також на таких текстах його послідовників, як «Роман про Брута», написаний поетом на ім'я Вас. У другій частині, присвяченій

періодові від англосаксонської навали до початку XIV століття, Роберт спирається, головним чином, на хроніку свого франкомовного сучасника Пітера з Лантофта (відомого також як П'єр де Лантоф) [86, с. 2-5]. Перш ніж перейти до власне британської (або ж англо-британської) історії, Менінг вдається до генеалогічного екскурсу, «показавши», що троянські правителі походили від ноєвого сина Яфета. Згідно з цим родоводом, Яфет був батьком засновника Троянського Дому Дардана, а відтак представники його династії Еней і Брут належали саме до роду Яфетового й не мали стосунку до нащадків Сима чи Хама. Після такого (типового для Середньовіччя) сполучення генеалогій, «Історія Англії» нагадує про основні віхи Троянської війни, а потім змальовує пригоди Брута та ватаги його вірних троянців. Частину з описом цих пригод складають три епізоди: грецький, іспанський і аквітано-галльський [86, с. 16-62]. Останній із них, через його безсумнівно політичні конотації, варто розглянути детальніше.

Услід за Галфридом, Менінг оповідає про війну троянців із галлами, але в його викладі вони фігурують як «Fraunceys», «frenzsche» й «ffrankische», тобто «французи» й «франки». Тим часом, їхніх союзників у цій версії названо «Reuteuyns» або ж «людність Пуатьє» [86, с. 59-62]. З латинським оригіналом Галфрида це не збігається, адже в його тексті проти троянських зайд воюють інші народи – «Galli» й «Aquitani», тобто гали й аквітанці³⁹ [57, с. 15-20]. Указана підміна термінів буде ще промовистішою, якщо зважити на те, що «Історія» Менінга з'явилися 1338 року. Роком раніше Едвард III провів ту воєнну операцію проти Франції, з якої сучасна історіографія починає відлік так званої Столітньої війни.

Причини конфлікту, який дістав зазначену назву, можна поділити на чотири категорії, а саме: 1) давнє протистояння між династіями Англії й Франції, 2) формальний сюзеренітет королів Франції над Плантагенетами як герцогами Аквітанії, 3) претензії на корону Франції, висунуті Едвардом як нащадком Філіпа IV

³⁹ Щоправда, в одному місці Менінг таки згадує, що Францію в часи Брута звали Галлією [86, с. 57]. Однак, загальної антифранцузької риторики в тексті зазначена ремарка не послаблює.

Капетинга з материнського боку й, нарешті, 4) традиція французько-шотландських альянсів, спрямованих проти Англії. Всі названі проблеми, за логікою Едварда, могла вирішити лише перемога над Францією, надто, якщо після війни там запанував би Дім Анжу-Плантагенетів [251, 16-17; 260, 306-309]. До цього варто додати, що за Іоана I Безземельного, котрий правив у 1199-1216 роках, і за Генриха III, що королював між 1216 і 1272 роками, Плантагенети в боротьбі з Капетингами втратили герцогство Нормандія, а за ним графства Анжу й Пуату. Оскільки численні васали Плантагенетів володіли землями як в Англії, так і за Протокою (на тих теренах, що відійшли королям Франції), цим феодалам-землевласникам випало зробити серйозний вибір, а саме – кого з двох вінценосців визнати своїм сюзнером. Зрозуміло, що той, хто залишився васалом королів Англії, мусив зректися своїх континентальних маєтків. Члени англо-нормандських та англо-анжуйських еліт, які обрали зазначений шлях, перетворилися на «англійців», і саме як носії цієї ідентичності вони підтримали виступ Едварда проти Франції [195, с. 149-153].

У такій ситуації етноніми Роберта Менінга, насамперед, «французи» замість Галфридівих «галлів», були суто політичним сигналом. Цікаво й те, що аквітанців, котрі в Галфрида воюють із Брутом, як ворогів троянського війська Менінг не згадує. Це також можна пояснити політичними нюансами, адже Едвард III усе ще володів титулом герцога Аквітанії. Саме тому разом із «французами» в «Історії Англії» проти троянців воює «люд із Пуату» – тобто з краю, який Плантагенети вже встигли остаточно згаяти.

Якою мірою ця англомовна хроніка вплинула на англійське суспільство, сказати важко. Сам Роберт, як свідчить його преамбула, сподіався на аудиторію якомога ширшу – таку, що включала б англійців із простолюду, привичаєніх до «нескладної англійської». Слід сказати, що до наших днів збереглося лише два манускрипти його праці, але, цілком можливо, що їх було набагато більше [281, с. 352]. В будь-якому разі Роберт Менінг належав до тих, хто творив нову історіографічну традицію – описувати минуле й діяння «славетних предків» англійською мовою. Одна річ,

щоправда, в цій новації залишилася незмінною: витоки Англії й надалі проголошували «троянськими».

Багато в чому англомовна Трояніана, як і англійська література загалом, завдячує своїм розвоєм Джефрі Чосеру. Одна з його найвідоміших поем, складена в 1385 році й знана як «Троїл і Кресида»⁴⁰, описує історію кохання під стінами Трої. Крім цього, в творах Чосера можна знайти й ремарки щодо «троянського» коріння Англії. Наприклад, у своєму віршеві «Ламентація з приводу пустого гаманця»⁴¹ (1399 рік), поет звертається до щойно коронованого Генриха IV Болінброка такими словами:

O conquerour of Brutes Albyoun! / Which that by line and free eleccioun / Been verray king, this song to yow I sende; / And ye that mowen alle oure harmes amende / Have minde upon my supplicacioun (приблизно: О, впокорюваче Альбіону Брута, / той, кого рід і вільне обрання / зробили сущим королем, цю пісню шлю тобі я; / тож, ти, що радиш нашим лихам, / мою петицію розглянь) [39, с. 396-398].

Слова «впокорювач» і «вільне обрання» стосуються особливостей Генрихового воцаріння, відображеніх, зокрема, в п'есі Вільяма Шекспіра «Річард II». Термін, цікавіший для нашої теми – це «Альбіон Брута». Схоже, що, коли Чосер писав процитовані рядки, вказане словосполучення було усталеним у англомовному письменстві, а отже й чимось звичним для тих членів англійського суспільства, котрі вміли читати. До цієї категорії, як ми вже згадували, входили представники різних суспільних верств, і всі вони, завдяки поширенню англійської літератури, уявляли Англію як державу, започатковану Брутом-Троянцем.

Та ж ідея втримувала свої позиції й у нерозрахованому на «широкі маси» латинському історіописанні, яке, попри поступ англійської мови, зберігало свій давній авторитет. Укладачі латинських хронік XIV сторіччя були дисциплінованими послідовниками Галфрида, а тому королів-Плантагенетів, надто Едварда I й Едварда III, вони неодмінно порівнювали з Брутом і Артуром, згадуючи при цьому могилу в

⁴⁰ («Troilus and Criseyde») Пізніше цю історію викладе в своїй інтерпретації Вільям Шекспір («Troilus and Cressida», 1602 р.), а за ним – поет і драматург Джон Драйден (у 1679 році) [298, с. 60-62]

⁴¹ «The Complaint of Chaucer to His Empty Purse»

Гластонбері і «священні знахідки» в замку Карнарвон. На додаток, багато хто дублював аргументи Едварда I на користь зверхності Англії над Шотландією, розписуючи деталі тих «історичних» епізодів, які «потверджували» зазначений сюзеренітет⁴² [220, с. 47-75].

Деякі з цих латинських трудів було перекладено тодішньою англійською, причому, подеколи, переклад робили майже одразу після написання оригіналу. До найважливіших прикладів такого письма належить трактат бенедиктинця Ранульфа Хігдена, названий «Polychronicon» («Поліхронікон»). Ця універсальна історія, одна з найбільш читаних у XIV, XV й XVI століттях, описує, поміж іншого, й витоки Британії, неухильно слідуючи тій фабулі, яку запропонував Галфрид Монмутський. Англійський переклад названого твору, зроблений 1387 року кліриком Джоном із Тревізи, посприяв його поширенню в різних суспільних прошарках Англії [220, с. 29-34].

Таким способом, а саме завдяки літературі й історіописанню, Трояніана ввійшла в наступне – п'ятнадцяте – сторіччя. За Війни Троянд її взяли на озброєння панегіристи Йорків, оспівавши короля з цієї родини, Едварда IV (1442-1483), як лицаря, що був гідний Круглого столу. Водночас, поміж предків у його родоводі з'явився останній правитель із династії Брута Кадваладр ап Кадвалон, а рід короля у'вязали з «Червоним Драконом Британії» – міфічною істотою, яка, згідно з «прозріннями Мерліна», мала відновити владу «істинних» бритів над Англією, Уелсом і Шотландією. Цю «троянську» генеалогію пропаганда йоркістів протиставила родоводові Ланкастерів, які, попри їхню червону геральдичну троянду й спорідненість із Йорками, постали в протистоянні двох Домів як поріддя загарбників-саксів [237, с. 15; 144, с. 151-153].

За правління того-таки Едварда IV, а конкретніше 1469 року, авантурник сер Томас Мелорі написав англомовний лицарський роман із французькою назвою «Le

⁴² Дехто розписував поневіряння троянців перед їхнім оселенням у майбутній Британії або ж добу Брута й первих королів із трояно-бритської династії [див. 220, с. 3-27]

Morte d'Arthur» («Смерть Артура») – твір, що став одним із найвизначніших текстів Артуріані.

Знавці по-різному оцінюють те, як ця праця відбила тодішні реалії. За деякими припущеннями, Артур у Томаса Мелорі – це портрет самого короля Едуарда, тоді як королеві Гвіневер відповідає Едуардова дружина Єлизавета Вудвіл⁴³. Згідно з іншими поглядами, Мелорі зовсім не ототожнював, а, навпаки, протиставив світ Артура світові свого часу – доби, яка невідворотно віддалялася від лицарських ідеалів [189, с. 48-50]. У будь-якому разі, роман «Смерть Артура» припав до смаку тим англійцям, які могли його прочитати, а їх, у тому числі поміж міщан і йоменів, ставало дедалі більше. Звичайно, варто відзначити, що, спершу, зазначений текст вийшов у дуже малій кількості рукописів, і коло його читачів із цієї причини залишалося вкрай обмеженим. Однак, усе змінило друкарство, завдяки якому на *«Le Morte d'Arthur»* чекав успіх, подібний до успіху *«Історії»* Галфрида. В цьому зв'язку слід додати, що таке визнання було б неможливим без англійського видавця й великого шанувальника історичних текстів Вільяма Кекстона (1422-1491). Роман Томаса Мелорі, за іронічним збігом обставин, він опублікував у 1485 році, тобто тоді, коли Йорки-Плантагенети поступилися місцем династії Тюдорів [235, с. 7-8; 281, с. 335-337].

Таким чином, завдяки друкарській революції, Артуріана разом із невід'ємним від неї «троянським» родоводом дісталися Ренесансові, а точніше – ренесансній Англії. Трояно-артуріанські тексти в цей період стали друкованими, а їхні читачі – набагато численнішими, ніж раніше. Політичні дискурси, тим часом, і далі спиралися на уявлення про спільне минуле й спільніх предків, тоді як колективних генеалогій помітно побільшало. Про те, як їх використовували в політичному житті нової доби, мова піде вже в наступному розділі.

⁴³ Єлизавета Вудвіл (1437-1491) – дружина Едуарда, що походила з дрібної шляхти. Едуард шокував як свій двір, так і двори інших держав Європи, одружившись не з династичних чи політичних міркувань.

3.4. Трояніана в середньовічній Франції

Як зазначено вище, французьку, а, точніше, франкську легенду про «троянське» походження можна відстежити з VII сторіччя – саме тоді (тобто, набагато раніше, ніж в Англії) вона набула політичних обрисів. Два ранньосередньовічні джерела, про які ми вже згадували, а саме доробок Фредегара Схоластика (приблизно 630-650 роки) й «Книга історії франків» (перша половина VIII століття), проголосували, що франки були нащадками троянців. Останню з названих праць було укладено в абатстві Сен-Дені, яке за Високого й Пізнього Середньовіччя функціонувало як особливий осередок кліриків-письмовців. Його вагу зумовлював той факт, що описи минулого, сконструйовані вказаними кліриками, мали статус офіційної й затвердженої владою історії. Зазначену історіописну практику, як уважає французький медієвіст П'єр Ріш, започаткували в добу могутнього мажордома Карла Мартела (686-741), або ж, якщо точніше, за тих років, коли в Абатстві навчався його сина Пипін – майбутній Пипін III Короткий (714-768), перший король із династії Пипінідо-Каролінгів на франкському троні. Впродовж усього періоду його студій ченці з Сен-Дені отримували значні суми грошей, виплачувані їм молодшим братом мажордома Хілдебрандом. Ці щедроти, як припускає Ріш, дозволили родині Мартела взяти під контроль усю історіографічну працю тамтешніх бенедиктинців, що, своєю чергою, й забезпечило появу «Книги історії франків» [264, с. 49]. Якщо так, то виходить, що ідея про «троянські» витоки франкської спільноти має своїм утвердженням завдячувати саме Пипінідо-Каролінгам, а також їхньому, з часом реалізованому, прагненню здобути монарший вінець.

Про вжиток «троянської» генеалогії перед VII століттям в істориків даних немає, а відомі нам праці ранньофранкського періоду до легенди про троянців не зверталися. Головним прикладом тут може служити завершений близько 594 року твір Григорія Турського «Decem Libri Historiarum» («Десять книжок історій»), або,

як його назвали пізніше, «*Historia Francorum*» («Історія франків»). Указаний текст зазначає лише те, що на Рейн, а потім у Галлію франки прийшли з Панонії [8, с. 39-40]. Щоправда, Панонію згадують і «Книга історії франків», і пізніші версії Трояніані, позаяк саме цей край, згідно з авторами-трояністами, уявні засновники франкської держави замешкували протягом багатьох років після того, як залишили Трою.

Слід, проте, відзначити, що за перших Пипінідо-Каролінгів підтримувана ними фабула про предків-троянців співіснувала з іншими генеалогічними традиціями. Провідна роль поміж цих других належала ідеям, які твердили, що франкське плем'я має германське коріння, а на визнання даної генеалогеми вказує, зокрема, примітне повідомлення в відомому життєписі Карла Великого. Автор указаної біографії, Карлів сучасник Ейнгард Франк, згадує, що імператор якось звелів записати всі давньогерманські епопеї, аби вони залишилися в пам'яті прийдешніх поколінь [51, с. 72]. Поганською епікою, проте, «джерельна база» для тодішніх репрезентацій минулого не обмежувалася, адже при дворах і в монастирях Франкії все ж знали твори декого з римських істориків. Найбільш шанованим поміж них був Публій Корнелій Тацит, котрого каролінзькі інтелектуали, в тому числі й щойно згаданий Ейнгард, показово наслідували. Оскільки Тацит описав сучасних йому германців як людей добродетельних і волелюбних, то письмовці Карла посилалися на зазначені компліменти за першої-ліпшої нагоди. Це, своєю чергою, заклало підвалини для декларацій про бообраність франків, вивищених над іншими народами буцімто саме через германське походження [215, с. 235-238].

За Високого Середньовіччя, однак, «германська» ідея поступиться місцем Трояніані, віддавши їй лаври «істинного» й «правдивого» опису давнини. Перші кроки в напрямку до цієї ролі «троянська» генеалогія зробила завдяки тим-таки освітянам і літератам, що працювали при дворі Карла Великого [215, с. 248]. Одним із них став історик-лангобард Павло Диякон, запрошений до Карлової «академії» близько 780 року. В його творі «Діяння єпископів мецьких» («*Gesta Episcoporum*

Mettensium») наведено потрібні нам згадки про троянців. Важливо, що фігурують вони в цьому тексті не лише як абстрактні предки всіх франків загалом, а, насамперед, як засновники династії Пипінідо-Каролінгів. Аби аргументувати таке твердження автор трактату повідомляє, що франкський правитель Карл, нібито, мав предка, якого звали Ансегезил або ж Анхіс. «Це ім'я, – зазначає Павло, – таке ж, як і в того Анхіса, котрий був батьком Енея, себто троянця, який у давні часи перебрався з Трої до Італії». Той факт, що знатний франк мав таке наймення поясненено надзвичайно просто: «...адже рід франкський, як переповідають давні любомудри, походить від роду троянців» [12, с. 292-293].

Павло Диякон, відзначимо, мав славу великого знавця германської давнини, описаної ним, зокрема, в його «Історії лангобардів». Указана праця, висвітливши якнайдетальнішим чином міграції давньогерманських племен, про Трою чи троянців жодного слова не говорить [92, с. 1-20]. Із цього виснуємо, що до троянської фабули тогочасних письмовців спонукало звернутися не неуцтво чи сліпе замилування легендами, а саме той політичний попит, який надходив від каролінзького Дому.

Приклад застосування Трояніани в цьому безсумнівно політичному руслі демонструє поема, яку десь у 788 році написав ще один двірський граматик Карла Великого, знаний як Гібернікус Ексул⁴⁴. Зазначений твір оспівав перемогу, здобуту королем франків над його повсталим васалом, герцогом Баварії Тасило II. У фінальній сцені зображені Карла, який звертається до своїх воїнів із чіткою формулою. Франки, відповідно до неї, це «царствена нація», яка походить від люду з самої Трої. Всешишній суддя, за словами Карла, направив «наших прадідів у ці краї», підпорядкувавши їхнім законам «народ франкський», тож відтоді, як резюмує монарх, «троянці» правили «прилеглими теренами з усіма рабами, служницями й доменами»⁴⁵ [194, с. 150-151].

⁴⁴ Дослівно «Вигнанець із Ірландії».

⁴⁵ Історичну тезу, яку запропонував Ексул, можна проінтерпретувати й таким чином: предки Карла Великого прибули з Трої до Європи, після чого очолили племена франків, а потім повели їх до величі й перемог. Якщо так, то виходило, що «троянський» родовід і відповідну кров франкські племена отримали, найперше, від Пипінідо-Каролінгів, а не від власних безпосередніх предків із «народу франкського», нібито очоленого «прадідами» Карла.

Із плином часу, сюжет, у якому троянці виступають героями-засновниками Франкії, перетворився на канонічний. Як довго тривало таке перетворення, сказати важко, але, схоже, що на зламі X та XI ст. воно вже завершилося. Свідчення цьому можна знайти в історичній праці вказаного періоду, відомій як «*De gestis Regum Francorum*» («Про діяння франкських королів»). Його укладач, чернець із Флері на ім'я Аймоїн (прибл. 960-1010), почав свій виклад так, як це потім робили його численні послідовники, а саме – «виходом франків із Трої»⁴⁶ [15, f. i; 16, c. 21].

Цікаво, що Аймоїн описав і Галлію з її передгерманськими автохтонами, продублювавши для даної оповіді «Записки про галльську війну» Юлія Цезаря⁴⁷. Звідти він запозичив і згадку про той генеалогічний міф, що, в часи римського завоювання, побутував у галлів. Галльське плем'я, відповідно до нього, походило від бога, якого кельти звали Отцем Дітом, а римляни – Плутоном [15, f. ii, f. iii-iii; 16, c. 27-28; 35, 215-221]. Те, що Аймоїн привернув увагу до зазначеного повір'я, вказує на бажання розрізнати в «расовому» вимірі підкорених галлів і завойовників-франків: якщо перші були «нащадками Діта», то других уже знали як «дітей Трої». Щоправда, більш характерним протиставлення галлів і франків виявиться для історіописання в пізнішу – ранньомoderну – добу, про що в контексті Франції ще йтиметься нижче.

Після преамбули про Галлію Аймоїн переходить до оповіді про мандри троянців, тримаючись при цьому фабули, яку було представлено ще в «Книзі історії франків». Відповідно до неї, нагадаємо, троянська міграція складалася з таких етапів: 1) зруйнування Трої та втеча на Танаїс; 2) оселення втікачів у Панонії й поява міста Сікамбрія; 3) союзництво з Римом за цісаря Валентиніана; 4) перемога троянців над аланами й присвоєння їм за хоробрість і звитяги іменування «франки». Проте, як стає очевидним далі, «*De gestis Regum Francorum*» спирається не лише на

⁴⁶ «Ab egressu quoque Francorum e Troja ad id temporis quo Pipinus Magni Caroli pater regnare coepit, cunctam rerum gestarum seriem in quatuor decrevi Libros partiri...».

Як видно з назви видання 1514 року, Аймоїнові «Чотири книги» було продовжено «п'ятою» й доведено до часів Філіпа-Августа (1165-1223 pp.). Сам же Аймоїн довів свою «Історію» лише до 654 року [16, c. 21].

⁴⁷ Книгу Шосту.

«Книгу», але й на версію Фредегара Схоластика. Складність указаної комбінації полягає в тому, що «Хроніка» Фредегара пояснила етнонім «франки» зовсім не так, як це зробили сен-денійські ченці в VIII сторіччі. На відміну від них, Фредегар стверджував, що своє ім'я франкський народ отримав на честь троянського вождя Франкіона – себто того принца, котрий нібито привів своїх вірних послідовників понад Рейн і в землі галлів [15, f. iii; 16, c. 29; 24, c. 241-242; 55, c. 45-47]. Аймоїн поєднав обидві інтерпретації, сконструювавши таким способом нову схему для описів трояно-франкської давнини. Важливо, що в XIII столітті цей його винахід складатиме основу для славнозвісних «Хронік Сен-Дені», відомих також як «Великі хроніки Франції» («Grandes Chroniques de France») [143, c. 12].

Тут, однак, варто зауважити, що таке поєднання викладів і версій практикували ще до появи «Великих хронік». Підтвердження цьому містить текст, який десь упродовж останніх двох років XII сторіччя, уклав двірський історик Анжу-Плантагенетів Роджер із Ховедена. Його «Аннали» оповідають про події, які трапилися в Англії починаючи з 730-х років до королювання Річарда I Левового Серця (правив між 1189 і 1199 роками). В частині, потрібній нам для аналізу, описано одну весенну кампанію, яку очолив король Англії і (за сумісництвом) герцог Нормандії Генрих I Боклерк. 1129 року він увів своє військо в землі короля Франції Людовіка VI, через те, що той уклав політичний альянс із графом Фландрії Гійомом Клітоном. Батьком Гійома був уже на той час померлий брат Генриха Роберт Куртгез, старший син Вільгельма (Гійома) Завойовника. Посилаючись на свій родовід, граф Фландрії заявив, що саме він має право на ті два вінці, які носив його дядько Боклерк, себто на герцогську корону в Нормандії й на королівську – в Англії. Людовік пообіцяв допомогти Клітону грошима й, можливо, військом, але про цю обіцянку стало відомо Генрихові й він, негайно ж, удався до згаданої дефіляди. На французького короля це справило належне враження, а тому в суперечки між членами Нормандського Дому, принаймні на деякий час, він вирішив більше не втручатися. Доки тривали переговори про мир між двома суверенами,

Генрих (як указує Роджер із Ховедена) став табором у містечку Епернон, облаштувавши там свою резиденцію «з таким спокоєм, неначе це було в його власному домені». В тому ж таки Еперноні він зустрівсь із якимось ученим мужем і вирішив розпитати його про походження та історію «франкського королівства». З даного приводу співрозмовник короля Англії проголосив: «Франки, як і більшість націй Європи, ведуть свій рід від троянців». Далі ж слідував виклад подій, що був таким, як у праці Аймоїна. Антенор і його люд, відповідно до нього, врятувалися з Трої, після чого прийшли в Панонію й звели там місто Сікамбрію. По смерті Антенора вождями панонських троянців стали Тургот і той самий Франкіон, від якого пішла назва «франки». Турготові й Франкіону наслідував Маркомир, після якого правив його син Фарамонд, ставши першим франкським королем. Від Фарамонда походив наступний король Клодій Криніт, після якого корона відійшла «його родичеві Меровею», правителеві, що «дав своє ім'я дальшим королям франків». Династія Меровінгів, через доньку Хлотара I (497-561), передала владу Каролінгам, а від тих вона відійшла Гуго Капетові, після котрого правили його нащадки, Капетинги. Виклавши все це, вчений муж висновував, що якби Людовік VI був таким, як його «славні предки», то король Англії не почувався б так безпечно на землях Франції [100, с. 219-221].

У наведеному екскурсі, судячи з усього, «троянський» родовід франків постає як уже цілком усталена формула, озвучена, до того ж, у контексті «двосторонніх відносин» між королівством Англія й королівством Франція. Слід, однак, зауважити, що за Високого Середньовіччя «міжнародний» ужиток Трояніані аж ніяк не обмежувався самим лише діалогом між Англією й Францією. Про інші випадки її «зовнішньополітичної» утилізації свідчить епізод із трактату «Завоювання Константинополя», складеного учасником Четвертого Хрестового походу, пікардійським лицарем Робером де Кларі. В одному місці він описує пригоду, що сталася 1207 року, коли цар Болгарії Калоян, або ж Іоан Волох (1197-

1207), разом із своїми союзниками-половцями ввійшов у межі Латинської імперії⁴⁸. Болгарсько-половецькому військові, за словами Робера, протистояв один із «франкських» сенійорів на ім'я П'єр де Брешель, управитель під владної «латинянам» області з центром у місті Кізік. Під час перемовин між ним і Калояном відбувся такий діалог: «Милостивий пане, – почав болгарський цар, – ми безперечно вражені вашою удачною кіннотою, але нас невимовно дивує те, що ви шукаєте здобичі в цій країні, прибувши з такого віддаленого терену, аби завоювати нову землю... Хіба в вашому краї мало землі для того, щоб прогодуватися?». «Ола-ла! – відповів на це П'єр – невже ви не чули, як та з якої вежі було зруйновано велику Трою?». «Звичайно, – мовили волохи й кумани, – ми все знаємо про цю історію. Однаке ж, вона сталася в дуже давні часи». «Так, – прорік месьє П'єр, – але Троя належала нашим праотцям, а ті з них, хто вцілів, прибули звідти й осіли в тому краю, з якого прийшли ми. Тож, через те, що Троя належала колись нашим предкам, ми й з'явилися в тутешній землі, аби її підкорити». На цьому, згідно з де Кларі, перемовини завершилися [9, с. 75].

Схоже твердження закладено до анонімного опису Першого Хрестового походу, що відомий як «Gesta Francorum» («Діяння франків») або ж як «Gesta Francorum et aliorum Hierosolimitanorum» («Діяння франків та інших єрусалимців»). Як уважав британський медієвіст Стівен Рансіман, зазначений твір уклав, орієнтовно в 1100 році, якийсь простий вояк, котрий не був ані аристократом, ані кліриком [269, с. 187, с. 329-330]. Значну увагу він приділив саме воєнним справам і, зокрема, бранній вправності сельджуків. Їхні кіннотні виправи, хоч і завдали значної шкоди хрестоносцям, все ж справили на цих останніх помітне враження. «Gesta Francorum» на тлі таких настроїв у хрестоносному війську намагається пояснити очевидну хоробрість турецького «лицарства». З даного приводу невідомий нам автор тексту наводить такий, суто генеалогічний, аргумент: «...Вони (турки) правдиво

⁴⁸ Трьома роками раніше вказаний політичний утвір постав на візантійських землях, після того як хрестоносці (відомі грекам і мусульманам як «франки») захопили й пограбували Константинополь.

вповідують, що рід їхній виходить від франків, позаяк ні кому не випадало бути природженими ратоборцями, окрім як франкам та їм самим» [2, с. 163]. Нагадаємо, що про спорідненість франків і турків писав ще Фредегар Схоластик, указавши, що ці народи походять від двох колін троянського люду, які вимандрували на Дунай.

Хрестоносний Утремер⁴⁹, здається, цю тезу вподобав, а представники лицарської верстви поширили її європейськими теренами. Одним із результатів цього поширення став створений уявою європейців образ Салах ад дін Юсуфа ібн Аюба (1137-1193), більше відомого як Саладін. Великого Аюбіда⁵⁰ лицарська культура шанувала відкрито й урочисто, а на неспростовний вияв зазначеної пошани можна натрапити в «Комедії» Данте Аліг'єрі, зокрема, в тій її частині, де змальовано Лімб – перше коло Пекла, яке населяють душі «ннехристиянських» праведників. Поміж них, згідно з Данте, перебуває й улюбленик шляхетного воїнства Саладін, котрого сам поет, як герой свого ж твору, бачить поряд із поважним, істинно «троянським» товариством, а саме з Енеєм, Гектором і матір'ю Дардана Електрою. Там таки видно й союзницю Трої Пентесілею, дружину Енея Лавінію, її батька Латина, а також Гая Юлія Цезаря з юрмою римських достойників [1, с. 74].

Турків із троянцями, слід відзначити, ототожнювали й пізніше – за Ренесансу й навіть у Добу Розуму. В цьому стосунку, вже згаданий Стівен Рансіман посилається на дискусію, яку почав папа-гуманіст Пій II (1405-1464), відомий також за своїм світським і цілком «троянським» ім'ям Енеа Сільвіо Пікколоміні. Наприкінці свого понтифікату він розкритикував письмовців, які плутали етноніми «турки» («Turci») й «тевкри» («Teucri»). Останнім терміном часто називали троянців, а через указану плутанину слово «Turci» також почали вживати в тому ж значенні. Це аж ніяк не сприяло тій програмі, до якої Пій схиляв «увесь християнський світ», закликаючи його правителів із їхніми підданцями об'єднатися, аби відвоювати у турків-османів Константинополь, захоплений ними в 1453 році. Той факт, що турків у XV столітті

⁴⁹ (від фр. Outremer – Земля Заморська: назва теренів, на яких існували держави хрестоносців)

⁵⁰ Аюбіди – мусульманська династія курдського походження, котра правила в різних політичних утворах Близького Сходу між 1169 і 1525 роками. Її представником був Салах ад дін Юсуф ібн Аюб.

вже звикли звати «тевкрами», а отже «троянцями», лише зміцнював традиційну прохолодність західних християн до «греків» – як до тих, що, згідно з легендами, руйнували Трою, так і до «схизматиків», знаних у Середньовіччі⁵¹ [270, с. 344-345]. За Відродження такі настрої, схоже, були цілком усталеними, на що, зокрема, вказують витвори образотворчого мистецтва й перш за все ілюстрації до творів із троянського циклу. Троянців вони змальовують саме в турецькій подобі, надто, коли зображене одяг або ті чи інші аксесуари: на малюнках вони такі ж, як у турків-османів XV й XVI сторіч [208, с. 157-159; 243, с. 22-64].

Повертаючись до Франції середньовічної доби, а також до «троянських» родоводів цього періоду, відзначимо особливу важливість другої половини XII століття, коли, завдяки тогочасній «французькій літературі», почався розквіт Трояніані. Франкомовні автори вказаного часу жили під різними володарями, насамперед, через те, що значна частина «французьких» теренів (а точніше таких, які ми називаємо французькими сьогодні) належала королям Англії з Нормандської династії. Ще більше земель контролювали їхні наступники з Дому Плантагенетів, володіючи, окрім Нормандії, ще Аквітанією, Анжу й іншими регіонами з тих, що потім увійшли до складу Франції. На службі в королів із цих двох Домів (Норманського Дому й Дому Плантагенетів) перебувала ціла плеяда франкомовних літераторів; причому більшість із них були саме трояністами – авторами, чиє виховання й тексти спиралися на Трояніану. До згаданого сузір'я дописувачів входив і нормандський поет Вас (бл. 1115-1183), котрий у 1155 році завершив свій віршований «Роман про Брута» («Roman de Brut»). Цей взірець тогочасного куртуазного стилю написано англо-нормандським діалектом французької мови, а сюжет твору цілковито спирається на працю Галфрида. Слід відзначити, що успіх «Роману», особливо на схід від Ла-Маншу, виявився не меншим, ніж той, якого

⁵¹ В добу, за якої турки підкорювали Малу Азію, еліти й середні класи в Західній Європі любили читати історії про давніх троянців. Відтак, можна припустити, що «нащадки» Енея, Франкуса й Брута навряд чи тужили за грецькою Візантією. Захоплення ж Константинополя, з цієї причини, вони могли розцінити як акт, що лише відновлював справедливість; адже, з погляду усталеної генеалогії, один із «троянських» народів (себто турки чи то пак «тевкри») відвоював прадідівську землю у народу, котрий її колись загарбав.

колись зажила «Історія королів Британії». Важливо також, що саме Вас, а не Галфрид, став винахідником ідеї про Круглий Стіл, а отже й про рівний статус тих, хто за ним сидить. Цей концепт, логічно припустити, відбивав світогляд і прагнення, головним чином, «простого» й служилого лицарства, адже йшлося про ідеальний лицарський світ без будь-яких відмінностей у стані «тих, хто воює» [190, с. 142-143].

«Роман про Брута» з'явився при дворах великих і дрібніших правителів, а також у замках і в монастирях Континенту, торуючи цим той шлях, яким Артуріана та її «троянські» мотиви перебиралися з Англії до Франції. Звичайно, головний маршрут указаного проникнення пролягав через Нормандію, рідну для Васа й півладну суверенам, які, одночасно, були й королями на англійському терені. Щоправда, нормандський напрямок був аж ніяк не єдиним. Згідно з уже цитованим нами Роджером Шерманом Лумісом, багато історій про Артура потрапило до французької літератури завдяки бардам із Бретані. Бретонці, як кельтомовний народ, мали давні зв'язки з Уелсом, а вони, за словами згаданого медієвіста, забезпечували засвоєння валійських міфів, уже поєднаних на момент «експорту» з міфологічними традиціями Англії та Ірландії [232, с. 210-212; 231, с. 73-74].

Окрім кельтської міфології, підґрунтя для французької Артуріані складалося з кількох інших, пов'язаних між собою елементів. До їхнього переліку належали, зрозуміло, «Історія» Галфрида Монмутського й уже згадана поема Васа, а також латинський спадок римської доби, найкраще презентованій творами Вергілія й Овідія. Вони, поряд із указаними артуріанським текстами, стали головними джерелами для Кретьєна де Труа (бл. 1135-1185) – найвідомішого французького трояніста й герольда на службі в графині Шампанської Марії, доньки короля Франції Людовіка VII (1120-1180) й однокровної сестри його наступника Філіпа II Августа (1165-1223) [170, с. vii]. Завдяки збігові обставин або ж свідомим діям названої правительки, її двір перетворився на один із головних центрів культури в Західній Європі. Твори Кретьєна, складені й читані в цьому середовищі, привертали

до себе належну увагу, а така зацікавленість сприяла знайомству більшої частини тогочасних еліт із текстами талановитого літерата. Названі тексти, своєю чергою, окреслювали модель куртуазної поведінки, яка, разом із цілим комплексом породжених нею уявлень, запанувала на французьких теренах. Із двору Марії вона поширилася на резиденції решти володарів тодішньої Франції, найголовніше, на двір короля. Внаслідок цього вигаданий Крет'єном світ став таким собі вартісним орієнтиром, схваленим і прийнятым можновладцями. Впродовж кількох наступних століть він визначатиме поведінку привілейованих груп, виховуваних історіями про короля й лицарство троянського роду [302, с. 38].

Безумовно, французьку Трояніану надихали й деякі інші традиції, як-от уже згадані нами латиномовні тексти «Діктис» і «Дарис». Саме вони склали основу віршованого твору «Роман про Трою» (*«Le Roman de Troie»*), написаного в 1165 році поетом на ім'я Бенуа де Сент-Мор. Подібно до доробків Галфрида й Васа, вказана поема привернула увагу чи не всього аристократичного товариства на різних французьких землях.

Бенуа де Сент-Мор і Кретьєн де Труа були авторами багато в чому близькими, насамперед, якщо зважити на їхню манеру викладати текст. Кретьєн зобразив добу короля Артура (тобто другу половину V й початок VI століття) у сучасних йому категоріях Високого Середньовіччя, а Бенуа зробив те саме з історіями про героїчний вік Давньої Греції, переповівши їх так, ніби йшлося про Францію XII століття. Артур Янг назвав таку адаптацію «магією в стилі Овідія», себто метаморфозою, яка перетворила давньогрецьких героїв на знайомих Середньовіччю персонажів – королів, єпископів, баронів і лицарів. Тлом їхніх діянь стали собори й замки Ранньої Готики, а протагоністи творів зображені як неодмінно витончені й, одночасно, войовничі взірці куртуазності. Найдостойнішим із-поміж них виступає Гектор – принц Троянського Дому, поет-патріот, сміливець і співець жіноцтва, протиставлений троянським принцам Енеєві й Антенору як зрадникам, котрі допомогли грекам загарбати Трою [298, с. 58-60].

Васів «Роман про Брута» й «Роман про Трою» Бенуа тодішні еліти читали прилюдно та, як це в той час було заведено, вголос. Читали ці тексти й першому Плантагенету на англійському троні та володареві багатьох земель на Континенті Генрихові II. Орієнтовно в 1160 році цей правитель запропонував Васові написати історію герцогів Нормандії, тобто попередніх носіїв того титулу, який від часів Завоювання (за однієї короткої перерви) належав англійським монархам. На початку 1170-х років ту саму пропозицію отримав і Бенуа де Сент-Мор [145, с. 137]. У заключній частині свого «Роману про Ролона» (*«Roman de Rou»*), завершеного описом подій до 1106 року, Вас указує, що замовлення писати далі нормандську історію дістав «Метр Бенюї», себто Бенуа де Сент-Мор [118, с. 407-408]. Отже, два літературні світила отримали однакове завдання, дане спочатку одному з них, а помім переадресоване до другого. Можна спитати: чому так сталося? Французький медієвіст Мартен Орель із цього приводу припускає, що свою комісію Вас утратив, найперше, через те, що зображував суверенів Нормандії без демонстративного благоговіння, тоді як вибагливий наступник Нормандського Дому очікував саме на піднесене віншування його вінценосних «предків» [145, с. 138]. «Роман про Ролона» містив іще одну неприємну для замовника річ, а саме те, що в своїй поемі Вас ушанував низку шляхетних кланів із рідної йому Нижньої Нормандії. Пізніше, коли на початку 70-х років XII ст. проти Генриха повстали його сини й дружина, Елеонора Аквітанська, їх підтримали саме ті нижньонормандські родини, які були оспівані Васом. Таким чином, після чотирнадцяти років роботи над твором, він поступився своїм місцем офіційного історика на користь Бенуа де Сент-Мора. Близько 1175 року той уклав «Хроніку герцогів Нормандії» (*«Chronique des ducs de Normandie»*), більш ніж удвічі довшу, ніж «Роман» Васа [145, с. 139-140].

До очікувань коронованого працедавця Бенуа де Сент-Мор поставився уважніше, а відтак його твір робить ті наголоси, що були потрібні Генрихові. Один із головних сигналів такого штибу вказує на кровний зв'язок між Плантагенетами й Нормандським Домом Англії, до якого належала мати короля, «імператриця»

Матильда [145, с. 140; 31, с. 376]. Водночас, Бенуа докоряє Васові за те, що той, нібіто, не показав «ученості» нормандських суверенів і, передусім, Річарда I. Висновок із такого закиду зроблено цілком показовий: саме вченість герцогів, читаємо в «Хроніці», надала їм авторитет у справах релігії, а він перейшов від Нормандського Дому до Дому Плантагенетів. Зазначену релігійну тему, як наголошує Мартен Орель, Вас і справді зігнорував [145, с. 140; 31, с. 376-377].

Хай там як, але обидва співці створили кілька важливих репрезентацій минулого: більш ранніх («Роман про Брута» й «Роман про Трою») та пізніших (два вказані твори нормандського циклу). Всі чотири поеми, як бачимо, мають за основу «троянську» генеалогію, яку в «Романі про Ролона» й у «Хроніці герцогів Нормандії» окреслено за схемою вже згаданого нами Дудо з Сент-Кантена. Від неї Вас і Бенуа де Сент-Мор запозичили тезу, що стала визначальною для їхніх творів. Відповідно до неї, прародичами нормандців, а найголовніше герцогів, котрі над ними панували, були «дако-данці» принца Антенора [272, с. 157-159; 178, с. 60-61; 117, с. 8-9; 32, с. 24-26].

Цей та інші «троянські» сюжети, популяризовані відомими поетами й франкомовною куртуазною літературою, влилися зрештою до «Хронік Сен-Дені». Як підкреслював медієвіст Робер Фавтьє, зазначений історичний труд постав під патронатом королів Франції, котрі, від початку XIII століття, перетворилися на фактичних, а не лише титулярних, правителів королівства. Здобувши реальну владу, вони (за словами названого автора) усвідомили головну принаду історії, а саме її спроможність прищепити всім землям під сюзеренітетом династії чітку ідею про «спільне» минуле. Таку функцію й виконували «Великі Хроніки Франції» після того, як у 1274 році чернець на ім'я Примат уклав їхню першу франкомовну редакцію. Патроном цього діяння виступив король Франції Філіп III Сміливий, котрий правив у 1270-1285 роках. Саме він, услід за своїм батьком, Людовіком IX Святым (роки правління 1226-1270), посприяв стрімкому посиленню Дому Капетингів [132, с. 14-15; 210, с. 1-2].

Версія Примата, а також усі її продовження починають виклад французької історії вже традиційним у той час чином, себто – з доби трояно-франків. При описові дальших подій «Хроніки» загалом чітко наслідують знайому нам схему Аймоїна, представлену ним у його творі «*De gestis Regum Francorum*» («Про діяння франкських королів»). Відмінність між указаним латиномовним текстом IX сторіччя й редакцією «Великих хронік» тринадцятого полягала саме в тому, що цю останню було укладено по-французькому. Це означало, що історія Франкії й Франції, а також «троянська» генеалогія франків і «французів» стали доступними не лише клірові. Звичайно, щойно опинившись поза стінами Абатства, рукописи «Хронік Сен-Дені» не потрапляли до рук широкої «читацької аудиторії», циркулюючи, як свідчать наявні дані, майже винятково при монаршому дворі. Однак, двір, як політичний і культурний центр королівства, був спроможний поширювати (одночасно в географічному й соціальному вимірах) усі ті ідеї про «предків» і «славетну давнину», які було закладено до тексту «Великих Хронік» [23, с. 5-9].

Указані ідеї, слід зауважити, містилися не лише в тексті, але й у його численних ілюстраціях. Поряд із суто естетичною функцією, вони робили наголос на конкретних епізодах, підкреслюючи цим їхню важливість для описів франко-французької минувшини. Як показують малюнки в редакціях Примата і його наступників, історіям про троянців «Хроніки Сен-Дені» відвели одне з першорядних місць. Свідчення про такий пієтет можна побачити вже на фронтиспісі того екземпляру, з яким безпосередньо працював Примат⁵². Розміщений на ньому малюнок зображує дві сцени, в одній із яких троянський принц Паріс відбуває до Греції, а в другій повертається додому з дружиною Менелая Еленою. Цікаво, що в самому тексті про такі «події» не згадано, позаяк починається він уже зі зруйнування Трої. Американська медіевістка й знавець «Великих хронік» Енн Хедеман із цього приводу відзначає, що малюнки, про які йдеться, є копією ілюстрацій до іншого рукопису – а саме до манускрипту з

⁵² Сам зазначений манускрипт зберігається в паризькій Бібліотеці св. Женев'єви.

«Романом про Трою» Бенуа де Сент-Мора, датованого 1264 роком. Малюнок у Примата, щоправда, містить важливі зміни, головною з яких є вилучений епізод. Оригінальна ілюстрація в рукописі «Роману» зображує різанину, яку, згідно зі Сент-Мором, учинили троянці при викраденні прекрасної грекині. Автори «Великих хронік» цю сцену вирішили не копіювали, аби, за словами названої авторки, зберегти поважну репутацію троянського люду – цих «славетних предків» короля й усієї «французької» спільноти [210, с. 12-14].

Подібну «редакторську політику» відбивають і списки, створені за перших Валуа, зокрема, за Карла V, котрий королював у Франції між 1364 і 1380 роками. На тлі чергового спалаху Столітньої війни він замовив нову версію «Хронік», у якій опис подій мав бути продовжений до часів нової династії. Згідно з указівкою короля, укладачам тексту слідувало показати, що рід Валуа є частиною Дому Капетингів, а отже його правомірним спадкоємцем [210, с. 95-96, с. 99-102].

«Троянський» генеалогії тут належала традиційно важлива роль, адже нова редакція й далі трималася старої схеми – тієї, що починала франкську й французьку історію з оповіді про троянців. Відтак, за Карла V, а також за його сина, Карла VI Божевільного (короля Франції з 1380 по 1422 роки) на «франко-троянській» архаїці робили посиленій акцент. Свідчать про це, знову ж таки, ілюстрації до «Хронік Сен-Дені» в тих манускриптах, які виготовили за правління названих суверенів. Малюнки в цих книгах привертають особливу увагу до кількох епізодів, поміж яких можна відзначити заснування Сікамбрії королем Франкіоном і перемогу троянців над імператором Веспасіаном. Як підкреслює Енн Хедеман, звернення до останнього сюжету відбивало помітні ідеологеми XIV і XV сторіч. Франція, відповідно до їхньої головної тези, завжди була цілковито й беззаперечно незалежною від будь-якого іншого політичного утвору й, зокрема, від Священної Римської імперії. «Потвердженням» цієї ідеї й виступала минувшина «зухвалих воївників» «троянно-франків», котрі, як випливало з історії про війну проти Веспасіана, долали сам Рим із його легіонами [210, с. 99-102, с. 151-152]. На

впливовій ролі таких настроїв у французькому пізньосередньовічному політикумі наголошував і німецько-американський філософ Ерик Фьогелін. У XIV столітті, за його спостереженням, представники істеблішменту Франції твердили, що їхнє королівство є державою суверенною, давньою, самодостатньою й непідвладною жодній іншій, передусім імперській, юрисдикції. Основу для цих тверджень, згідно з названим автором, складав історичний дискурс, а точніше описи ранньої історії «славетних франків» [286, с. 57-58]. Оскільки їх виводили від троянців, то Трояніані, як елементові зазначених доктрин, випадало виконувати саме політичну функцію.

Сен-денійська традиція, звісно, була в цьому вимірові аж ніяк не єдиною, адже паралельно з нею функціонувала й та, яку започаткували Галфрид, Вас і решта артуріанців Високого Середньовіччя. На французькому терені вони знайшли численних послідовників, найяскравішим із яких, напевно, постає Жан де Ваврен (1398-1474) – лицар, що служив спочатку королю Франції, а потім його ворогові, герцогу Бургундії. Близько 1445 року цей письмовець уклав об'ємну «Збірку хронік і прадавніх історій Великої Британії», написану в стилі французького лицарського роману [190, с. 225-231]. Цього ж стилю дотримувалися й інші пізньосередньовічні літерати, включно з плеядою фландрських хроністів XIV-XV ст. Одним із них був Жан де Пайз, відомий також як Жан д'Утремез (1338-1400) – автор, котрий, попри своє шляхетне походження, жив як буржуа в місті Льєж, служачи в тамтешній міській управі. В її канцелярії він і написав свою головну роботу «Le Myreur des Histors» («Дзеркало історій») – літературну франкомовну компіляцію величезної кількості латинських хронік, віршованих «жестів» і артуріанських романів [190, с. 222-223]. Хроніст, муніципальний службовець і шляхтич-міщанин, де Пайз, як і подібні йому автори, виконував важому за наслідками функцію – поширювати ідеї аристократично-лицарського світу поміж буржуазії й дрібнішого, але вже навченого грамоті міщенства. Твори на кшталт «Дзеркала історій» оповідали вказаним «нешляхетним» групам про минуле й витоки тих спільнот, до яких вони належали.

Як у більш ранніх, оригінальних, описах минулого, так і в пізніших, укладених мовами загалу компілятивних збірках, генеалогічні корені причетних народів були представлені як «троянські». Поширення згаданих текстів поміж «нижчих» верств перетворювало цей родовід, а також основані на ньому уявлення про минуле на щось звичне й, відтак, «істинне».

Питанню про те, як саме відбувалося таке «звикання», доречно присвятити низку окремих досліджень. Наразі ж ми розглянемо один із шляхів, яким ідеї про спільніх предків і спільну історію пересувалися в Пізньому Середньовіччі від «вищих» суспільних груп до «простолюду». Шлях, про який ідеться, відкрили ті заможні буржуа, які набували шляхетства або просто намагалися жити як аристократи, хай навіть без офіційної нобілітації. Так або так, представники цього стану мали засвоїти першорядні особливості «шляхетного» життя, а одним із його головних елементів, зокрема у Франції (а також у Бургундії, Фландрії й Англії), залишалася Трояніана. Еліти названих країн мали однакові смаки в побуті, орієнтованому до XVI століття на середньовічні канони. У декорі шляхтанських помешкань особливо важливу функцію виконували численні гобелени, «вказуючи» на «витонченість» і, одночасно, на статки своїх власників. Зображення ж на багатьох із тих пізньосередньовічних килимів, що збереглися до сьогодні, присвячені різноманітним історіям про троянців. Гектор і Парис, Еней і Антенор, Франкус і Брут були героями, яких, завдяки декоративно-прикладному мистецтву (в т.ч. орнаментам і розписові на меблях чи посуді), шляхтич знав із дитинства. Від раннього віку він пам'ятав їхні портретизовані парсуни, так само як і змальовані на тканинах сцени з викраденням Елени, взяттям Трої або вбивством Пріама [298, с. 120; 180, с. 29-32, с. 37-38; 277, с. 17, с. 19, с. 45-57; 247, с. 296-301]. Амбітні буржуа, що мріяли про буття в такому середовищі, мусили, окрім усього іншого, вивчити й найвідоміші троянські легенди.

Із приводу цього соціального поступу буржуазії цікаву для нас думку навів у своїй книжці «Галактика Гутенберга» канадський філософ, соціолог і

літературознавець Маршал Мак-Люен. Пишноту аристократично-придворної культури в пізньосередньовічному періодові він приписав фінансовим потугам середнього класу, залученого до насамперед матеріальної участі в культурному житті. Згідно з цитованим автором, такий внесок (зокрема належне фінансування куртуазних урочистостей) мав суттєвий вплив на розвій Ренесансу поза межами Італії. Це створило підвалини для «естетичного захоплення Середньовіччям», виявленого в різних вимірах образотворчого мистецтва й літератури. Так, за словами Мак-Люена, в суспільстві XV сторіччя утвердилася мрія про лицарський світ, а вона, своєю чергою, надихнула друкаря Гутенберга та його послідовників видавати великими накладами середньовічні твори [128, с. 163-164]. Завдяки «друкарській революції» ці тексти доходили до аудиторії набагато більшої, ніж раніше, а, відтак, «троянська» генеалогія, як традиційна складова середньовічного історіописання, перетворювалася на «знання» загалу.

Водночас, XV століття позначилося на житті Західної Європи низкою змін, визначальних, у тому числі, й для уявлень про історію. За таких обставин з'явилися репрезентації минулого, які запропонували потужну альтернативу традиційній Трояніані. Саме зазначений процес буде розглянуто далі.

Як було показано вище, «троянська» фабула, разом із зіпертими на неї репрезентаціями «англійського» й «французького» минулого, неодмінно виконувала функцію легітимаційного інструмента. Головні суспільно-політичні гравці використовували його в досліджуваних королівствах на тлі процесів, визначальних для Високого й Пізнього Середньовіччя. Насамперед, ідеться про утвердження Нормандської династії та династії Анжу-Плантагенетів на англійському троні, спроби короля Англії Едварда I підкорити Шотландію, перебіг Столітньої війни і Війни Троянд, політику королів із Дому Капетингів і Валуа, а також прийняття деякими суспільними групами низки аристократичних ідеологем.

РОЗДІЛ 4. УЯВЛЕННЯ ПРО МИNUЛЕ Й ПЕРЕХІД ВІД СЕРЕДНЬОВІЧЧЯ ДО «НОВОЇ ДОБИ»

Питання про те, коли закінчилися Середні віки й почався ранньомодерний період, як відомо, залишається дискусійним. Не заглиблюючись у дебати з даного приводу, спробуємо простежити як завершення однієї доби й початок другої позначилися на репрезентаціях минулого; а конкретніше, на яких «спільних предків» посилалися після вказаної зміни віх та хто і яким способом використовував ці посилання в політичному дискурсі.

4.1. Зміни в суспільстві й репрезентації минулого

У своїй усесвітньо відомій праці «Сутінки Європи» Освальд Шпенглер запропонував ідею чотирьох духовних епох у життєвому циклі цивілізацій, а саме «весни», «літа», «осені» й «зими». Ранньомодерну добу в цій схемі названо «літом» Заходу, а отже періодом, упродовж якого сталися суттєві зміни в «мистецькій мові форм», «відчутті світу» та в самій організації суспільства. Йдеться, насамперед, про «перехід» від містичної натхненості до раціоналізму, від «феодального безладу» до держави-Левіафана й, нарешті, від «культури» до «цивілізації». Іншими словами, це – доба «зрілої» творчості (втіленої Ренесансом і Бароко) та, одночасно, згасання творчого начала. Саме тоді, читаємо в указаному творі, Захід відкинув породжені Готикою лицарсько-релігійні ідеали, а централізаторські успіхи владних династій забезпечили появу «довершеної державної форми», себто абсолютизму Ancien Régime [133, с. 189-194, с. 197-200; 134, с. 395-401, с. 407, с. 410-416, с. 456-458, с. 464, с. 494].

На посиленні державних утворів за ранньомодерної доби робив наголос і Фернан Бродель, стверджуючи (зокрема, в своїй «Історії цивілізацій»), що «світ сучасної Держави» постав саме впродовж зазначеного відтинку часу. Центром цього «світу», згідно з даним поглядом, були Франція, Англія й Іспанія, в яких протягом XV

століття відбувся «перехід» від «традиційного королівства» до «монархії юристів». Згаданий процес, за Броделем, окреслив принцип непідвладності одного «політичного тіла» іншому, а це, своєю чергою, посприяло стрімкому перетворенню Заходу на сполуку «територіальних» і «національних» одиниць, чиї внутрішньополітичні й культурні процеси (як-от у Франції «Великого століття» або в Іспанії за «Золотого віку») набули загальнодержавного характеру під дедалі міцнішою столичною опікою [157, с. 322-324].

Водночас, «Історія цивілізацій» наводить іще одну, важливу для нас, характеристику ранньомодерних спільнот. Відповідно до неї, майже все суспільно-політичне життя названого періоду визначали два позірно антагоністичні, але насправді взаємопов'язані процеси. Перший із них, під впливом індивідуалізму, значно доступнішої освіти й ринкових відносин, дозволяв представникам різних соціальних груп змінити те середовище, до якого їх прив'язувала традиція чи статус. Другий процес, натомість, обмежував індивідуальну свободу методами державного примусу, покликаного навчати поваги до законів, приписів і чинного устрою. Значна частина тогочасних громад на такий послух погодилася, що одразу ж відмежувало «слухняних» від «інших» (маргінальних) типів, непридатних до існування в упорядкованій суспільній системі. Завдяки вказаному розподілові вже практично капіталістичне й дедалі урбанізованіше суспільство безповоротно прийняло принцип, який проголошував потребу порядку й продуктивності. Надалі, саме на нього спиратиметься Держава, прагнучи посилити свій контроль над усім підвладним її загалом [157, с. 327-328].

Подібну позицію обстоював французький філософ Мішель Фуко, привертаючи в низці своїх робіт особливу увагу до маргіналізації окремих суспільних категорій упродовж ранньомодерного періоду. За словами названого автора, такі владні практики, як усунення небажаних індивідів із суспільства або суттєве обмеження їхньої свободи перетворилися на ключовий принцип усієї тогочасної системи державного управління. Від Пізнього Середньовіччя й до XVIII століття, твердив

Фуко, на її основі постав механізм сучасної Держави разом із тими юридичними й політичними теоріями, які пропагували максимальний контроль державного апарату над людськими спільнотами [191, с. 43-49].

Німецько-британський соціолог Норберт Еліас (у своєму «Процесі цивілізації») також наголошував на значенні ранньомодерних теорій про суспільний контроль, надто в контексті «переходу» від Середньовіччя до Нового часу. Основна фаза цього переходу, як зазначено в указаному творі, припала на добу Відродження, протягом якої уявлення про суспільство й поведінку людини зазнали кардинальних змін. Поміж вирішальних чинників даної трансформації названий дослідник виокремив численні дидактичні повчання, найкраще репрезентовані трактатом Еразма Ротердамського «*De civilitate morum puerilium*» («Про чесність дитячих звичаїв») (1530 рік). На відміну від поук Середньовіччя, призначених лише для шляхти, текст Еразма й подібні йому праці були адресовані всім суспільним верствам, спраглим адаптуватися до сформованої в XV-XVI ст. нової соціальної ієрархії. Її головною особливістю, за Еліасом, був той факт, що новопосталий нобілітет із буржуазії мав співіснувати й взаємодіяти з давнішою аристократією. Аби складена з обох прошарків елітна категорія функціонувала як міцна опора всієї суспільно-політичної системи, потрібні були спільні для всіх «вищих» груп приписи стосовно «належності поведінки». Для того, щоб їх прищепити (зауважено в «Процесі цивілізації») знадобився жорсткий контроль, під який спершу підпала еліта, а потім і решта ранньомодерного суспільства [136, с. 132-133, с. 138, с. 141-142, с. 144].

Тут доречно спитати: чи вплинули описані зміни на ті колективні генеалогії та уявлення про «спільне» минуле, що були актуальними для тодішньої Західної Європи?

Ствердну відповідь на наведене питання пропонує сучасна дослідниця європейської культури Аляйда Ассман. У своїй роботі «Простори спогаду» вона розглянула той «перехід», який відбувся впродовж XVI-XVIII століть в історичній пам'яті європейців. Тоді, за словами вказаної авторки, «феодальну» пам'ять

витіснила пам'ять «національна», чиї носії надалі ототожнювали минуле своєї спільноти вже не з історією королів та аристократії, а з поступом нації як абсолюту чи «великого цілого». Таким перетворенням, згідно з даним поглядом, сприяла абсолютистська територіальна держава, як-от та, що постала за Тюдорів. Тюдорівська монархія, читаємо там-таки, окреслила нову ідентичність, зіперту на патріотизм і «націоналізоване» минуле. Нація в цій ідентичності виступала як суб'єкт, адресат і носій історії, а «спогади», на яких вона була основана, перетворилися на річ публічну. Таким чином, підкреслює Ассман, указана «патріотична» ідентичність «вивищилася понад станами», хоча самого станового поділу й не скасувала [122, с. 85-87].

Зазначений процес здається цілком очевидним, якщо поглянути на Англію XVI століття, де, продовжуючи усталену пізньосередньовічну традицію, твори про «англійську» й «британську» історію адресували всім «англійцям», тобто англійській спільноті загалом [219, с. 47]. Письмовці ж, завдяки яким така література з'являлася, складали прошарок, прирівняний теоретиком націоналізму Лією Грінфелд до пізніших «різночинців» у Російській імперії. В державі Тюдорів, за оцінкою вказаної дослідниці, виникла схожа суспільна група, поповнювана як членами аристократії, так і простолюдом найрізноманітніших професій. Одним із головних продуктів цього колективу стали численні описи минулого, а саме хроніки, трактати, поеми, романи й п'єси, «все англійською мовою й про Англію» [202, с. 67, с. 505]. Спілки інтелектуалів із різних станів, слід зауважити, існували й за Середніх віків, коли «національні хроніки» складали ченці й службовці канцелярій із нерідко барвистою біографією. Лицарську епіку й куртуазну літературу творило ще різнопідніше товариство з принців крові, шляхетних дам, «бідних» і служилих лицарів, а також співців-жонглерів невизначеної соціальної належності. Всі вони славили «витончене кохання», діяння давніх героїв і, звичайно ж, минуле своїх спільнот [124, с. 70-83; 3, с. 12, с. 18, с. 20]. Уже за Високого Середньовіччя тексти цих авторів були просякнуті патріотизмом, особливо характерним для французької та іспанської епопеї або для

того ж таки історіописання XII-XIII століть. У королівстві Англія – в сторіччях чотирнадцятому й п'ятнадцятому – дана традиція збереглася, але з суттєвими змінами. Хосеп Льобера, ще один відомий дослідник націоналізму, наголошував, що патріотичне письмо в пізньосередньовічний період перетворилося на звичай, якого дотримувалися численні англійські літерати з різним статусом і з різних графств. Дехто з них був наближений до короля, тоді як інші такого зв'язку не мали. Перші й другі писали свої твори різними діалектами, з яких південний (або ж лондонський) поступово й лише згодом набув першорядної ролі. Попри відмінності між членами цієї неофіційної корпорації, всі вони наголошували на своїй належності до Англії, оспівуючи її при цьому як національну єдність [229, с. 38-39, с. 90].

Тож що змінилося? Чим патріотизм середньовічний відрізняється від патріотизму пізнішого – передренесансного й ренесансного? Схоже, що тих, хто конструював патріотичний дискурс стало більше, тоді як велика група таких людей уже не служила безпосередньо суверенові. При цьому неухильну вірність вони засвідчували не королю, а тим символам, що відігравали в їхньому світогляді дедалі відчутнішу роль, тобто «своїй» країні, «своїй» державі або ж спільноті «своїх». Згадані новації поширювало й популяризувало друкарство, утверджуючи започатковану ще в XIV столітті практику адресувати виклади історії всьому загалові. Британський історик Едріан Гейстінгс, говорячи про зазначені тенденції в англійському контексті, вважав їх проявом поступово й невідворотно вкорінюваної націоналістичної свідомості. Згідно з указаним автором, слушність його позиції визнали навіть такі прихильники ідеї про сuto модерне походження націй, як знаний соціолог Ерик Гобсбаум. На думку останнього, Тюдорівська Англія стала прикладом «протонаціоналізму» або ж «чогось наближеного до патріотизму сучасності». Щоправда, в тому ж Гобсбаумовому твердженні міститься й теза, згідно з якою ширше ранньомодерне поспільство ще не могло повною мірою зрозуміти всі тогочасні послання націоналістичного штибу – зокрема, ті, що лунали в «історичних» п'есах Шекспіра. Гейстінгс, зі свого боку, таку думку відкинув, заявивши, що шекспірівські драми історичного циклу (від «Річарда

ІІ» до «Генриха V») не містили нічого незрозумілого чи неясного тодішньому загалові. Популярності вказаних п'єс, відповідно до цитованого погляду, додавало й те, що їх виконували впродовж вагомого для Англії десятиліття після поразки «Непереможної армади» 1588 року. Англійський патріотизм, за Гейстінгсом, перетворився тоді на річ, що набула актуальності для кожного англійця, а саме на загальновизнану програму «національного спротиву» найпотужнішій держави тієї доби [209, с. 56].

Наведену думку добре ілюструє декламація, яка є однією з найвідоміших у Шекспіріані. Йдеться про уривок із первого акту другої дії «Річарда ІІ», коли, помираючи, герцог Ланкастера Джон Гонт, дядько тодішнього короля Річарда й батько його майбутнього наступника на троні Генриха IV Болінброка, оспівує Англію такими словами:

This royal throne of kings, this scepter'd isle,
 This earth of majesty, this seat of Mars,
 This other Eden, demi-paradise,
 This fortress built by Nature for herself
 Against infection and the hand of war,
 This happy breed of men, this little world,
 This precious stone set in the silver sea,
 Which serves it in the office of a wall,
 Or as a moat defensive to a house,
 Against the envy of less happier lands,
 This blessed plot, this earth, this realm, this England...⁵³ [103, с. 32].

⁵³ Цей королівський трон, цей славний острів, / Велична ця земля, оселя Марса, / Нагадує собою рай, Едем. / Це – створена природою твердиня / Від пошестей заразних і війни. / Щасливе плем'я, хоч і світ малий; / Коштовний камінь це в оправі моря, / Яке віки надійним служить муром, / Чи пак для дому ровом захисним / Від заздрощів нещасніших країн; / Це – наша Англія благословенна, / Це – мати й годівниця королів (Переклад Валентина Струтинського) [14, с. 58].

Ще один примітний вияв патріотичного почуття – та ж п'єса, третій акт першої дії. Син Гонта Болінброк, майбутній король, виришаючи у вигнання, прощається з Англією: Then, England's ground, farewell; sweet soil, adieu; / My mother, and my nurse, that bears me yet! / Where'er I wander, boast of this I can, / Though banish'd, yet a trueborn Englishman. (Прошай, о Англія! Вітчизно люба, / О годувальнице, о мати рідна! / На чужині, де опинюся згодом, / Пишатимусь, що

Едріан Гейстінгс відзначає й п'єси Шекспіра «Генрих IV» та «Генрих V», як такі, що показують побратимство королів Англії з їхніми підданцями під час війни проти французів. Як випливало з того, що грали на сцені кінця XVI століття, згадана взаємодія суверена й посполитих уможливила головні перемоги англійської збройі, включно з тріумфом 1415 року біля Азенкура. Даний погляд на історичні події, за Гейстінгсом, свідчить про очевидну «горизонтальність» патріотичної пропаганди, в тому числі тієї, яку закладено до шекспірівських «історій». Відповідні сигнали в них спрямовано на той-таки «народ», чию увагу сконцентровано на добі англійських звитяг, здобутих у XIV й на початку XV сторіч. Головною темою тут постає не лише боротьба з Францією, але й сама Англія, образ якої театр презентував «усім англійцям» як єдність і батьківщину [209, с. 56-57].

Маніфестації схожого понадстанового патріотизму були властивими й ренесансній Франції, хоча її «перехід» від Середньовіччя до нової доби позначився низкою цілком оригінальних рис. Оскільки відмінності між відповідними процесами на англійському й французькому теренах заслуговують на окреме дослідження, відзначимо наразі те, що вподібнювало обидва королівства. Таким феноменом, поміж іншого, виявився той історико-патріотичний дискурс, який утверджували члени різних соціальних груп, спраглі прославити (поряд із династіями й суверенами) власну «батьківщину», її «спільне минуле» й «спільних предків» усієї спільноти. Детальніше про ці прагнення та їхню реалізацію – далі.

3.2. Описи минулого у французькому суспільстві XVI-XVII ст.

Попри зміни й новації в суспільстві, Пізнє Середньовіччя та Ренесанс зберегли в своєму соціокультурному житті всі ті його елементи, що з'явилися за попередніх періодів. Указане співіснування «нового» зі «старим» визначало й те, як у Західній Європі, зокрема у Франції, описували своє минуле.

я англієць родом) (Переклад Валентина Струтинського) [103, с. 26-27; 14, с. 55].

За оцінкою американського дослідника Джорджа Хаперта, французьке історіописання на початку XVI ст. спиралося на дві дедалі антагоністичніші манери викладати текст – середньовічну й гуманістичну [214, с. 12]. Перша традиція все ще мала численних адептів, котрі, нерідко, були не лише відомими авторами, але й людьми наближеними до влади. До цієї категорії, наприклад, належали історики й, одночасно, державні службовці Ніколя Жіль (1425-1503) та Гійом дю Белле (1491-1543): Жіль служив контролером фінансів, секретарем і радником при королі Людовікові XII Валуа (пр. між 1498 і 1515 роками), тоді як аристократ дю Белле був знаним дипломатом і воєначальником за Франциска I, короля Франції з 1515 по 1547 рік [149, с. 195].

У 1492 році Ніколя Жіль видав свою найвідомішу працю «Аннали й хроніки Франції від зруйнування Трої до часів Людовіка XI». Вже сама назва твору, як бачимо, відбиває схему, що постала ще на початку XI ст., а потім лягла в основу «Хронік Сен-Дені». Відповідно до неї французи та їхні королі походили від тієї гілки троянців, яку, нібито, привів до Галлії принц із Троянського Дому на ім'я Франкіон. У «Анналах» Жіля цей правитель постає взірцем шляхетності, котрий мають наслідувати всі наступні покоління. Ту ж функцію приписано й двом іншим франко-французьким героям «троянського» роду, а саме Карлові Великому та його васалові Роланду. Згадані персонажі в зазначеному викладі зображені як суто історичні діячі, що жили в конкретному часовому відтинкові. Однак, там-таки описано й їхні поєдинки з велетнями, розмови з птахами й кооперацію зі святыми, здатними з допомогою самих лише молитов поруйнувати мури неприступних замків. У скруті, згідно з деякими пасажами, французьким монархам допомагали чарівні сили, як-от тоді, коли імператор Карл «вирушив у хрестовий похід», аби відвоювати Єрусалим від «невірних». Слід відзначити, що аж до першої чверті XVII століття вказаний трактат залишався однією з найчитаніших «історій» Франції; а отже, представлений у ньому опис французької давнини був чимось цілковито звичним для достатньо широкої аудиторії [214, с. 13; 62, f. ii-viii, f. x-xi, ff. xxxix, ff.

xlvii].

Саме проти такого історіописання виступили історики-гуманісти з Паризького університету, очолювані наприкінці XV століття деканом факультету права Робером Гагеном (1433-1501) [214, с. 14-15]. Згодом, у зазначеній функції його замінив веронець Паоло Еміліо (1455-1529), прибувши до Парижа на особисте запрошення Карла VIII Люб'язного (короля Франції в 1483-1498 роках). Карл, а потім і його наступник, уже згаданий Людовік XII, стали офіційними патронами іменитого гостя, що, своєю чергою, посприяло розвоєві «італійської моди» в тогочасному історіописанні. Запроваджений нею виклад подій практично не містив загадок про чудесне чи надприродне, зосереджуючи увагу на реальних, «земних» і, насамперед, політичних справах. Із цієї причини в текстах істориків гуманістичної школи Карл Великий уже не фігурує в ролі натхненого лицаря чи героя поміж велетнів або святих. Натомість, бачимо його стратегом і політиком, котрий, як влучно відзначив цитований тут Джордж Хаперт, своєю стриманістю й прагматизмом нагадував генералів Римської імперії [214, с. 17; 149, с. 196]. Зрозуміло, що й колективний родовід французів, або ж історію про їхні витоки, гуманісти сформулювали не так, як це робили в Середньовіччі. Один із найвиразніших прикладів цього нового прочитання пропонує праця Паоло Еміліо «*De rebus gestis Francorum*» («Про діяння франків»). На початку вказаного тексту бачимо іронічну формулу: «Французи твердо переконані, що походять із Трої», після чого автор трактату побіжно переказує головні версії Трояніани. Однак, як стає зрозуміло далі, згадав він їх лише щоб демонстративно відкинути, представивши як щось цілковито неправдиве й непов'язане зі справжніми історичними подіями. Зрезюмовано таку критику посиланням на Марка Тулія Цицерона, згідно з яким франки – це народ германської раси [52, с. 3-4]. Щоправда, загадок про франкське плем'я в тих працях Цицерона, які збереглися до наших днів, не виявлено [214, с. 76-77; 149, с. 196-197]. Тож, чи цитував літерат із Верони якийсь утрачений твір, чи просто сфальсифікував указане посилання, залишається поки що загадкою.

Так чи інакше, «*De rebus gestis Francorum*» є однією з тих робіт, що започаткували протиставлення германської генеалогії франків (а в тодішньому розумінні й французів) генеалогії «троянській». Походження франкського люду від германців, як уже було сказано, історики-гуманісти обстоювали посиланнями на тексти, складені передусім за часів Римської імперії. Цієї практики дотримувався й відомий письмовець із Німеччини Беатус Ренан (1485-1547), указавши на розмаїті повідомлення про франків у виданих ним віршах III ст. н.е. Використавши зазначені поетичні твори як «доказ», Ренан виступив із тією ж гіпотезою, що й Паоло Еміліо: франки (проголосив він) мали германську кров [214, с. 78].

Наведений погляд, однак, визначав лише частину історико-генеалогічного дискурсу тодішньої Франції, де щонайменше з середини (а може й самого початку) XVI сторіччя дедалі більшої підтримки набуvalа ще одна примітна генеалогема. Згідно з доводами її прихильників, французи, хоча й справді походили від франків, германцями аж ніяк не були, оскільки належали до «раси» галлів. Саме таку гіпотезу представив знаний юрист, філософ і теоретик суверенітету Жан Боден (1530-1596), заявивши, що франки – це галльський люд, котрий у давнину, нібито, посунув з тубільного терену за Рейн. Відтак, вторгнення франків до Галлії, як випливало з Боденового твердження, слід уважати не навалою, а лише поверненням на батьківщину однієї з гілок автохтонного народу [214, с. 79].

Попри той факт, що галльский родовід, зрештою, склав одну з першорядних основ французької ідентичності, тривалий час йому довелося функціонувати в сполучі з цілою низкою інших неодмінно політизованих генеалогій – франко-троянською, галло-троянською й франко-галльською. На зазначені комбінації спирається багато історичних творів першої половини XVI століття, як-от виданий 1514 року трактат «Картини Галлії й пам'ятки Трої» («*Illustrations de Gaule et singularitez de Troye*»). Його автор, Жан Лемер Бельгієць (1473-1524), оспівав Франкуса так, як це на двадцять із лишком років раніше зробив Ніколя Жіль. Однак, героєві-засновнику франкської держави він приписав іще одну важливу роль,

представивши його не лише сином славнозвісного Гектора, але й прабатьком германців і кельтів одночасно [76, с. 13, с. 117, с. 322-323; 77, с. 294, с. 303-307].

Попри критику «троянської» генеалогії гуманістами, опус Жана Лемера тодішні інтелектуали схвалили як «вельми трудомісткий». Найбільші ж похвали походили від знаних поетів, одним із яких був Гійом Дюбуа (1460-1525), «Великий роздавач милостині» (а іншими словами неофіційний глава всього французького кліру) за короля Франциска I (1515-1547). На замовлення зазначеного монарха Гійом теж написав історію Франції, викладену віршами в п'яти об'ємних рукописних томах. Показово, що, як і в працях більшості середньовічних трояністів, згаданий твір почато переказом про зруйнування Трої, а також про ранні поневіряння тих троянців, котрим удалось вижити після війни з греками [306, с. 443].

Лемерові, що входив до числа поетів, названих «великими риторами», симпатизували й інші представники цієї офіційно неоформленої групи. З-поміж них, зокрема, доречно відзначити письмовця Жана Буше (1476-1559), також знаного завдяки своїм творам про французьке минуле [249, с. 21]. 1528 року вийшов друком його трактат «Епітафії королям Франції»⁵⁴, який, через безперечний попит на цю працю в читачів, перевидавали впродовж наступних десятиріч щонайменше кільканадцять разів. Преамбула зазначеного тексту містить піднесений панегірик, у якому Буше вроčисто проголошує: «Всі історики, як давні, так і сучасні, погоджуються з тим, що французи походять від троянців» [143, с. 19, с. 39].

Не менший успіх у тогочасної французької аудиторії мала ще одна історична праця, видана 1515 року під назвою «Компендіум із історії королів і народу франкського»⁵⁵. Її автор, німецький абат Йоган Трітемій (1462-1516), історик, мовознавець, криптограф, космограф, окультист і палкий прихильник «троянської» генеалогії, заповнив деякі прогалини, що залишалися в франко-французькій Трояніані, зокрема, в тій частині, де мова йшла про тисячолітні мандри троянського

⁵⁴ («Epitaphes des Roys de France»)

⁵⁵ («Компендіум або огляд першої книги літописів або ж історій походження королів і народу франкського», «Compendium siue Breuiarium primi voluminis annalium siue historiarum, de origine regum et gentis Francorum»)

племені. Його міграцію Трітемій описав із багатьма уточненнями, значна частина яких стосувалася етногенезу троянців. Після втечі з батьківщини, згідно з цим викладом, вони жили спочатку в землях скіфів і сікамбрів, а потім – поміж германців із галами. Таке сусідство, як доводить «Компендіум», і стало тією річчю, яка, змінивши самоназву, мову та звичаї троянських галайд, перетворила їх, зрештою, на могутніх франків [143, с. 19; 303, с. 344-345; 156, с. 327-328].

Висновок, зроблений Трітемієм на підставі свого огляду, був цілком політичним. Як і в «Історії» Галфрида Монмутського, відповідний сигнал закладено до посвяти, чиїм адресатом у даному випадку став єпископ Вюрцбургський Лоренц. Звертаючись до нього, автор виступає з такою декламацією: «Нехай королівство франків Германії завжди матиме власного короля, непідвладного ні кому, хоч би й самій Римській імперії. Нехай живе це королівство вільно, як диктують франкські традиції». Таку ж формулу застосовано й до Франції, що в цитованому трактаті фігурує як «суверенне» та, звісно ж, одвіку «вільне» «королівство франків Галлії» [цит. за 156, с. 328-329].

Відзначимо, що Трітемій був знайомцем і постійним кореспондентом Максиміліана I Габсбурга (1459-1519), цісаря Священної Римської імперії та, одночасно, «короля Германії». Одна з реформ цього суверена відкинула давній звичай, відповідно до якого імператора коронував Папа Римський: указану церемонію замінило голосування курфюрстів, й саме воно надалі робило цісаря цісарем. Важливо, що, поряд із політичним розрахунком, ця новація спиралася на локальний патріотизм німецьких теренів Імперії, тоді як Трітемієві похваляння на адресу суверенних і непідвладних Римові «франкських королівств» запропонували для цього належне ідеологічне підґрунтя. «Троянська» генеалогія в цьому дискурсові здобула чільне місце, ясно «показавши», що франкські предки німців (а також французів) мали не менш славетне походження, ніж те, яким хизувалися італійці. Якщо останні звали себе нащадками Енея, то франки виступали як «потомство Антенора», котрий у генеалогемі Трітемія був сином Пріама. Оскільки

син Антенора Маркомир, як проголошує «Компендіум», став першим франкським королем у 411 році до н.е., «германські» й «галльські» франки, виходило, мали не лише давнє й шляхетне походження, але й освячені віками державні інститути; причому, такі, що були набагато давнішими, ніж Папський престол [143, с. 14; 156, с. 97-98; 160, с. 368-369].

Крім цього, ідея про непідвладність «короліства германських франків» Римові містила ще один нюанс. У період, за якого написано «Компендіум», «Королем Германії» (*Germaniae rex*)⁵⁶ був, як уже сказано, цісар Священної Римської імперії Максиміліан I. Саме за нього до назви «Священна Римська імперія» (*Sacrum imperium Romanum*) було додано слова: «*Nationis Teutonicae*», себто «Тевтонської нації». Італію, Бургундію й деякі слов'янські землі цей утвір, станом на другу половину XV століття, вже втратив, що, на думку британського історика й політичного діяча Джеймса Брайса (1838-1922), окреслило пізнішу ідентичність німців, відтоді набагато більш «тевтонську», ніж імперську [160, с. 536]. Імперію зватимуть «Римська» аж до 1806 року, але схоже, що за Максиміліана I її з Римом більше не ототожнювали. В політичній уяві німців за доби Ренесансу «Священна Римська імперія тевтонської нації» була не просто відмежована від Риму, а навіть протиставленою йому в політичному й культурному вимірах. Рим сприймали як італійський і папський утвір, і саме проти нього спрямовано заяву Трітемія про незалежність «франків».

У Франції цей трояно-германський родовід мав багато прихильників, однак, саме «галльська» версія генеалогічної Трояніани здобувала на французькому терені дедалі міцніші позиції. Її головних речників, пов'язаних із владою та політичним істеблішментом, побільшало; надто тоді, коли до Жана Бодена й Жана Лемера долучився лінгвіст, філософ, дипломат і радник Франциска I Гійом Постель (1510-1581) [135, с. 82]. Один із його головних творів, «Пам'ятні мандрівки після

⁵⁶ або ж «Королем в Германії та Єрусалимі» (*Koenig in Germanien und Jerusalem*)

Потопу»⁵⁷ (1552), обстоює походження франків від двох народів – троянців Франкіона й галлів Яфетового нащадка Гомера. Як і версії Бодена та Лемера, «Мандрівки» проголосили трояно-франків і галлів спорідненими племенами, з яких останні буцімто одразу осіли в Західній Європі. Франки ж, згідно з даною фабулою, побурлакувавши євразійськими степами не одне століття, врешті-решт дійшли до Галлії, де й створили зі своїми «однокровниками» єдину «націю» [214, с. 79; 95, с. 51-54].

Аби обґрунтувати цей виклад прадавньої історії, Постель, подібно до багатьох середньовічних і ранньомoderних авторів, навів, головним чином, лінгвістичні аргументи. Як було згадано раніше, саме так учинив Гіралд із Кембрії, пояснивши співзвучність валійської, грецької й латинської мов походженням «кембрів» від нібито грекомовних троянців. Як «родичі» з близькою мовою греки з троянцями постають і в згаданому труді Дудо з Сен-Кантена, за версією якого (пам'ятаємо) предками «данців» і, відтак, народу Нормандії, були троянські «данаї». За Ренесансу від ідеї про греко-троянську мовну спорідненість аж ніяк не відмовилися, про що, зокрема, свідчать погляди того ж таки Йогана Трітемія. Обстоювана ним теорія твердила, що «германська» мова має саме грецьке коріння, позаяк германці-франки, як указано в обґрунтуванні з даного приводу, походили від троянців, а ті, «ще живучи в Малій Азії, говорили грецькою»⁵⁸. З цієї причини, наголошував Трітемій, грецьку граматику слід учити обов'язково, в тому числі для того, щоб зрозуміти «германську» й «франкську» історію [156, с. 241; 169, с. 63-67].

Гійом Постель, однак, роль лінгвістичного фундаменту приписав мові давніх євреїв, виступивши з такою думкою в роботах «Про початки, або про давність єврейської мови й народу»⁵⁹ (1538), «Дванадцять абеток, що різняться знаками.

⁵⁷ «L'histoire memorable des expeditions depuys le deluge faictes par les Gauloys ou Frazoys depuis la Frace iusques en Asie, ou en Thrace & en l'orientale partie de l'Europe».

⁵⁸ Грецькі витоки приписували й іншим мовам, що функціонували в Західній Європі XVI сторіччя. Те ж бачимо й у східній частині континенту, як-от у «Квінкунксі» Станіслава Оріховського [90, с. 66].

⁵⁹ «De originibus seu de Hebraicae linguae et gentis antiquitate».

Вступ»⁶⁰ (1538), «Про фінікійські літери»⁶¹ (1550) і «Про початки, або про різновідний і преславний універсум латини»⁶² (1553). Відомий медієвіст Умберто Еко, згадавши вказані тексти в дослідженні «Пошуки довершеної мови в європейській культурі», доводить, що мовні теорії Постеля були лише частиною його політико-релігійної утопії, окресленої в трактаті 1544 року «Про вселенську злагоду»⁶³. Зазначена праця, окрім іншого, проголошує, що людство колись давно послуговувалося однією мовою, котра, якщо її відновити, стане запорукою миру між народами й належним підмурком для «природної» загальнолюдської релігії. Такою загальною релігією, читаємо далі, має стати християнство, чиє універсальність прибічникам інших релігійних доктрин зможе довести тільки мова, що буде зрозумілою всім людям [135, с. 83]. Наведений погляд спонукав Постеля заявiti, нібито всесвітній мир і злагода настануть лише завдяки королю Франції як прямому нащадкові біблійного патріарха Ноя. Син Ноя Яфет, наголошує це генеалогічне твердження, породив Гомера, а той став прабатьком франків із галлами. Його нащадками, виходило, були, перш за все, королі двох названих народів, у тому числі й правителі з роду Валуа, кревно пов'язаного з давнішими франкськими, а потім і французькими династіями. Саме вказаний родовід, за Постелем, давав королівському Домові Франції безсумнівне право на вселенську владу [135, с. 84; 96, f. xiii-xvii].

Король Франциск I, щоправда, зазначену ідею не підтримав, назвавши її химерною, а також породженою в уяві, схильній до невиправданих фантазій. Через таку неласку Постель від'їхав до Рима, де без якогось відчутного успіху намагався прихилити до своїх теорій голову ордену єзуїтів Іgnatія де Лойолу (1491-1556) [135, с. 85].

⁶⁰ «Linguarum duodecim characteribus differentium alphabetum. Introductio».

⁶¹ «De Foenicum litteris».

⁶² «De originibus, seu, de varia et potissimum Orbi Latino ad hanc diem incognita aut inconsiderata historia».

⁶³ «De orbis terrae concordia».

Попри те, що оповідь про споріднених франків і галлів не набула «вселенського» значення, в політичних дискурсах Франції її різні форми, змінювані відповідно до політичного контексту, перетворилися на майже обов'язковий елемент. Одним із першорядних прикладів того, як цей колективний родовід був пристосований до тогочасного політичного життя, є трактат «Франко-Галлія», виданий у 1573 році істориком, юристом, палким адептом кальвінізму й теоретиком монархомахії Франсуа Отманом (1524-1590). Як і Паоло Еміліо, Беатус Ренан чи Йоган Трітемій, Отман доводив, що франки мали германське походження, й саме на цей «факт», як ми побачимо далі, спиратиметься запропонований названим автором політико-релігійний концепт [228, с. 901-902; 221, с. 106]. Відзначимо, що Трояніану Отман охарактеризував як збірку переказів, що цікавлять радше поетів, ніж істориків, спраглих говорити винятково про «справжнє» минуле. Претендуючи саме на такий виклад, «Франко-Галлія» описала початки франкської спільноти кількома чіткими тезами. Франки, відповідно до них, це ім'я, яке прибрали собі нащадки різних, але поєднаних між собою германських племен. Слово «*Frank*» давньогерманською мовою означало «вільна людина», тож саме «волелюбні» й «сміливі» германці збудували те суспільство, яке стане франко-галльським. Його устрій був справедливим від самого початку, позаяк народ у ньому сам обирає собі королів, а ті не залежали від жодного іншого володаря й, найголовніше, від Риму. Цю традицію незалежності германці принесли галлам, котрі, на відміну від франків, утратили свою свободу під «ярмом римлян». Прибувши з-поза Рейну, германці-франки звільнити галльський люд із римської неволі, за що галли вітали прибульців-визволителів і закликали їх залишитися на своїй землі назавжди [72, с. 1-7, с. 28, с. 29-32, с. 38-45, с. 63-76, с. 77-78, с. 135-137; 143, с. 27-28].

У своєму доробкові «'Суспільство має бути захищеним'» Мішель Фуко слушно відзначив, що «Франко-Галлія» запропонувала ґрутовний підмурок для політичної програми французьких гугенотів. Її символом мала стати боротьба франків і галлів проти Риму, представлена як «історична» передумова для німецько-французького

пан-протестантського союзу. За такою логікою, головним ворогом лютеран і кальвіністів залишався той-таки Рим, чиє ярмо, репрезентоване вже не гарнізонами легіонерів, а Римською Церквою, Отман закликав скинути, як це нібито зробили давні германці з кельтами [192, с. 120-121].

Ще одним «програмним» елементом «Франко-Галлії» Фуко назвав постулат про виборність королів, яку буцімто практикували спершу «вільні франки», а потім і звільнені ними галли. Як противник необмеженої монаршої влади, Отман заявляв, що абсолютизм був породженням Риму, а сам Рим залишався головним утіленням і символом абсолютистської ідеї. Римському злу, читаємо в трактаті, слід протиставити ті германські традиції, що їх до Галлії принесли франки, залишивши в спадок їхнім спільним із галлами нащадкам «франко-галлам», а відтак, згідно з Отмановою схемою, французам [192, с. 121].

«Троянську» генеалогію, як уже сказано, автор «Франко-Галлії» бачив чимось, що належало до світу поетів, казок і байкарства. Зрештою, така позиція перетвориться на аксіому, однак, лише після тривалого часу, впродовж якого королі Франції демонстративно підтримували Трояніану. За Людовіка XIII (котрий правив у 1610-1643 роках) і Людовіка XIV (правив між 1643 і 1715 роками) вона повернулася до офіційного історіописання, щоб оспівувати давнє й шляхетнє минуле французького королівства. Виклад, що починався епізодом про руйнування Трої, пропонував набагато величнішу й тривалішу історію, ніж близчі до похмурих реалій описи гуманістів. Із погляду пропагандистських практик, звеличувати королівську владу й підвладний їй люд було набагато ефектніше, якщо початок французької історії залишався прив'язаним аж до легендарних троянців. За таких обставин, як і в Середньовіччі, держава боронила «троянський» родовід і ті репрезентації минулого, які на нього спиралися⁶⁴ [214, с. 84-85; 143, с. 28-29, с. 34].

⁶⁴ Поміж свідчень зазначеного патронату можна згадати неприємну пригоду, яка сталася з істориком, філософом і дослідником релігії Ніколя Фрере (1688-1749). У 1714 році він на чотири місяці потрапив до Бастилії через те, що виклав історію Франції не так, як цього очікував провладний істеблішмент. Говорячи про франків, як про предків французів, він наголосив на їхньому германському походженні, відкинувши при цьому Трояніану як «вигадку» й «несправжню» історію. Дано формула, як пам'ятаємо, була далеко не новою, надто коли згадати, що в XVI столітті її

Щоправда, з плином часу, попри неослабний контроль над історіописанням, історико-генеалогічні преференції французької влади (як її носіїв, так і пов'язаних із ними суспільно-політичних акторів) виявилися нестійкими. Історіографія Просвітництва, продовжуючи справу новаторів-гуманістів, позбудеться Трояніани, хоча оповіді про предків-троянців складатимуть і далі. Проте, це робитимуть переважно в художній літературі, театрі та образотворчому мистецтві, себто там, де вже формально не йшлося про «достовірну» чи «істинну» історію.

Таке витіснення «троянського» родоводу відбулося після того, як він близько трьох віків співіснував із історичними схемами гуманістичної школи. Впродовж зазначеного періоду, як уже було сказано, одні історіописці трималися середньовічної традиції (з характерними для неї троянськими мотивами), а інші слідували новій «італійській моді», неприхильній до «легенд» і «вигадок». У цьому зв'язку можна спитати – а що ж зумовлювало їхній вибір, і чому вони описували «спільнє» минуле настільки відмінними способами?

Логічно припустити, що однією з причин була соціальна належність, адже історики в XVI-XVII ст., так само як і їхні попередники чи наступники, офіційно входили до котроїсь із суспільних груп, захищаючи в своїх текстах, свідомо або неусвідомлено, її інтереси й світогляд. Такий «класовий» стимул для вибору манери викладати історію можна побачити на прикладі авторів, які писали у Франції за останніх Валуа й на початку правління Бурбонів. Одним із найбільш помітних письмовців названої доби був Етьєн Паск'є (1529-1615), відомий, перш за все,

обстоювали вже знайомі нам Еміліо, Білд і Отман. Якби цим останнім хтось повідомив про долю їхнього послідовника, вони б, імовірно, дуже здивувалися, позаяк Генрих III Валуа (король Франції у 1574-1589 роках) і Генрих IV Бурбон (який правив у 1589-1610 роках) істориків-германістів вітали й по-королівському винагороджували. Причому, вдячність монархів згадані письмовці отримували за ті свої праці, які декларували саме германські витоки французького королівства [214, с. 75]. Ті ж таки германські витоки обстоював і Фрере в трактаті «Про походження французів та їхнє облаштування в Галлії». За кілька днів після надзвичайно успішної презентації цієї роботи в Академії надписів і красного письменства, її автора заарештували. Офіційною підставою для арешту було вказано прихильність Фрере до «ересі янсеністів» і кілька антицерковних памфлетів, які, згідно з небезпідставними підозрами, він написав і видав. Ситуацію ускладнила й особиста антипатія, що її продемонстрував до молодого науковця абат Рене Обер де Верто, езуїт і один із офіційних історіографів короля. Рукопис «Про походження французів», вилучений при обшуку, судові виконавці долутили до матеріалів слідства, а їх використали, щоб інкримінувати Фрере «вислови, спрямовані проти монархії» [158, с. 622]. Такою була кара за незгоду з Кореною там, де йшлося про «славетну минувшину».

завдяки своїй праці «Дослідження Франції» («*Recherches de la France*»). В цьому трактаті, який уперше вийшов друком 1560 року, французи представлені нащадками галлів, а опис їхньої «давнини» нагадує той, що, приблизно тоді ж, запропонував згаданий вище Жан Боден. Окрім поглядів на колективну генеалогію, Паск'є з Боденом поділяли й соціальне становище, позаяк обидва входили до дедалі впливовішого прошарку освічених буржуа. Як підкреслює уже цитований нами Джордж Хаперт, саме ця суспільна група виказала найбільшу прихильність до ідеї про галльське походження французів. На її основі складали описи французького минулого, які, на відміну від творів середньовічної традиції, не містили оповідок про дивовижні й надприродні трапунки, лицарські звершення або величні битви. Відмовитися від таких елементів попереднього історіописання, на думку Хаперта, істориків із буржуазії спонукав саме той факт, що вони не були ані лицарями, ані кліриками. Як заможні міщани, навчені юриспруденції, ці автори, зображені минуле своєї спільноти, надихалися речами, близчими їхньому «класові» [214, с. 37-38].

Галльський родовід історики з «середнього класу» обстоювали відповідно до методів гуманістичного письма, узвичаєного ще впродовж першої четверті XVI століття вже згаданими Робером Гагеном і Паоло Еміліо. Тим не менш, викоренити старішу традицію їм не вдалося, а тому інша частина історичних творів і далі оповідала про дива, велетнів, королів-чародійників, діяння героїв і легендарних предків. Останні ж, майже без винятку, були «троянського» роду.

До тих, хто писав таку історію, належав і згаданий нами Гійом дю Белле (1491-1543), представник шляхетної фамілії з давнім і вельбучним родоводом. Від XIII століття її члени вірно служили Короні, граючи помітну роль у внутрішній і зовнішній політиці Франції. Приклад предків наслідував і Гійом, а також його молодші брати Жан і Мартен. Жан дю Белле (1493-1560), після тривалої дипломатичної кар'єри, став кардиналом і архієпископом Парижа, тоді як Мартен (1495-1559) прославляв родинне прізвище на військовій службі, здобувши ще й

визнання як автор низки художніх та історичних текстів. Ідея про «троянські» витоки Франції для таких персон була знайомим елементом тієї аристократичної культури, що складала основу їхнього виховання. В межах указаної системи вартостей героями були королі й лицарі, а отже персонажі, котрих середньовічна уява бачила членами однієї верстви – себто «тих, хто воює». Пізніше, за Ренесансу, французька шляхта ототожнювала себе саме з цим «давнім» лицарством, котре, згідно з середньовічними описами минулого, походило від неодмінно героїчних троянців. Брати дю Белле, судячи з троянізму Гійома, цілковито підтримували зазначений традиційний погляд на минуле, а відповідно й на сучасну їм організацію суспільства [152, с. 4-16].

До групи авторів шляхетного походження належав і П'єр де Ронсар (1524-1585), котрий, щоправда, істориком офіційно не був. Шанований сучасниками як «князь поетів», він очолював поетичний гурток «Плеяда», до якого ввійшов і ще один родич Гійома дю Белле, його двоюрідний брат Жоашен (1522-1560), знаний, зокрема, як автор трактату «Захист і вславлення французької мови». Як і дю Белле, де Ронсар показово тримався Трояніани, про що, зокрема, свідчать його поетичні твори «Гімн Франції» (1549), «Ода мирові» (1550) й «П'ята книжка з одами» (1552). Троянців там оспівано як хороший і славний народ, а найголовніше як плем'я, від котрого походить французький люд. Ту ж тезу поет вирішив проголосити в новому панегірикові цим героям-засновникам, задуманому як набагато масштабніший, порівняно з попередніми, поетичний проект: цього разу про витоки Франції мала оповісти поема не меншого розмаху, ніж «Енеїда» Вергелія [169, с. 71; 139, с. 43-44].

Потребу в текстові такового типу зумовлював, поміж іншого, той факт, що Англія вже давно, а саме з XII сторіччя, мала свій власний аналог «Енеїди», яким, звичайно ж, був славнозвісний труд Галфрида Монмутського «Історія королів Британії». У Франції аналогічна місія очікувала на творіння П'єра де Ронсара, назване «Франсіада». Його протагоністом став згадуваний ще в Ранньому Середньовіччі принц Франкус, котрий у Ронсаровій інтерпретації легендарної історії фігурує як

син Гектора. Відповідно до консервативної фабули твору, після зруйнування Трої й обов'язкових у даному жанрові мандрів він осів із вірними йому троянцями в Галлії, де й створив ту державу, що згодом стала Францією [139, с. 44].

Так само, як і в англійському випадку, роль замовника тексту виконала Корона, про чиє «співробітництво» з «князем поетів» слід розповісти детальніше. Ставши відомим ще в молодому віці, П'єр де Ронкар міг похвалитися й тим, що серед його покровителів був сам король Франції Генрих II Валуа (правив між 1547 і 1559 роками). Коли знаменитий віршар заявив про доцільність франкомовного відповідника «Енеїди», Генрих, судячи з усього, таку думку підтримав. Тогочасні неофіційні правила передбачали, що автора, ще перед початком роботи, належним чином виганородять, тож де Ронкар, як уважають деякі історики, розраховував отримати єпископство або принаймні абатство. Однак, потрібні папери король підписати не встиг, оскільки в липні 1559 року помер від рани, отриманої на лицарському турнірі. Переговори про винагороду довелося відкласти, але після коронації Карла IX в 1560 році їх нарешті було завершено. Ідею «Франсіади» новий правитель урочисто схвалив, проголосивши де Ронсара, тепер абата, своїм «блізьким товаришем». Проте, як виявилося невдовзі, така близькість украй неприємним для поета чином обмежила ту творчу свободу, до якої він устиг звикнути. Карл почав із того, що наказав писати поему силабічним віршем із десятьма складами, себто стилем, звичайним для середньовічного жанру «шансон де жест». Де Ронкар, котрий надавав перевагу т.зв. александрійському віршеві, мусив підкоритися й виконати вказівку монарха. Настанови від короля надходили й далі, аж поки в 1571 році він не отримав перші чотири книги поеми. 1572 року, приблизно за місяць після сумнозвісної «ночі святого Варфоломія», з'явилося їхнє перше друковане видання. Протягом наступних десятиріч його неодноразово перевидаватимуть, однак запланованого продовження – ще 20 книг – де Ронкар так і не напише. Чому так сталося, достеменно невідомо. Можливо тому, що в 1574 році, після смерті Карла IX, поет уже не мав стимулу писати далі, надто, стилем, котрий

вінуважав недостатньо витонченим. Практично ж виходило, що разом із королем-замовником помер і той політико-поетичний проект, що мав назважди звеличити «троянські» корені Франції. Щоправда, сама «Франсіада», нехай і незакінчена, ввійшла до числа найшанованіших перлин французької літератури, а отже якусь частину свого початкового завдання вона таки виконала – адже, демонстративно шануючи цей твір, наступні покоління виказували повагу й його легендарному сюжетові [234, с. 88-89; 197, с. 22-23].

У контексті станової належності нас цікавить те, що для аристократа де Ронсара предками французів були троянці. Такої ж позиції, як ми вже підкреслювали, дотримувався й Гійом дю Белле, котрий, подібно до де Ронсара, представляв стару французьку «шляхту меча». Однак, багато авторів-трояністів, як-от Ніколя Жіль, Жан Лемер і Жан Буше, до неї не належали. Тим не менш, французів у своїх творах вони також виводили від троянців, а французька історія в їхньому викладі сповнена епіки й середньовічної чудасії. Тож, чому письмовці, котрі, найімовірніше, походили з міщанства, писали так, як це робили їхні колеги з числа аристократів? Одне з можливих пояснень запропонував уже цитований тут Маршал Мак-Люен у своїй роботі «Галактика Гутенберга». Як можна здогадатися з назви, вказаний твір розглядає той вплив, яким друкарська революція позначилася на розвиткові суспільства. Поміж наслідків, які мало утворження друкарства, Мак-Люен назвав, зокрема, протистояння між «феодальною людиною» й «людиною друкованої культури». Друга категорія, згідно з цим поглядом, увібрала осіб, склонних до раціональної поведінки, а також орієнтованих на те, щоб отримувати належний зиск від своєї діяльності. Перша ж, натомість, керувалася зовсім іншими ідеями, які, згідно з Мак-Люеном, найкраще репрезентували Дон Кіхот із Ла Манчі та творець цього образу Мігель де Сервантес Сааведра. Його лицарський роман, за словами названого дослідника, став одним із останніх бастіонів уже майже зниклого феодального світу, основаного на середньовічних вартостях і самовідданій вірності [128, с. 163-164]. Очевидно, де Ронсар, дю Белле, Жіль, Лемер і Буше були, в

даному сенсі, близькими до Дон-Кіхота й де Сервантеса: залишивши вірними феодальній етиці, вони дотримувалися й середньовічної манери викладати історію. Тим часом, Етьєна Паск'є і Жана Бодена, як показують їхні праці, феодальна етика не надихала. Зазначені автори, що були «людьми нового часу», не бачили користі від таких «вигадок» середньовічної історіографії, як розмайті «казки про троянців». Паск'є і Боден спиралися на римські джерела, які повідомляли про те, що в Галлії жили племена галлів.

Важливо, однак, що цих останніх оспіували як «феодальна», так і «буржуазна» групи істориків. Різниця між їхніми викладами полягала лише в тому, що відповідно до старої історіографії галльський народ мав троянське коріння, тоді як представники гуманістичної школи твердили, ніби галли були кельтами, або ж сумішшю кельтів і германців⁶⁵.

Звичайно, чітку межу між авторами феодально-шляхетських поглядів і носіями буржуазного світогляду провести складно, адже, як ішлося вище, багато з тих, хто писав історії аристократичні й «троянські», до шляхти не належали. До того ж сам «шляхетний» стан був аж ніяк не однорідним, оскільки в XV-XVI ст. його лави значно розширили ті ж таки освічені й безперечно практичні буржуа. Щоправда, світ «благородних», у який вони ввійшли, спирався на властиві йому давні вартості, а отже й на натхненні ними уявлення про минуле. Тож, до котрої з двох систем схилялися нобілітовані прибульці – до «феодальної» чи до «буржуазної», до казково-епічної чи прагматично-раціональної?

У зазначеному зв'язку можна звернутися до текстів одного з першорядних філософів ренесансної Франції Мішеля де Монтеня (1533-1592), котрий (як син буржуа, що отримав шляхетство) був представником саме «нової» шляхти. З-поміж його творів, у яких згадано Трояніану, назвемо, до прикладу, есе «Про видатних людей». Осмислюючи в ньому неослабний авторитет давньогрецького епіка Гомера, де Монтень посилається, серед іншого, на дипломатичний лист, що його, нібито,

⁶⁵ Див. вище в цьому параграфі.

надіслав Папі Римському Пієві II (1405-1464) султан Мехмед Фатиг (1432-1481). За усталеною легендою, завойовник Константинополя написав понтифікові приблизно таке: «Я дуже здивований тим, що італійці виступають проти мене. Хіба ми з ними не походимо від троянців, і хіба ми не маємо спільної мети – помститися за кров Гектора грекам, яких італійці підбурюють проти мене?». З приводу наведеного вислову автор есе робить важливий для нас висновок, зазначивши: «Чи це вам не шляхетний фарс, у якому королі, республіки й імператори впродовж століть грали свої ролі?» [87, с. 528-529]. Отже – «фарс», спектакль величі, нехай шляхетний і державний, та все ж недалекий від кумедності. Де Монтень тут, як бачимо, попри всю шану до Гомера, тримається цілковито скептичної позиції, розкриваючи ту «гру», завдяки якій влада з її носіями намагалася ототожнити себе з «давниною» та «історичними» персонажами Античності.

4.3. Англійські дискурси про минуле й Трояніана в XVI-XVII ст.

Подібно до своїх французьких колег, скептики-гуманісти в Англії XVI століття розгорнули невпинний наступ на середньовічну історіографію, неславлячи її традиційні фабули як «вигадки» чи «байкарство». На англійському ґрунті цей процес очолив італієць Полідор Вергілій (англ. *vіd* Полідоро Верджіліо⁶⁶) (1470-1555), відігравши ту ж роль, яку у Франції виконував Паоло Еміліо.

Виходець із буржуазної родини міста Урбіно, Полідор здобув освіту в університетах Падуї й Болоньї, після чого, отримавши в 1496 році духовний сан, вступив на службу спочатку до герцога урбінського Гвідобальдо, а потім до Папи Римського Александра VI Борджіа (1431-1503). Саме на цій службі він прославився як знавець історії, увійшовши таким чином до когорти знаних у всій Європі гуманістів Італії [199, с. 430-432]. До Англії Верджіліо потрапив у 1503 році як

⁶⁶ Оскільки Верджіліо більшу частину життя провів у Англії, то в англійській історіографічній традиції він фігурує як Полідор Вергілій (*Polydore Vergil*, *Polydore Virgil*, або лат. *Polydorus Vergilius*). Ми вживатимемо, насамперед, англійський варіант його імені, хоча оригінальна форма подеколи також здається доречною.

збирач «чиншу Святого Петра», тобто церковного податку, що мав надходити Римові. Однак, для англійських еліт цей чин італійського гостя був набагато менш важливим, аніж його письменницька слава. Полідора вітали насамперед як історика, а одним із них, хто висловив свої вітання першим, виявився родоначальник династії Тюдорів на англійському троні король Генрих VII (1457-1509). Проявом монаршої прихильності знаменитому прибульцеві стало декілька наданих йому церковних посад із доходом, який гарантував на дальші роки цілком комфортне життя. Водночас, учений отримав і замовлення написати історію Англії, яку, згідно з указівкою короля, слідувало викласти за дедалі престижнішою на Континенті «італійською модою». Так з'явився трактат «*Anglica Historia*», рукопис якого було завершено в 1513 році. Щоправда, друком цей текст вийшов аж у році 1534-му, викликавши затяжій і практично одностайний осуд англійської політичної нації [199, с. 430-434]. Причинами для такої реакції були неослабна повага до Артуріані з її «троянським» родоводом, а також ті політичні обставини, в яких жила Англія, коли названий твір нарешті опублікували.

Наприкінці XV й упродовж XVI століття Артуріанський цикл і справді шанували не менше, ніж за Середніх віків, причому в різних верствах англійського суспільства. Ті, хто читав, майже обов'язково знали славнозвісний труд Галфрида Монмутського, а з ним і роман сера Томаса Мелорі «Смерть Артура». Обидві праці, як було неодноразово наголошено вище, обстоювали ідею, згідно з якою історія королівства починалася оселенням троянців на Альбіоні. Натомість, Полідор від такого початку демонстративно відмовився, обґрутувавши це тим, що про заснування троянської держави на Острові не згадував жоден історик минулого, як-от Тит Лівій, Діоніс із Галікарнаса або ж кліrik VI сторіччя на ім'я Гілдас, знаний як укладач опусу «*De Excidio et Conquestu Britanniae*» («Про падіння й підкорення Британії») [94, с. 30-31]. Щоправда, король Артур у праці італійця все ж фігурує, згаданий декілька разів поряд із іншими вождями бритів. Однак, загалом, «*Anglica Historia*» погуманістичному зверхнью розвінчала артуріанську легенду, охарактеризувавши її як фольклор і поетизовану фантазію, подібну до «французьких казок про графа

Роланда» [94, с. 121]. Так само було розвінчано й уже знайому нам «могилу» Артура в Гластонбері – один із головних артуріанських символів, використовуваних англійською Кореною від Високого Середньовіччя. Стосовно неї Верджіліо, в цілому слушно, зауважив, що поховати давнього короля в Абатстві ніяк не могли, адже ані самого Абатства, ані навіть якої-нєякої церкви на тому місці в Артурові часи не було [94, с. 122].

Полідор Вергілій, слід зазначити, не став першим критиком «Галфридіанської» традиції, позаяк йому передували ще Галфридові сучасники Гіралд із Кембрії та Вільям із Ньюбурга. Гіралд, наприклад, у згадуваній тут «Валійській подорожі» навів байку про те, як у якомусь монастирі виганяли бісів, послуговуючись для цього примірником «Історії королів Британії». Манускрипт із її текстом, нібито, виявився настільки привабливим для тамтешніх демонів, що вони всі зібралися навколо нього й були спроваджені геть Євангелієм від Йоана [63, с. 53]. Що ж до Вільяма з Ньюбурга, відомого завдяки своєму трактатові «Historia rerum Anglicarum» («Історія англійських справ») (1198), то він твір Галфрида затаврував як «нікчемні побрехеньки», оприлюднені через «схильність до неправди» або «щоб догоditи бритам». Брити ж, додано в тій-таки філіппіці, це люд «здебільшого дурний», оскільки вірить у повернення Артура, а тому й «не приймає думки про його смерть» [120, с. 398-399, с. 431-432, с. 656-658, с. 661].

Такі випади, однак, не зашкодили тій повазі, яку поміж еліт в Англії й на континенті здобула Галфридова праця. Зазначені симпатії, своєю чергою, утвердили Артуріану в англійському суспільстві та перетворили її ще за Високого Середньовіччя на основу для описів минулого. Коли ж Верджіліо зневажив цей глибоко шанований образ «давнини», едукованим англійцям залишалося лише показово засвідчити своє патріотичне обурення. На додаток, вони мали помітити й той факт, що самі гуманісти, критикуючи середньовічних істориків за «казочки», також складали не менш вигадливі легенди для власних історичних текстів. Не становила винятку й «Історія» Полідора, представивши одну вкрай важливу з

політичного погляду ідею. Династія Тюдорів, згідно з нею, вспадкувала від римського імператора Константина Великого його імператорський вінець. Генрих VII, відповідно до цієї схеми, мав кровний зв'язок із названим сувереном Риму завдяки вже згаданій вище Хелені – принцесі з трояно-бритського Дому, котру валійська й артуріанська традиції величали Константиновою матір'ю. Її нащадками, за такою логікою, були правителі бритів, які, включно зі славетним Артуром, владарювали після римлян. За їхнього посередництва, виходило, Генрих дістав імператорську корону для себе, а разом із нею й імперську гідність для своєї держави. Від сина Хелени, буцімто, вказані вартості перейшли до її роду, а далі – пізнішим династіям у Британії, останньою з яких, на той момент, і став офіційно «валійський» (а отже й «трояно-бритський») Дім Тюдорів [94, с. 90, с. 98-99]. Ці артуріанські вставки, однак, не позначилися на репутації Полідора Вергелія як представника нової італійської школи в історіописанні. За Просвітництва його проголосили взірцевим істориком і борцем проти «вигадок», а Робін Коллінгвуд у своїй «Ідеї історії» заявив, що саме Полідор започаткував «критичну історіографію Англії» [126, с. 114].

Проте 1534 рік для такої «критичності» був аж занадто несприятливим, адже в цей час син і наступник Генриха VII, Генрих VIII Тюдор, вже почав те протистояння з Римом, до якого, на боці свого монарха, мусило приєднатися й усе його королівство. За цих обставин патріотизм еліт і загалу дуже швидко наповнили антиримські й, подеколи, ксенофобські настрої, підсилювані й виправдовувані посиланнями на «свою» історію. Оскільки йшлося про минуле «питомо англійське», то ті, хто мав його описувати, звернулися, звісно ж, не до історіописання, пропагованого католиками-італійцями, а до все ще шанованої Артуріані та «Галфридіанської» традиції [188, с. 98-99; 237, с. 19-20].

Слід сказати, що, завдяки зусиллям континентальних гуманістів, навіть у самій Англії авторитет англо-британської Трояніані у той час був уже дещо розхитаним. Про це, зокрема, свідчить заувага, яку в передмові до роману Томаса Мелорі

«Смерть Артура» зробив уже згадуваний раніше друкар Вільям Кекстон (1422-1491). «Читати цю книжку, – зазначає він поміж іншого, – є доброю справою для дозвілля, а от чи вірити тому, що в ній написано, або ж віри не йняти, вирішуйте самі» [188, с. 90; 84, с. xix].

Щоправда, там-таки представлено й інший сигнал, суттєво відмінний від щойно наведеного. «Численні джентльмени цього королівства», вказує Кекстон, неодноразово просили його надрукувати історію короля Артура, на що він, попри всі вмовляння, наважився не одразу. Причиною такої нерішучості видавець називає те, що книжки про давньобритського «монарха й завойовника» не згадано жодною давньою хронікою, а тому багато хто вважає їх цілковито брехливими та основаними на байках. Почувши Кекстонові аргументи з даного приводу, прохачі, буцімто, проголосили: «Коли хто скаже або помислить, що короля Артура на світі не було, то ту людину слід визнати неуком і сліпцем». «Розмаїті докази», як заявили вони далі, «неспростовно доводять», що сам герой і всі його перемоги є безсумнівною історичною реальністю. Серед відповідних «потверджень» своєї позиції респонденти Кекстона, згідно з його ж словами, назвали «Книгу Брута» (себто «Історію» Галфрида), могилу в Гластонбері, череп сера Говейна, плащ сера Кредока, меч сера Ланселота й, нарешті, сам Круглий Стіл, вивішений на стіні в замку Вінчестера, як уважають, королем Едвардом I [84, с. xvii-xviii].

Формула «Артур існував насправді», схоже, перетворилася на одне з гасел тогочасного патріотизму англійців, утверджуваного, як, зокрема, показує цитата в попередньому абзаці, елітою, хоч і дуже змішаною в соціальному плані верствою «джентльменів». Саме її представники почали боротьбу за Артуріану, а конкретніше за її статус «правдивого» опису англійського минулого.

Аналіз цих потуг зробив американський дослідник ренесансного історіописання Артур Фергюсон, умовно поділивши тюдорівських артуріанців на дві групи. Першу, за його висловом, складали вперті традиціоналісти, налаштовані будь-що-будь «вірити традиції» в питанні про «славетні витоки» їхнього королівства. В другу

групу ввійшли історики не менш патріотичні, але спонукані своїм, значною мірою, гуманістичним вихованням до «пошуку правди». Тим не менш, попри всі відмінності в їхніх підходах, обидві течії, за Фергюсоном, однаково прагнули зберегти велич Артуріани як «історії» сuto англійської. Перша група виконувала таке завдання консервативно, цитуючи артуріанську класику неначе Біблію, тоді як представники другої прагнули дати відповідним сюжетам раціональні й належні з погляду гуманізму пояснення. Визначивши для себе вказану мету, вони взялися коректувати головні історії про трояно-бритську минувшину, намагаючись позбавити їх очевидної казковості [188, с. 91].

Паладинам Артуріани в цій справі сприяли ті літературні вподобання англійців, що були сформовані протягом попередніх періодів, а особливо впродовж позначеніх «друкарською революцією» останніх десятиліть XV століття. Протягом наступних п'ятдесяти років ці симпатії не змінилися, тож роман Мелорі «Смерть Артура» залишався найбільш читаною книжкою разом із іще двома творами, виданими Кекстоном у 1480 році. Першим була розлога компіляція артуріанських трудів, відома як «Хроніка Брута». В різних рукописах вона циркулювала Англією ще з Високого Середньовіччя, допоки Кекстон не використав один із них як основу для друкованого видання. Другий текст, написаний автором на ім'я Ранульф Хігден, мав назву «Поліхронікон» і належав до жанру універсальної історії, себто історії світу від його створення. В тій частині, де йшлося про давньобритську добу, Хігден, так само як і Томас Мелорі чи укладачі «Хронік Брута», дисципліновано слідував фабулі Галфрида Монмутського [237, с. 15; 150, с. 248]. Популярність цих книжок сприяла як артуріанцям-традиціоналістам, так і тим їхнім колегам, котрі презентували себе поборниками «правдивості». Ті й інші звеличували Артура як символ «спільногого» минулого й, одночасно, як цілком історичного короля та героя, що «справді існував». Захист Артуріани, тим часом, передбачав і неодмінну апологію «троянського» родоводу, оскільки Артур, згідно з валійською й «Галфридіанською» традиціями, вів свій рід безпосередньо від Брута, а Брут належав до Троянського Дому. Саме на цій

генеалогічній схемі основано весь Артуріанський цикл включно з тими творами, що жодним словом про троянців не згадують [188, с. 98].

«Істинність» трояно-артуріанського погляду на англійську (а точніше англо-британську) історію обстоювали автори, котрі, подібно до французьких трояністів, були відомими й, при цьому, наблизеними до влади. До числа найпомітніших письмовців такого типу входив вихованець Кембриджського, Оксфордського й Паризького університетів, історик і поет Джон Леланд (1503-1552), котрий від 1529 року служив при дворі Генриха VIII. Почавши свою двірську кар'єру на посаді капелана, а потім і головного управителя королівської книгозбірні, він згодом отримав новий, більш поважний чин «королівського антиквара», не жалуваний нікому ані перед тим, ані пізніше [213, с. 8-9; 163, с. 396-397]. Досить швидко придворний бібліотекар здобув особисту прихильність монарха, чию династію талановитий літерат прославляв у цілій низці панегіrikів. Ці віршовані лестощі зверталися до «славетного» й «героїчного» минулого трояно-брітів, представляючи Тюдорів «кровними» нащадками Брута й Артура. Зазначену ідею Леланд взявся прокламувати в віршах, які оспіували воцаріння Тюдорівської династії. Те, що вона запанувала в Англії, поет проголосив провіщеною подією, котра повернула владу в королівстві її правомірним власникам, себто валійцям-Тюдорам як нащадкам Кадваладра ап Кадвалона, останнього короля з Троянського Дому [75, с. 196].

У 1534 році Леланд, продовжуючи й далі писати подібні похваляння, взяв собі набагато серйознішу роль оборонця того минулого, яке змальовувала трояно-артуріанська традиція. Своїм опонентом він обрав уже знайомого нам Полідора Вергілія, вбачаючи в цьому «злостивому італійцеві» головного неприятеля Артуріани. В борні з ним «королівський антиквар» написав полемічний трактат «Возвеличення короля Артура»⁶⁷, видавши в 1536 році його першу версію, а в 1543-му – значно розширену другу. Обидва варіанти містять гостру критику на адресу

⁶⁷ «Antiquarii Codrus, sive Laus et Defensio Gallofridi Arturii Monumentensus contra Polydorum Virgilium» («Кодр Антикварів Кодр, або Похвала й захист Артура Галфрида Монмутського супроти Полідора Віргілія») (1536 р.), «Assertio Inclytissimi Arturii, Regis Britanniae» («Возвеличення непереможного Артура, короля Британії») (1544 р.)

Полідора, а з нею чітку тезу, за якою Артур є «щонайпершою прикрасою Британії». Аби аргументувати це твердження, письмовець послався на численні джерела, які ретельно вивчав упродовж кількох років. Спираючись на них, Джон Леланд урочисто виснував, що діяння Артура були частиною «справжньої історії» [237, с. 15, с. 133; 161, с. 117-118; 165, с. 185-188].

Даний принцип обстоює й велика кількість інших опусів Тюдорівської доби, надто тих, чиї автори були валійцями. Як ми відзначали вище, середньовічне історіописання, зокрема праці Галфрида Монмутського й Гіралда з Кембрії, називали валійських «кембрів» кровними нащадками трояно-бритів. Тюдори, всіляко підтримуючи цю ідею, потребували відтак тих, хто зміг би її належним чином пропагувати. Історикам-валійцям така функція пасувала найкраще, позаяк ішлося про вславлення Британії тих часів, коли її населяв передгерманський люд того ж, що й у «кембрів», «троянського» кореня. Праця валійських письмовців, мотивованих зазначеним чином, виявилася результативною, про що, серед іншого, свідчить поважний труд, відомий як «Historiae Britannicae Defensio» («Захист британської історії»). Його автором був королівський юрист і службовець сер Джон Прайс (1502-1555), один із першорядних агентів короля в часи розпуску монастирів, а також укладач тих знаменитих документів, що регулювали злиття Уелсу з Англією. Рукопис своєї роботи Прайс завершив у 1545 році, але друком вона вийшла приблизно на три десятиріччя пізніше, себто вже за правління Єлизавети I. Тим не менш, указаний твір якнайкращим чином відбиває настрої доби Генриха VIII, репрезентуючи позицію тих валійців, що були лояльними Дому Тюдорів. Із їхнього погляду, як свідчить «Historiae Britannicae Defensio», королівство Англія, очолене тепер суто «бритською» династією, походило від королівства Британія, основаного троянцем Брутом і його послідовниками.

Подібно до Леланда, Прайс почав свій трактат із критики Полідора Вергілія, щоправда, менш гострої й, навіть дещо розвабленої стриманими компліментами. Проте, після цих гуманістичних виявів письменницької поваги він принципово

заявляє, що традиційний виклад британської історії є цілковито істинним, позаяк спирається на безумовно правдиві валійські джерела. Вони, згідно з цим твердженням, є набагато важливішими й інформативнішими, ніж тексти римської доби, особливо в тих випадках, коли мова йде про давньобритську епоху. Так само правдивою, наголошує Прайс, є й «Історія» Галфрида Монмутського, ґрутована саме на валійській джерельній базі передгерманського періоду [273, с. 85-87; 227, с. 67; 296, с. 215-217]. Подібні формули висувала й решта тих «кембрів», котрі писали про «славетне минуле». Найбільш читаними з них були, напевно антиквар і картограф Хамфрі Луйд (1527-1568), протестантський пастор і укладач першої друкованої історії Уелсу Девід Пауел (1549-1598), а також Артур Келтон (помер бл. 1550), знаний історик і автор трактату з демонстративною назвою: «Хроніка й генеалогія, які свідчать про те, що брити й валійці свій рід ведуть безпосередньо від Брута» [273, с. 40, с. 76; 227, с. 132-133; 190, с. 262].

Важливо також, що цей дискурс валійських і англійських артуріанців виявився нерозривно пов'язаним із політичними подіями, спричиненими так званою Англійською Реформацією. Її, як відомо, почав Генрих VIII, вирішивши розлучитися зі своєю першою дружиною Катериною Арагонською. Від папи Клиmenta VII Генрих зажадав визнати шлюб із Катериною недійсним, однак, понтифік, під тиском цілої низки обставин, зазначену вимогу виконати відмовився. Це спричинило не лише розрив із Римом, але й появу нового релігійного інституту, очоленого англійським монархом й відомого надалі як «Англіканська Церква». Генрихові підданці, примушенні обирати між лояльністю власному королеві й Престолові святого Петра, своєю більшістю підтримали першого, визначивши таким вибором увесь подальший розвиток англійської ідентичності. Від 1530-х років її неодмінною рисою стала неприязнь до Риму, виказувана представниками всіх верств королівства, окрім, звичайно ж, запеклих католиків. Ці антиримські настрої відбилися й в описах «спільноти» історії англійців, усе ще пов'язуваної з трояно-бритами.

Одним із найкращих прикладів такого антиримського історіописання є тексти,

укладені драматургом, моралістом і англіканським єпископом Джоном Бейлом (1495-1563). Подібно до Леланда й Прайса, він засудив Полідора Верглія за неповагу до переказів про Дім і діяння Брута й Артура. Доводи гуманіста, приуття котрого англійці колись так широко вітали, Бейл назвав «римською брехнею» та «італійськими капостями», спрямованими на те, щоб «образити» відомі «хроніки Англії». Останні ж, як твердив той-таки письмовець, були не лише «правдивими», але й «священними», відрізняючись цим від «єретичних» і «богохульних» опусів, «нашкрябаніх» у Римі. Висновок із даної тиради був простий: англійські історичні записи, відповідно до нього, слід плекати як Святе Письмо [27, с. 8].

Схожий погляд обстоював уже згаданий Артур Келтон, описуючи в своїй «Хроніці» ті дискусії, що точилися навколо питання про британську архаїку. З даного приводу в зазначеному творі вказано, що історики в Англії Тюдорів розділені на два табори, а саме на «римлян», очолених Полідором Верглієм, і «валійців», цих «прямих нащадків Брута» й оборонців пам'яті про «троянську» Британію. Саме історики-«валійці», буцімто, не дозволяли всьому королівству забути про своє бритське коріння – таке ж, як і те, що його мала королівська династія. Родовід останньої Келтон провів від Брута до Генриха VIII та його малолітнього сина Едварда VI (1537-1553), коронованого в 1547 році. Саме в цей рік і вийшла робота вказаного автора, написана, судячи з усього, як панегірик до коронації [190, с. 262].

Формули, в яких Рим постає антигероєм англійської історії, лягли в основу ще одного історіографічного концепту, знаного як «антинорманізм». У XVI, XVII й XVIII сторіччях він неухильно наповнював описи «спільнотою» минулого в Англії, а потім і в Великій Британії. Римляни, Римська Церква й римські папи в цій риториці фігурували як «сили Антихриста», котрим, за словами Джона Бейла, протистояв король Англії в ролі глави й захисника «істинного християнства», утворженого на британському ґрунті династією Брута [219, с. 60; 177, с. 87-123]. Наведена теза, слід підкреслити, спиралася на давні оповіді про хрещення Британії, представлені ще Бедою Превелебним і Галфридом Монмутським: згідно з цими авторами, бритський

король II сторіччя на ім'я Луцій звернувся до Риму з проханням надіслати йому місіонерів, котрі, по деякім часі, зрештою прибули й стали першими британськими єпископами [59, с. 105-106; 60, с. 108-109; 29, с. 9]. Виклад Джона Бейла від даної фабули відрізняється саме ворожістю до Риму, зображеного не центром християнства, а «десницею Нечистого». Плекаючи одвічну мрію запанувати над Британією, Рим, за Бейлом, ініціював три великі інтервенції на британський терен: «навалу нехристів-германців» (нібито спонукану безпосередньо папством), місію «папського агента» Августина (кін. V – поч. VII ст.), первого архієпископа Кентербері, а також Нормадське завоювання, супроводжуване численними ченцями й каноніками з Ватикану. Проти «римського зла», відповідно до цього конструкту, боролися спочатку королі з династії Брута, а після них суверени Англії як правомірні спадкоємці Троянського Дому. З-поміж представників цієї другої групи Бейл особливо відзначив Іоана Безземельного, котрий, мовбіто, ніколи не схиляв голови перед Римом. Англійським королям, сказано далі, допомагали «вірні християни», з яких найбільш чеснотливими були так звані лоларди, себто послідовники професора Оксфордського університету й первого перекладача Біблії англійською мовою Джона Вікліфа (1330-1384) [219, с. 60-61; 28, с. 172, с. 266-267; 54, с. 25].

Таке поєднання трояно-бритського й антиримського мотивів, своєю чергою, забезпечило підтримку для давнішої політичної ідеї, повернутої до життя в Англії Тюдорів. Указане відродження почалося з того, що в лютому 1533 року англійський Парламент ухвалив Акт «Про обмеження апеляцій», постановивши, що будь-які звернення до Риму, в тому числі з церковних питань, надалі слід адресувати королю Англії, а не римському понтифікові, як це було раніше. Хоча зазначений документ розробляли, передусім, аби прискорити розлучення Генриха VIII, вже таємно одруженого з Анною Болейн, він виявився набагато серйознішим, аніж планували його автори. Новий Акт фактично легітимізував остаточне відмежування Англії від Риму, а Англійської, або ж Англіканської, Церкви – від Церкви Католицької. Розрив між ними обґрутовувала формула, розміщена на початку документа. «Давні історії й

хроніки», йшлося в ній, чітко вказують на те, що королівство Англія є імперією, а англійський монарх – її найвищою політичною, юридичною й релігійною інстанцією [115, с. 78-79; 205, с. 282].

Ідея про імперію на Заході або ж про її «відновлення» належала до головних дискурсів у країнах «християнського світу» ще в Середньовіччі. В Англії її проголошували принаймні з Х століття, коли королі англосаксів величали себе імператорами, претендуючи завдяки цьому титулові на владу в усій Британії. Їхнім гідним наступником став король Едвард I Плантагенет, котрому ми присвятили чимало уваги в попередньому розділі. Його політичні проекти передбачали створення такої собі британської імперії, яка мала постати після об'єднання Англії, Уельсу й Шотландії в один політичний утвір [141, с. 28-29]. Щоправда, імперського статусу даний задум формально не отримав, позаяк жодні відомі нам документи за часів Едварда імперію не проголошували [259, с. 206]. Натомість Акт 1533 року містив чітку офіційну декларацію, яка пойменувала Англію саме «імперією».

Нагадаємо, що трактат Полідора Вергілія вийшов друком у 1534 році, тобто за рік після ухвали «Акту про обмеження апеляцій», а також за тридцять років після того, як був написаний. Як зазначено вище, «*Anglica Historia*» твердила, що королі з династії Тюдорів були кровними нащадками й політичними спадкоємцями імператора Римської імперії Константина Великого, від якого, нібито, й отримали в спадок імператорський чин. Саме наведена теза, очевидно, посприяла тому, що твір італійського історика нарешті опублікували – адже проект «англійської імперії» потребував усіх можливих обґрунтувань, а, особливо, тих, які зверталися до минулого.

Проте, до імперського дискурсу в Англії зазначена праця практично не ввійшла, позаяк тогочасний англійський патріотизм потребував посилань на минуле безсумнівно «своє» й «питомо англійське». Це, звісно, означало Артуріану, а також її «троянський» родовід, припасований як до королівства, так і до «всіх англійців». Таким чином трояно-артуріанська традиція зберігала свій вплив і впродовж

наступних десятиріч, зокрема, за правління Єлизавети I, котра королювала в Англії з 1558 по 1603 рік. Учені мужі вказаного періоду, як і артуріанці за Генриха VIII, починали опис англійської історії з троянця Брута та його трояно-бритського королівства. Чи не найвпливовішим серед таких трояністів Єлизаветинської доби був радник королеви валієць Джон Ді (1527-1609), знаний історик, математик, астроном, астролог, алхімік, географ, а також, як уважають, винахідник звичного нині словосполучення «Британська імперія» [140, с. 62].

«Імперію» королів Англії Джон Ді, як послідовник Галфрида, бачив буквально «британською», тобто заснованою славетними монархами трояно-бритів Брутом і Артуром. «Британські» витоки Корони, як уважав названий письмовець, уможливлювали її жорстку політику в зовнішніх зносинах, так само як і в питанні колоній. Прагнучи здобути зазначеному підході офіційну підтримку влади, Ді взявся агітувати дві ключові групи в англійському суспільстві. До першої з них входили королева та її найближче оточення, тоді як до другої – численні «джентльмени», суспільні діячі й посадовці, багато з яких, поміж іншого, писали твори про «англійську» історію, а відтак і про трояно-бритську добу.

У своєму щоденнику за 30 червня 1578 року Ді згадує, як його відвідали двірський поет Деніел Роджерс (1538-1591), у той час призначений посланником до Нідерландів, а також відомий географ, мореплавець і письменник Річард Гаклюйт (1553-1616), знаний тим, що затято закликав до створення англійських колоній у Північній Америці. В записі про їхню зустріч, господар відзначив, що він і його гості обговорили питання морських володінь давніх бритів. Пославшись на свої розвідки, Ді привернув увагу співрозмовників до того «факту», що король Артур і один із його нащадків, король Матіас, підкорили колись багато земель «за морями», зокрема, низку островів, таких як Геліндія чи Фризланд. Річард Гаклюйт занотував почуте на полях рукописної книжки, якою, до слова, виявилася «Історія» Галфрида Монмутського. На цьому зустріч завершили [40, с. 4; 183, с. 46-49; 242, с. 75-76].

Наведене повідомлення цікаве тим, що вказує на вже, очевидь, сформований

гурток інтелектуалів, наближений як до двору, так і до інших соціальних прошарків, а саме дипломатів, політиків і тих, хто мав стосунок до мореплавства. Останній вимір був пов'язаний із відкриттям низки «нових земель», на яких зрештою судилося постати колоніям Англії. Конкуруючи з іншими «відкривачами», англійці потребували «доказів» свого права на «заморські» території, а тому Ді з його візитерами намагалися окреслити головну доказову базу, зіперту на «славетне минуле».

Посилання на нього королівський радник пропагував і в колі Єлизавети I, про що теж згадано в уже цитованому щоденнику. В листопаді 1577 року, як свідчать відповідні записи, він мав кілька зустрічей спочатку зі значними державними мужами, а потім – із самою правителькою. Всі перемовини стосувалися політики, яка гарантувала б морське панування Англії поза Британськими островами. За словами Ді, підставою для цього була сама бритська історія, а отже, як слідувало з його доводів, королева Англії мала історичне право владарювати над цілою низкою країн – наприклад, над Гренландією, Естотиландом⁶⁸ і Фризландом [40, с. 3-4].

Наведену позицію обстоювало декілька примітних текстів, написаних саме в той час, про який іде мова. Того ж таки 1577 року, наприклад, Джон Ді видав два трактати: «Записки щодо мистецтва навігації»⁶⁹ й «До питання про славетні й видатні відкриття»⁷⁰. Обидві роботи присвячено майбутній Британській імперії, а токож тим способам, які мали забезпечити її офіційне пришестя. Щодо останнього Ді проголосив пророче твердження, згідно з яким імперському утвору судилося постати завдяки флотові. Саме за допомогою флоту, запевняв письмовець, Англія запанує над Океаном, зробивши його «britанським». Потенційний успіх цієї експансії, слідувало далі, спирався на історичний прецедент, а точніше на «давню

⁶⁸ Територія, яку картографи уміщували в околицях нинішнього Лабрадору.

⁶⁹ «General and rare memorials pertaining to the Perfect Arte of Navigation».

⁷⁰ «Of Famous and Rich Discoveries». Цим творам передував іще один, близький за змістом, але неопублікований: «Brytanici Imperii Limites» («Межі Британської імперії») (1576 р.).

політику» троянця Брута та його нащадка короля Артура⁷¹. Продовжити їхню справу, за логікою інтелектуала-артуріанця, англійська Корона могла саме на підставі монаршої генеалогії Єлизавети I як представниці Дому Тюдорів, себто династії, котра офіційно мала валійське, а отже й «троянське» походження [186, с. 58-59; 274, с. 90, с. 152-154, с. 182; 168, с. 182-183].

Із зазначених доводів випливало, що правителька Англії могла чинити так, як чинили її трояно-бритські «предки», підкорюючи землі в морі й на суходолі. 1580 року Джон Ді представив цей концепт Єлизаветі I, однак, уже не в трактаті, а в окремому програмному документі, названому «Unto Your Majesty's Title Royal» («Стосовно Монарших титулів Вашої Величності»). Даний текст, поміж іншого, проголошував, що королева, на додаток до розмаїтих островів, має право володіти й землями в Північній Америці, надто тією її частиною, яка отримала наймення «Флорида». Аргументи на користь такого закиду виявилися, знову ж таки, генеалогічними й пов'язаними з іще одним представником Дому Брута Мадоком ап Овейн Гвінедом, котрий ще в 1170 році, буцімто, відкрив і заселив своїм людом указаний північноамериканський терен [40, с. 9; 294, с. 25].

Про те, що легендарна історія Мадока припала до смаку тюдорівським інтелектуалам, а відтак і пов'язаному з ними істеблішментові, свідчить низка трактатів, виданих у 80-х роках XVI століття. Їхній перелік складали труд мандрівника Джорджа Пекхема «Достовірний звіт із приводу останніх відкриттів і земель, взятих у володіння іменем Англійської Корони»⁷² (1583), перша друкована «Історія Кембрії» валійського картографа Девіда Пауела (1584), а також розлога праця вже згаданого Річарда Гаклюта «Головні плавання, мандрівки й відкриття англійської нації»⁷³ (1589). Всі названі твори твердять, що 1170 року Мадок вирушив до Вест-Індії й запанував там над розкидистими теренами, після чого валійці, котрі

⁷¹ Крім трояно-бритських правителів в цьому контексті згадували й їхнього «наступника» Едгара, англосаксонського короля, що правив у X столітті.

⁷² «A True Reporte Of the Late Discoveries and Possessions Taken in the Right of the Crowne of Englande».

⁷³ «The Principall Navigations, Voiages and Discoveries of the English Nation».

прибули зі своїм принцом, заснували на новій землі численні «бритські» поселення [93, с. 14-15; 97, с. 195-196; 66, с. 13-15]. Цей сюжет, своєю чергою, заклав основу для цілого циклу легенд, присвячених індіанцям брито-валійської крові й популярних у Північній Америці аж до кінця XIX століття [279, с. 100-170].

Трактат Гаклюйта цікавий ще й тому, що слідує тій схемі, яку окреслив та боронив Джон Ді. На це вказують уже перші глави «Головних плавань», присвячені морським кампаніям короля Артура, а також теренам, на які легендарний бритський правитель, нібіто, поширив свою владу. Поміж останніх названо Оркней, Фландрію, Ірландію, Ісландію, Скандинавію, Готланд, Данію й Лапландію, котра, як проголосив Гаклюйт, була порубіжною територією між Британською імперією й Руссю [65, с. 3-7].

Отже, повторимо: низка друкованих творів декларувала право Англії на різні «заморські» землі, посилаючись при цьому на давні завоювання, що їх, буцімто, здійснили королі Троянського Дому. Але який вплив ці тексти могли мати на англійську спільноту XVI сторіччя? В «Оксфордській історії Британської імперії», видання 2001 року, з даного приводу зауважено, що, хоча Джон Ді й справді сформулював важливий імперський концепт, носіями його ідей стали лише деякі групи – передусім, товариства корабельників, першовідкривачів, торгівельних перевізників, а також члени осередків, пов’язаних із флотськими виправами й створенням колоній. Королева ж, читаємо там таки, на заклики свого радника відреагувала стримано, так само, як і більшість її підданців, навряд чи обіznаних із «історією» троянно-бритського мореплавства [140, с. 62-63]. Обережність Єлизавети, втім притаманну їй майже в усіх випадках, можна порівняти з уже згаданою нами реакцією Франциска I Валуа на проекти Гійома Постеля, зокрема, на ту його ідею, згідно з якою французький монарх мав право владарювати над усім світом. Король, як було сказано, зазначену формулу не підтримав, через що її автору довелося покинути двір. Джон Ді, щоправда, монаршої прихильності не втратив, але й не переконав королеву надати представлений ним легітимаційній схемі офіційного

статусу.

Однак, чи означає це, що міркування зазначеного історика та його однодумців не вплинули на англійську ідентичність? Вочевидь, у цьому зв'язку доречно згадати феномен «політичної нації», яку в ранньомодерній Європі складали найбільш впливові суспільні групи. В Єлизаветинській Англії до них належали й ті прошарки, з якими Ді активно контактував, а саме мореплавці, колоністи, купці авантурного штибу й судновласники. Багато з них були також укладачами географічних видань, письменниками й історіописцями, причому, нерідко, вельми популярними, як-от згадані Джордж Пекхем, Річард Гаклойт або один із фаворитів Єлизавети, сер Волтер Рейлі (1552-1618), шукач пригод, флотоводець, поет і автор кількатомної «Історії світу». Всі вони, більшою або меншою мірою⁷⁴, поділяли й підтримували ідеї Джона Ді стосовно «britанської» експансії на морі [278, с. 265-275].

Указані персони належали до поважної, хоча й нечітко окресленої верстви «джентльменів», чию основу (але, схоже, не більшість) складали вихідці з родин землевласників, відомих як «джентрі». Велика частина цих «джентрі» й «джентльменів» мала валійські корені, а отже не дивно, що в їхньому середовищі, нехай і суттєво розбавленому людьми невизначеного походження, радо підтримували «Галфридіанську» традицію [294, с. 25-26]. Саме вона, як бачимо з наведених прикладів, домінувала в тогочасній публіцистиці, через яку англійське «джентльменство» й поширювало рештою суспільства свої погляди на «спільну» історію.

Однак, тоді ж, за правління Єлизавети I, набули впливу й ті репрезентації минулого, що вже не спиралися на трояно-артуріанську канву. Як і французька Трояніана, її відповідник у Англії зазнав дошкульної критики; причому походила вона, що примітно, від тих таки патріотичних і ворожих Римові «джентльменів». Попри те, що в межах цього «класу» сповідували Артуріану майже як релігію, її «історичність» усе ж викликала цілком виправдані сумніви. Це зумовлювало

⁷⁴ Пекхем і Гаклойт – більше, Рейлі – менше.

дискусії, а з ними й повернення до гуманістичних нападів на «вигадки» в історіописанні. Критичній позиції сприяло й те, що якісь елементи скепсису демонстрували навіть найпалкіші шанувальники Галфрида та його послідовників. Показовий приклад тут становить уже загадана ремарка Вільяма Кекстона, наведена ним у передмові до роману Томаса Мелорі: видавець багатьох артуріанських текстів, нагадаємо, послався на поширену невіру в історії про Артура, після чого закликав читача самому робити висновки стосовно їхньої правдивості.

Подібну формулу бачимо й у тих творах, які вийшли друком за правління Генриха VIII, зокрема, в історичному трактаті «Людські забави, Або хроніки різноманітних держав і, найголовніше, Королівства Англія»⁷⁵, опублікованому в 1529 році адвокатом, парламентарем, істориком, видавцем і драматургом Джоном Растелом (1475-1536). Історію Англії він почав оглядом кількох традиційних трояно-артуріанських сюжетів, а в частині про Францію виклав головні варіації трояно-франкської фабули. Висновок, зроблений на основі такого екскурсу, нагадує формулювання не лише Кекстона, але й Полідора Вергілія: «Сьогодні, – пише Растел, – багато людей уважають, що історії Галфрида – це примарна небувальщина... Адже жоден письмак перед тим нічого про Брута не повідомляв,... та й Беда Превелебний не згадував про Артура» [99, с. 6-7, с. 106; 288, с. 923-924; 237, с. 15]. Про такі сумніви «багатьох людей», спричинені браком потрібних історичних свідчень, писала ціла низка авторів Тюдорівської доби, як-от католицький священник Джордж Лілі (1495-1559) чи єпископ Англіканської церкви Томас Купер (1517-1594). Подібно до Джона Растела вони почали свої твори викладом традиційної «Галфридіанської» схеми, а потім повідомили, що «багато хто їй не вірить». Лілі ж удався й до зовсім радикального прийому, практично проігнорувавши період від Брута до Цезаря [190, с. 262-262].

За Єлизавети I відхід багатьох істориків від Галфрида став ще очевиднішим, що, поміж іншого, підтверджує трактат Рафаела Холіншеда (1529-1580) «Хроніки Англії,

⁷⁵ «The Pastyme of People, the Chronycles of dyvers Realmys and most specially of the Realme of England».

Шотландії й Ірландії». Цей текст, виданий 1577 року, справив помітний вплив на сучасників свого автора й, зокрема, на Вільяма Шекспіра, котрий використовував його як одне з головних джерел для п'єс про Давню Британію («Король Лір», «Цимбелін», «Макбет»), а також для популярних драм на тему англійської історії («Король Іоан», «Річард II», «Генрих IV», «Генрих V» і «Генрих VIII») [151, с. x-xv].

Свої «Хроніки» Холіншед почав ретельним оглядом усіх відомих йому описів давньобританської історії: спершу традиційно «Галфридіанських», далі – ще більш фантастичних, а вже потім – таких, що були б прийнятними для гуманістів. На користь останніх автор трактату навів міркування про мови давніх племен, зрезюмувавши свій аналіз чіткою формулою. Передримське населення Британії, згідно з нею, складали кельти, споріднені з галлами [69, с. 6-15, с. 22-23].

Там-таки бачимо й тезу, яку колись, у трактаті «Церковна історія англійської нації», представив ще Беда Превелебний. Зазначена праця, як ми вже вказували, назвала кілька народів або ж «рас» Британії, зобразивши одних автохтонами, а інших прибульцями з віддалених країв. Холіншед на цьому «расовому» багатоманітті зробив ще більший наголос, запропонувавши схему поступового оселення на Альбіоні зовсім різних племен. Відповідно до неї, першими насельниками Острова «в 1907 році після створення Адама» стали люди з Яфетового коліна, знані як «самодійці». Через 335 років їх уярмили велетні-хаміти, приведені вождем на ім'я Альбіон. Підкоривши надібаний ними край, ці почвари правили в ньому 602 роки, допоки туди не приплили троянці. Їхній король Брут переміг Альбіона, а Брутові воїни витіснили решту велетнів із острівного терену. Відтоді там панували нащадки троянців, котрих називали «бритами». Сторіччями пізніше до них долучилися галли, більшість із яких належала до племені бельгів. Це були грабіжники й розбишаки, що осіли, головним чином, на східному узбережжі Британії. Тоді ж із Ірландії привіялося плем'я скіфсько-іспанського роду, знане як «скотти», а їм передували прибульці з Сарматії або зі Скіфської Гіпербореї на ім'я «пікти». Після них були римляни, а ще пізніше англосакси: народ, що постав унаслідок змішання різних, але

винятково германських племен – англів, саксів, ютів, гото-гетів, вітів, вандалів, швейців і норвежців. Трьома століттями потому прикочують данці, а потім, останніми, нормандці Вілгельма Завойовника, відомі в Англії як «французи» [69, с. 9-14].

Як підкреслив дехто з дослідників Арутріани, в своєму перелікові «британських народів» Рафаел Холіншед застосував дві схеми одночасно, а саме схему Галфрида й схему гуманістів. Першу з них використано в контексті ранньої, давньобрітської, історії, а другу – того періоду, який починається прибуттям германців. Із цієї причини, опис давньої епохи спирається на твори трояно-артуріанського циклу, тоді як період від появи германців описано вже на основі тих джерел, що, з погляду гуманістичної школи, були цілковито прийнятними для історіографії. Щоправда, пошану до Артура, котрий правив нібіто на початку саксонської доби, цей виклад зберігає. За словами одного зі співавторів Холіншеда на ім'я Вільям Гарісон, «Хроніки» справді приділяють належну увагу діянням мудрого короля бритів, але, на відміну від інших опусів, переповідають про них без традиційних «казочок», які лише «викиривляли правду» й споторювали пам'ять про давнього героя [190, с. 267-269].

Ще однією особливістю «Хронік» є наголос на Ірландії, чию історію демонстративно об'єднано з англійською й шотландською. Зважаючи на політичне значення цього акценту, про нього слід сказати докладніше. Почнемо з того, що Ірландія не належала до «британських» країн, якими були Англія, Уелс і Шотландія. Саме ці останні складали ту «Британію», яку, від Беди Превелебного й далі, славили англійські історіописці. Звичайно, з 1066 року вони переймалися й землями поза Протокою, позаяк ті входили до володінь Нормандського Дому й Дому Анжу-Плантагенетів. Минуле ж Ірландії згадували набагато менше, але й до нього доходила справа, якщо цього вимагала політика Корони й королів Англії. Прикладом такого історіописання, спричиненого політичною потребою, є два трактати вже цитованого нами Гіралда з Кембрії, а саме «Ірландська топографія» (1187) й «Історія

завоювання Ірландії» (1189).

Указані роботи були написані в обставинах, що постали внаслідок однієї, як здавалося спершу, дрібної авантюри. 1169 року, на запрошення місцевого правителя, до Ірландії ввійшло військо баронів із нормандсько-валійських родин. Цей похід, дозвіл на який дав сюзерен його учасників, король Англії Генрих II Плантагенет, мав допомогти «королю», котрий запросив прибульців, підкорити інших ірландських «королів». Кембро-нормандці даний план, принаймні почасти, реалізували, а один із очільників їхнього війська одружився з доночкою правителя-переможця. Звитяжні барони й лицарі тим часом чітко показали, що повернатися на англо-валійське порубіжжя вони, своєю більшістю, не бажають. Очевидно, такий, непогоджений раніше крок, стурбував Генриха II, котрий, відтак, вирішив нагадати своїм васалам, чиї вони підданці. В 1170 році він прибув на чолі власного війська до Ірландії, аби там, на місці, утилізувати отриманий від Папи Римського титул «Лорд Гібернії». Барони були змушені виказати належну пошану своєму королю, однак, влада Плантагенетів на підкорених землях так ніколи й не стала реальною. Справжніми господарями на «гібернійському» терені залишилися родини завойовників, неофіційна першість поміж яких належала Фітцджералдам, кланові кембро-нормандських аристократів і родичів Гіралда з Кембрії. Їх із рештою осілого там баронату він і оспівав у різних своїх працях, протиставивши ірландським автохтонам як «дикунам» і «страшенним грішникам» [64, с. 85-87].

Щоправда, з цими тамтешніми «дикунами» Фітцджералди, як і решта нормандців, поступово злилися, повторивши досвід тих своїх предків, котрі після 1066 року осіли на кордоні з Уелсом. На тлі зазначеного породичання, контроль адміністрації, призначуваної королями Англії, не поширювався за межі незначної території навколо Дубліна, відомої як «Англійський Пейл». Змінилася така ситуація лише за Генриха VIII, котрий, на тлі протистояння з Римом, проголосив себе «королем Ірландії». Гелізовані нащадки кембро-нормандських колоністів підтримали англійського суверена, видавши в 1542 році потрібну йому постанову дублінського

парламенту. Ірландія, згідно з цим документом, була «єдиним королівством», чия корона належала Генрихові VIII Тюдору, а після нього мала відійти його «спадкоємцям і наступникам»⁷⁶.

Невдовзі після того, як оприлюднили вказану декларацію, між її авторами й королівським урядом почалося протистояння. «Королі Ірландії» з Дому Тюдорів показали, що намірені якнайшвидше інтегрувати щойно проголошений утвір у англійську адміністративно-правову систему. Така політика обурила місцеву гельську й нормандську знать, для якої зазначена інтеграція означала втрату її фактичної влади в країні. Перспектива потрапити під пряме управління з Лондона мобілізувала більшість аристократичних родів, найбільш війовничими з яких виявилися ті ж таки Фітцджеральди. Один із членів цієї фамілії, граф Десмонд, очолив два масштабні повстання, що тривали в 1569-1573 і в 1579-1583 роках. Зазначені виступи англійська Корона придушила показово жорсткими методами, а до числа керівників цієї каральної кампанії, що цікаво, ввійшов згаданий вище мореплавець, історик і поет Волтер Рейлі [179, с. 340-345, с. 481-484].

Під час зазначених подій вийшли два найперші видання «Хроніки» Холіншеда: спочатку 1577 року, а потім – 1587-го⁷⁷. Обидва рази «Таємна Рада Її Величності королеви Єлизавети I» дала вказівку цензорувати текст саме в тій частині, що стосувалася Ірландії [182, с. 15-18]. Однак, і без цензури цей твір цілком відповідав потребам англійської влади, адже його автор запропонував зручний аргумент на користь тієї колонізаційної політики, яку Англія проводила на ірландському ґрунті. Цим аргументом стала генеалогія гелів, котрих Холіншед, як і багато інших англійських істориків, представив нашадками скіфів.

Указана «теорія», варто відзначити, спиралася на давню генеалогічну традицію, адже згідно з Бедою Превелебним, від скіфів походили пікти, тоді як згадана вище Арбротська декларація твердила, що від тих-таки скіфів вели свій рід шотландці.

⁷⁶ Про це свідчить навіть назва документа – «Акт, відповідно до якого королі Англії, а також його спадкоємці й наступники будуть королями Ірландії» («An Act that the King of England, his Heirs and Successors, be Kings of Ireland»).

⁷⁷ Тобто, щоразу, після котрогось із повстань Десмонда.

Скіфію згадує й ранньосередньовічна збірка ірландських поем і міфів, знана як «Lebor Gabala Erenn» («Книга захоплення Ірландії»). Відповідно до її фабули, прабатько гелів Гойдел Глас був онуком скіфського правителя на ім'я Фейнус Фарсаїд, котрий після зруйнування Вавилонської вежі створив гельську мову й письмо [22, с. 153, с. 163, с. 193].

Англійці в часи Тюдорів також уподобали ідею про скіфське коріння ірландців, поставивши цю генеалогему, щоправда, в специфічний контекст. Британський дослідник ранньомодерної Англії Ендрю Хедфілд уважає, що англійських авторів, котрі писали про скіфські гени ірландського люду, можна розділити на дві окремі групи. До першої належали «песимісти», котрі твердили, що підпорядковувати Ірландію англійській адміністрації неможливо, позаяк через свою скіфську кров «гібернійці» завжди будуть «дикими й агресивними». Повстання графа Десмонда, згідно з таким поглядом, цілковито підтверджували цей брак перспективи. Другу групу складали «кар'єристи», котрі прагнули тих чи тих дивідендів від управлінських посад у Ірландії. Вони також писали про дикість «гельських скіфів», проголошуочи, однак, що «дикунів-ірландців» таки можна «цивілізувати». Зрозуміло, що на роль цивілізаторів прихильники даного курсу пропонували себе – як носіїв англійської культури, беззаперечно «вищої» в політичному й релігійному сенсі [206, с. 408].

Рафаел Холіншед, схоже, входив до першої категорії, тоді як його сучасник Джон Дерік – до другої. Останній, як уважають, упродовж 80-х років XVI сторіччя служив у канцелярії лорда-намісника Ірландії, котрим тоді був сер Генрих Сідні (1529-1586). Перебуваючи на зазначеній посаді, Дерік видав свою історичну поему «The Image of Irelande with a Discouerie of Woodkarne» («Образ Ірландії з оповіддю про розбишак-кернів») (1581). «Гібернійці» в цьому творі, звичайно ж, «дикові», а також, як і в Гіралда з Кембрії, схильні до різноманітних «гріховних» відхилень [43, с. xxiii-xxiv, с. 31, с. 53-54, с. 103, с. 105-107].

Цікаво, що крім «скіфської» генеалогії зазначений текст містить ще й

генеалогію трояно-артуріанську, поєднану, як і в багатьох інших авторів, із родоводом Дому Тюдорів. Цю данину «Галфридіанській» традиції бачимо на початку поеми в панегірикові, який звеличує англійську Корону й окремих правителів Англії. Перший із них – «лицар Марса... найшляхетніший Артур», потім – королі-Плантагенети Генрих II і Едвард III, а далі – Тюдори: Генрих VIII і Єлизавета I [43, с. 14-22]. Те, що Дерик назвав саме цих суверенів, має причину, адже всі вони – «підкорювачі Гібернії». Їхню експансію, за даною фабулою, започаткував король Артур, котрий першим із названих правителів здійснив наступ на «гібернійський» острів. 1171 року, як уже згадано, ірландську кампанію провів Генрих II, щоб узяти Ірландію «під свою руку», а його приклад наслідував Едвард III, відрядивши на ірландський терен могутнє військо. Тюдори ж, коли до них дійшла черга, оголосили себе королями Ірландії й заходилися її підпорядковувати. Таким способом, величаючи кількох монархів, від Артура й до Єлизавети, «Образ Ірландії» відобразив головні віхи в колонізації ірландського краю. Колонізаційній політиці Англії, пише Дерик, завжди протидіяло «гібернійське диунство», продемонстроване насамперед людом, знаним як «керни» – бунтівні лісовики гельського (а отже неодмінно «скіфського») роду [146, с. 58-59].

Важливо, що про «скіфські витоки» ірландців писали й ті вславлені англійські автори, що мали доступ до королівського двору. Одне з головних місць у їхньому списку належало знаному поетові Єлизаветинської доби Едмундові Спенсеру (1552-1599), котрий, подібно до Дерика, тривалий час служив у адміністрації англійського намісника в Ірландії. Під час цієї служби він придбав кілька тамтешніх маєтків, ставши відтак досить великим землевласником у країні, яку Англія зробила колонією. 1596 року Спенсер завершив один із своїх трактатів, написаний у поширеній за Ренесансу формі діалогу. Зазначений твір із назвою «Погляд на сучасний стан Ірландії» вийшов друком аж у 1633 році, однак, до того часу він усе ж циркулював в англійському істеблішменті завдяки цілій низці рукописних копій, замовлених автором. Оскільки одну з них було направлено й до двірської бібліотеки,

то не виключено, що сама Єлизавета I могла знати вказаний текст. Ірландців у ньому описано, знову ж таки, дикунами безсумнівно «скіфської крові», причому, такої ж, як і в скоттів Шотландії. В цьому зв'язку Спенсер, а точніше один із його персонажів, робить важливу заяву, стверджуючи, що скіфська генеалогія гелів і скоттів є набагато достовірнішою, ніж родовід давніх бритів. «Байка про Брута», читаємо в трактаті, була звичайнісінькою вигадкою, яку колись склали через «марнославність англійців», адже, бритський люд, як подібно до Холіншеда заявляє поет, був кельтського роду, близького до галлів [107, с. 59-61, с. 72, с. 82-83].

Майже ідентичну позицію обстоював історик, антиквар і топограф Вільям Кемден (1551-1623), котрий, завдяки своїй посаді королівського герольдмейстера, був впливою персоною в двірському середовищі. Однією з його головних і найбільш відомих праць став латиномовний історико-топографічний твір «Британія», виданий друком у 1586 році. Протягом наступних десятиріч він виходив ще декілька разів і, майже щоразу, з доповненнями автора. 1610 року з'явилося англомовне видання цього трактату, доступного, відтак, уже набагато ширшому колові англійської публіки. Як оригінал, так і переклад сучасники Кемдена проголосили зразком інтелектуального письма, а сам історик заявив, що своїм текстом спробував «повернути давнину до Британії й одночасно Британію – до давнини» [263, с. 113; 36, с. 1].

«Троянській» генеалогії бритів у цьому проектові було відведене цілком поважне місце, хоча про її непомильну правдивість уже не йшлося. З даного приводу Кемден зазначив, що традиція Галфрида Монмутського є дуже давньою й шанованою багатьма істориками, а тому вони, включно з ним самим, не беруться її якимось чином спростовувати. Водночас, додає письмовець, окрім цього викладу бритської історії є й багато інших текстів, які, на основі належних і, головним чином, мовних доказів, показують, що брити були кельтами з такими ж, як і в галлів коренями. Щоправда, коли справа доходить до короля Артура, автор «Британії» відкидає будь-який скепсис, віншуочи легендарного правителя як «могутній бастіон

британської державності» [36, с. v-x, с. xv-xvi, с. xxiii-xxvi, с. cliii-cliv, с. 79-80; 37, ст. 23; 223, с. 9-10].

Наведена формула, як бачимо, відбиває той традиціоналізм англійських патріотів, про який уже йшлося вище. Однак, поряд із цим Кемден озвучує й зовсім інший, присутній також у «Хроніках» Холіншеда, сигнал. Згідно з викладом обох історіописців, саме ангlosакси, а не тубільні трояно-брити, були «прямими» й, зрозуміло, «славетними» предками англійців. «Чудесне провидіння», за словами Кемдена, зробило так, що англи й сакси прибули на британський терен із Германії, й таким робом осіли на новій батьківщині. У VIII сторіччі вони, нібито, усвідомили свою єдність, після чого весь народ і країна отримали наймення «англійці» й «Англія». Вони, підкреслює письмовець, фігурують уже в самій назві славнозвісної праці Беди Превелебного, знаної як «Церковна історія англійського народу» [36, с. clxvii-clxiii; 37, с. 14, с. 23, с. 29, с. 32].

Безумовно, ангlosаксів на англійському терені славили й за Високого та Пізнього Середньовіччя, коли багато авторів починали свій опис англійської історії саме прибуттям германських племен на Британський острів. Так зокрема зробив у своїх «Хроніках королів Англії» чернець Вільям із Малмсбері (1090-1143), а також його колега, укладач відомої «Хроніки хронік», Джон із Вустера (пом. 1140) [119, с. 3-8; 198, с. 145]. Подібної схеми трималися й уже цитовані тут «Квіти історії», початі легендою про те, як король Британії Вортігерн запросив саксів оселитися в його землях [101, с. 3-4]. Інший приклад бачимо в згадуваного вище Роджера де Ховедена, котрий, спираючись на тексти Беди та його ранніх послідовників, зробив вихідним пунктом своїх «Анналів» англосаксонську Англію VIII століття [100, с. 1-5]. Важливо, однак, що добу ангlosаксів у середньовічних трактатах змальовано як частину набагато давнішої історії, започаткованої, згідно з традиційною фабулою, ще трояно-бритами. Таким чином, саме трояно-брити, за цією логікою, були «першими» прабатьками англійців, тоді як ангlosакси до пантеону предків ввійшли пізніше, себто з наступними хвилями поселенців. Між давньобрітським і англосаксонським

періодами в такому викладі немає ні генеалогічного, ні генетичного розриву, а тому середньовічна уява поєднувала ці епохи нерідко на «кровному» рівні, долучивши до них ще й часи Нормандців та Анжу-Плантагенетів. Плантагенети ж, уряди-годи, демонстративно апелювали до ангlosаксонського минулого, а захоплення Артуріаною не завадило Генрихові II домогтися канонізації останнього ангlosаксонського короля Едварда Сповідника [285, с. 193-195].

Проте, за Тюдорів набув обрисів радикально новий концепт, відомий пізніше як «англосаксонізм». Головна теза, яку він обстоював, твердила, що англійці мають сuto германське походження, а відтак повинні владарювати в усій Британії та Ірландії [154, с. 1-3; 223, с. 14-15].

Цікаво, що почався вказаний дискурс із сuto історичних студій, хоча дебати, які розгорталися в їхніх межах набули політичного колориту майже одразу. Спочатку, така політизація стосувалася переважно церковного виміру, а головна роль у цьому процесі належала теологу, релігійному реформатору, антиквару й, починаючи з 1559 року, архієпископу Кентерберійському Метью Паркеру (1504-1575). Протягом 1570-х років він опублікував низку хронік та інших записів із переднормандської доби, прагнучи за допомогою зазначених документів довести легітимність Англіканської Церкви. З цієї причини, Паркер узявся продемонструвати, що Англія мала «свою» церковну організацію ще за ангlosаксонських часів, коли, згідно з гіпотезою архієпископа, й виникли ритуали власне «англіканські» та суттєво відмінні від тих, що були характерними для Риму⁷⁸. Саме такий постулат і мали підвердити спеціалізовані підбірки документів, які видавав друком історик-ієрарх [219, с. 53; 91, с. 6-19].

Питання легітимності, щоправда, автори-англосаксоністи дуже швидко порушили й у стосунку до іншої проблеми, пов'язаної цього разу з розподілом повноважень між інститутами влади. Дискусії з даного приводу проходили в

⁷⁸ Зокрема, йшлося про те, що католицька доктрина перетворення хліба й вина в тіло й кров Ісуса Христа не була властивою англійській церкві

примітному осередку, який мав назву «Товариство антикварів». У 1586 році його заснували «шанувальники старовини», більшість із яких були знаними політиками, державними службовцями й знавцями права. Пізніше, декотрі з них стали творцями антиабсолютистської ідеології, а їхні концепти неодмінно спиралися на звернення до англосаксонського минулого й «справжнього» – себто германського – родоводу англійців [237, с. 55].

Утім, за Єлизавети I «англосаксонізм», як інтелектуальний і політичний рух, лише починав свій поступ. До того ж, його ускладнювало чергове відродження «Галфридіанської» традиції, ініційоване надзвичайно впливовою в тогочасному суспільстві групою, а саме – читаними й знанами англійськими поетами. Одним із них був уже згаданий нами в контексті Ірландії Едмунд Спенсер, котрий між 1590 і 1596 роками написав свою знамениту поему «The Faerie Queene» («Королева фей»). Цей твір, задуманий як панегірик не лише Єлизаветі, але й усьому її королівству, оспівує правительку ельфів Глоріану, чиїм упізнаваним прототипом була королева Англії. Глоріану, за сюжетом поеми, нестяжно кохає геройчний Артур, котрого Спенсер називає принцом, а не королем. Щоправда, родовід героя, представлений у X канті II книги, є цілковито «Галфридіанським», себто таким, що починається вождем троянської крові на ім'я Брут [108, с. 284-298; 271, с. 257-263]. Як бачимо, автор, котрий погордив історією Брута в своєму «Погляді на сучасний стан Ірландії», у витворові поетичного мистецтва, та ще й присвяченому вінценосній патронесі, виходив із зовсім іншої позиції.

«Троянської» генеалогії трималася й решта тих віршарів, що писали наприкінці XVI й на початку XVII сторіч. Оповідаючи про Брута й Артура, вони похваляли свого суверена, пов'язуючи його, а водночас і всю спільноту підданців, із троянобритською династією [175, с. 546-551]. Таким чином, версифікатори-трояністи перебрали на себе ключові функції трояністів-істориків, надавши своїм творам додаткової поважності. Цю поважність посилювала й полеміка, яку найкраще репрезентує трактат «Апологія поезії» (1579), написаний царедворцем, дипломатом,

ідейним протестантом, вояком і, нарешті, поетом сером Філіпом Сідні (1554-1586). Друковане видання зазначеного тексту вийшло в 1594 році, тобто через п'ятнадцять років після написання; проте, в куртуазному середовищі його добре знали й до цього завдяки якісь кількості рукописів, спеціально замовлених для розповсюдження⁷⁹. Одна з тез цього безумовно визнаного твору протиставляє поезію історіографії, а істориків – поетам. Закиди перших про свою непомильність Сідні елегантно висміяв, а стосовно поезії заявив, що її місія – «викохувати шляхетність!» [240, с. 70-71]. Цікаво, що таку ж думку, причому, дуже подібними висловами, обстоював і той-таки Едмунд Спенсер [167, с. 157-159].

Важливо, що як поглядами, так і соціальним становищем Спенсер і Сідні нагадують авторів-артуріанців Високого Середньовіччя. Основна маса цих творців аристократичного етосу належала, головним чином, до «простого» лицарства та його нижчих прошарків. Наприкінці XVI століття ситуація виявилася подібною, позаяк про шляхетність і лицарські ідеали говорили, передусім, «звичайні» й далеко не титуловані «джентльмени». Спенсер, котрий, як уважають, був виходцем із «скромної», ба навіть ремісницької, родини, завдяки освіті, канцелярській кар’єрі, а також своїм ірландським маєткам долучився до верстви «джентрі», себто англійського відповідника нетитулованій шляхті в країнах Континенту, щоправда, з незакріпленим у англійському праві статусом. Із цього «класу» походив і Філіп Сідні, котрий, попри всі його доводи про знатність фамілії, також належав до «простих джентльменів», хоча й розраховував отримати від королеви аристократичний титул [240, с. 6-7, с. 14, с. 70-71; 167, с. 7-8, с. 157-159].

Король Артур у творах англійського «джентльменства» – це взірець для шляхетного життя, герой, чиї чесноти потрібно прославляти й наслідувати. Таку формулу, зокрема, навів Едмунд Спенсер у листі до сера Волтера Рейлі, присвяченому підготовці до друку першого видання «Королеви фей». За словами автора поеми, її призначення полягало в тому, щоб «виховувати джентльмена або ж

⁷⁹ Про яку саме кількість ідеться невідомо, але відомо те, що вони циркулювали при дворі й у Лондоні.

шляхетну особу в чеснотливій і високій науці». З цієї причини, як зазначено далі, в творі фігурує король Артур, чия слава робить його недосяжним для повсякденності, а також для «заздрошів і підозріlostі сучасної доби» [106, с. xix-xx].

Філіп Сідні, як доводять його біографи, також планував звернутися до Артуріани, але реалізувати цю ідею так і не встиг. У 1586 році, вирушивши до Нідерландів воювати з католиками-іспанцями, він отримав поранення в стегно й десятьма днями потому помер від гангрени. Рання смерть і, схоже, цілком достовірні перекази про відчайдушну хоробрість поета створили йому репутацію романтичного героя, збережену наступними поколіннями аж до наших днів [230, с. x-xi, с. 108-109]. Попри той факт, що вже задуману артуріанську поему Сідні не склав, про Артура він усе ж згадував часто, зокрема, в тій-таки «Апології поезії». У частині, де йдеться про зв'язок поетичного мистецтва з війною, сер Філіп твердить, що для тих, хто опікується воєнною, а отже лицарською справою, природним літературним жанром є епіка й, особливо, ті епічні перекази, що оповідають про «Доброго Короля». Жовнір, за цією формулою, є ідеальним читачем такого письма, а нерідко – й його найкращим творцем [105, с. 42-43; 239, с. 39, с. 73-74].

Наведені міркування віддзеркалюють набагато ширший дискурс про шляхетність, ропочатий ще за Середньовіччя. За Ренесансу його продовжили автори такого гатунку, як державний діяч і дипломат Балтазар Кастильйоне (1478-1529), відомий завдяки своєму трактату «Il Libro del Cortegiano» («Книга придворного»). Цю працю, видану 1528 року, в році 1561-му було перекладено англійською мовою, після чого вона перетворилася на один із найбільш цитованих текстів у середовищі «джентльменів». Дана верства, проголосивши шляхетність своїм соціальним символом, потребувала належного віправдання такій, непідкріплений титулами, декларації. Саме це й запропонувала їм «Книга» Кастильйоне, чиї постулати твердили, що зазначену високу рису зумовлюють не родовитість чи належність до аристократії, а витонченість і культура людини [38, с. 44-47; 271, с. 171-177; 224, с. 100-111]. Англійські поети XVI століття поглибили вказану тезу, ототожнивши

шляхетність із поезією. Поетична майстерність, доводили вони, є річчю, обов'язковою для життя всіх «благородних», себто джентльменства, аристократії й королів.

Таку думку боронили тексти-розважання, як-от трактат «The Arte of English Poesie» («Мистецтво англійської поезії»), виданий у 1589 році придворним поетом, літературним критиком і знаним гульвісою Джорджем Путенхемом (1529-1590). Зазначена праця, вроно чисто присвячена Єлизаветі I, мала успіх саме в письменників-«джентльменів», причому, не лише за Єлизаветинської доби, але й за наступних періодів [98, с. 3-6, с. 10-15, с. 36-38].

Пов'язати шляхетність, поезію й Артуріану (а отже й трояно-бритський родовід Англії) віршарі намагалися на тлі їхньої ж суперечки з істориками. Останні, надто ті, хто прагнув слідувати всім гуманістичним приписам, заявляли, що твори поетів про «давнину» не можуть претендувати на «правдивість», позаяк їхню основу становлять казки й легенди. Згодом така оцінка стала звичною, але, як уважав уже цитований нами Артур Фергюсон, трояно-артуріанську фабулу з англійської культури їй викоренити не вдалося. Звинувачення в міфотворчості, за словами вказаного дослідника, лише звільнили віршописців від виснажливого завдання доводити, ніби трояно-брити й їхні головні герої «справді існували». В поемах вони й далі залишалися «предками», з яких англійське «лицарство» й «джентльмени» мусили брати приклад. Перекази про цих «предків» існували тепер у світі не історіографії, а мистецтва, чиї насельники – королі, придворні й, власне, митці – уявляли «спільне» минуле королівства в трояно-артуріанських барвах [188, с. 119].

Престиж поетів-артуріанців, їхня наближеність до носіїв влади, а також прихильність останніх до близкучої історії, зумовили, як і у Франції, тимчасове повернення «троянської» генеалогії до офіційного історіописання. Сталося це в першій четверті XVII століття завдяки тим таки поетам, а також шотландській династії Стюартів, котра, по смерті Єлизавети I, запанувала в обох «британських» державах.

1603 року король Шотландії Яків VI став королем Англії як Яків I, тримаючи надалі англійський і шотландський скіпетри одночасно.

Новий правитель виявився достатньо вченим, щоб обстоювати свої переконання власними текстами. Головних ідей, які вказаний суверен, прагнув оборонити, було дві: перша доводила, що влада монарха має божественне походження, тоді як друга представила проект нового державного утвору, що мав би підпорядковуватися «імперському тронові Великої Британії». Підґрунтя для обох концептів складала «троянська» генеалогія, підкріплена всім масивом і величчю Артуріані.

У Шотландії, слід сказати, трояно-артуріанський цикл також функціонував, причому з тим само, що й в Англії завданням – славити королівство, суверенів і спільноту. Проте, як і в французькому чи англійському випадках, шотландці послуговувалися й іншими міфологемами, нерідко протиставлюваними Трояніані. Одна з них, нагадаємо, відіграла важливу роль під час Воєн за незалежність (1296-1357), коли шотландські барони задекларували своє «скіфське» коріння, а роль засновниці королівства відвели доньці єгипетського фараона Скотти. Чоловіком Скотти, згідно з гельською традицією, був Гойдел Глас, онук скіфського короля, котрий створив «ідеальну мову гелів». Саме її в XIII сторіччі використовували під час церемонії помазання королів із Дому Мак-Малколмів [179, с. 367]. Англійці ж, як було сказано, застосували для виправдання своєї експансії трояно-брітську традицію, посилаючись, насамперед, на «Історію» Галфрила Монмутського. Втім, такі посилання робила не лише англійська Корона, але й, подеколи, ті, хто їй протистояв. Поміж свідчень цієї «неанглійської» практики можна назвати франкомовний лист, який надійшов королю Шотландії Роберту III Стюарту від відомого валійського ватажка на ім'я Овайн Гліндур (1359-1416). У 1400 році він став на чолі повстання проти англійської влади, за що й був проголошений Принцом Уелсу. Шукаючи союзників, які підтримали б цю, за словами Нормана Дейвіса, останню й найвідчайдушнішу спробу «кембрів» повернути собі незалежність, Гліндур звернувся до шотландського суверена з такими словами: «Брут, Ваш і мій

найшляхетніший пращур, був першим коронованим володарем у королівстві Англія, себто державі, яку офіційно звали Великою Британією. Брут породив трьох синів – Албанакта, Локрина й Кембера, тож Ви є прямим нашадком Албанакта. Нашадки Кембера правили як королі до Кадваладра, останнього коронованого володаря моого народу⁸⁰. Я, мій любий кузене, веду свій рід прямо від цього самого Кадваладра» [цит. за 179, с. 433-434].

Примітно, що критичні вислови щодо усталених репрезентацій минулого в Шотландії наражалася подеколи на ще гострішу реакцію, ніж у Англії чи Франції. Так сталося, наприклад, після того як шотландський історик-гуманіст Джордж Б'юкенен (1506-1582), котрий між 1570 і 1578 роками служив губернером юного Якова VI (майбутнього Якова I Англійського), видав у 1582 році свою «Історію Шотландії»⁸¹. Зазначена праця, в якій висміяно родоводи як Скотти, так і Брута, викликала обурення в шотландському істеблішменті, а тому 1584 року парламент королівства виганьбив указаний текст разом із трактатом того ж таки автора «Про королівські обов'язки в Шотландії»⁸². Цікаво, що в XVII сторіччі Б'юкенена прокляли й в Англії, а Оксфордський університет у 1683 році наказав спалити його труди одночасно з працями кількох інших «єретиків» [34, с. 52-60; 174, с. 55-56; 216, с. 257-258].

Більшість шотландських літератів усе ж із критикою не поспішала, позаяк легендарні історії й, зокрема, історія трояно-артуріанська давали пречудовий матеріал для похвальння суверена. Показовим прикладом у цьому контексті є невеличка анаграма, складена кимось із шотландських придворних десь наприкінці XVI століття, тобто за кілька років до того, як Якова Стюарта коронували в Англії. Предметом фразеологічного експерименту стало ім'я короля «Charles James Stuart», із якого видобули словосполучення «Claims Arthur's seat». Виходило приблизно: «Карл Яків Стюарт» – «заявляє права на трон Артура» [292, с. 110; 257, с. 64]. Тогочасним

⁸⁰ (або ж «мосії нації» : «de ma nacioun» у франкомовному оригіналі послання)

⁸¹ «Rerum Scoticarum Historia»

⁸² «De Jure Regni apud Scotos»

інтелектуалам цей викрут мав видатись символічним як через властивий Ренесансові потяг до містики, так і з огляду на цілком раціональні розмисли – адже кожен, хто розумівся на політиці, знат, що, поміж блакитнокрових протестантів, найближчим «кузеном» бездітної Єлизавети I був король Шотландії Яків, котрому, відтак, і мала дістатися корона Англії. Зазначений вінець, тим часом, означав і «tron Arтура», позаяк саме від цього короля й від його «троянського» Дому виводив себе Дім Єлизавети Тюдор, так само як і ті династії, які правили в Англії раніше⁸³ [288, с. 357-358, с. 1061, с. 1108-1109].

Після того, як Яків став у 1603 році королем Англії, цей зв'язок між Стюартами, Тюдорами й давніми правителями Британії віншували вже англійські автори з числа піднесених «галфридіанців». Одним із типових представників даної категорії був історик і «джентльмен» Томас Лайт. У 1610 році він уклав ілюстровану таблицю з генеалогією короля, почату, звісно ж, «найшляхетнішим прабатьком усіх британців Брутом Троянським». Уже згаданий тут історіописець Вільям Кемден, котрий, як надвірний герольдмейстер, мав вивчити зазначений генеалогічний труд, урочисто його схвалив. Після цього таблицю представили Якову, а той наказав помістити її «на почесному місці» в королівській резиденції Уайтхол, так, щоб усі охочі могли побачити, від кого веде свій рід англійський (і шотландський) суверен [248, с. 64-65; 267, с. x-xi]. Віданість Лайтів Трояніані спиралася, вочевидь, на давню родинну традицію, про що, зокрема, свідчать твори, написані батьком щойно загаданого Томаса Генрихом Лайтом⁸⁴. У 1588 році він видав історичний трактат, названий «Світло Британії, Або опис її достославних витоків і давнини»⁸⁵. Указаний текст

⁸³ До того ж, Яків, як і Єлизавета, міг наголошувати на саме «кровному» зв'язкові між ним і троянськими правителями, оскільки з боку, одночасно, батька й матерів він був нащадком Генриха VII Тюдора Генрих VII мав доньку Маргарет, рідну сестру Генриха VIII. В 1503 році вона стала дружиною короля Шотландії Якова IV, від якого народила сина, котрий, як Яків V, правив королівством між 1513 і 1542 роками. Донькою Якова V була відома «королева шотландців» Марія, страчена урядом Англії. Сином Марії й був Яков VI Шотландський, що з 1603 року правив у Англії як Яків I. Його батько, Генрих Стюарт, лорд Дарнлі, також походив від Генриха VII Тюдора, адже його матір'ю була Маргарет Дуглас, донька згаданої Маргарет Тюдор і її другого чоловіка Арчibalda Duglasa, графа Ангуса [288, с. 357-358, с. 1061, с. 1108-1109].

⁸⁴ (поміж іншого ще й відомий ботанік)

⁸⁵ «The Light of Britayne; a Recorde of the honorable Originall and Antiquitie of Britaine».

неухильно тримається схеми Галфрида, а королева Єлизавета I в його шанобливій посвяті постає «мудрою спадкоємицею Брута» [193, с. 192].

Від троянців Лайти виводили й власний рід, пов'язуючи назву родинного маєтку, «Лайт Кері», з азійською місцевістю Карія, яка, буцімто, належала Троянській державі. При цьому геральдична легенда зазначеної фамілії твердила, що три срібні лебеді в її гербі наслідують зображення «на щиті в того Лайта, що воював у Трої»⁸⁶ [267, с. xi].

«Троянський» родовід нової династії та її короліства демонстративно прославляли й на масовому рівні, як це було під час урочистостей 1603 року з нагоди прибуття Якова до Англії. Найпишніше його зустрічав Лондон, убраний тріумфальними брамами як «Нова Троя», або ж «Troynovant». Так, згідно з «Галфридіанською» традицією, бритська, а потім англійська столиця називалася від того часу, як її нібіто заклав сам Брут-Троянець. Назву «Лондон», за цією фабулою, місто отримало пізніше, коли його розбудував і побільшив король із Троянського Дому на ім'я Лут. На зламі XVI та XVII сторіч зазначена легенда все ще функціонувала, про що, зокрема, свідчить трактат антиквара Джона Стоу «Дослідження з історії Лондона», надрукований уперше в 1598 році й неодноразово перевиданий протягом наступних десятиліть [109, с. 3-4, с. xiv]. Що ж стосується згаданих брам, виставлених аби привітати кортеж Якова, то їх оздобили демонстративно «по-троянському» – так, щоб показати «еволюцію» Трої від війни з греками й до «відродження» на Альбіоні. Аналогічне завдання мали й ритуальні вистави, які виконували перед королем і його почтом у різних частинах міста. Завершувалися ці спектаклі тим, що актори патетично славили нового монарха як героя та, найголовніше, «імператора Британії». Ці й інші заходи, проведені того дня, підготували знані драматурги Бенджамін Джонсон (1572-1637) і Томас Декер (1572-

⁸⁶ У книжці «Studies in Peage and Family History» Джона Раунда є цікава для нашої теми примітка. Стосується вона вже згадуваних тут ірландських графів Десмонд, тобто бунтівних нащадків кембро-нормандської родини Фітцджералдів. Генеалогія цієї фамілії була демонстративно «троянською» навіть у XVII столітті, за дедалі дошкільнішої критики на адресу Трояніані. Цікаво, що перший Десмонд, згідно з родинною легендою, втік із Трої разом із самим Енеєм [267, с. xi (примітка)].

1632), котрі в 1604 році видали друком по книжечці зі сценарієм тієї частини свята, за яку кожен із них відповідав. В’їзд короля до міста, як показують зазначені тексти, супроводжували трояно-бритськими ремінісценціями аж до самого королівського палацу [42, с. 337-376; 74, с. 377-399].

Цей «троянський» почин, судячи з усього, стимулював появу та видання цілої низки історичних текстів, укладених вірними послідовниками Галфрида Монмутського. Одним із найвідоміших «галфридіанців» був щойно згаданий історик і антиквар Джон Стоу (1525-1605), автор поважного твору, відомого як «Аннали, Або Сукупна хроніка Англії від часів Брута»⁸⁷. Вперше цей текст було видано 1580 року, а в 1605 і 1615 роках (тобто вже за Якова I) вийшли його доповнені й відредактовані версії. Назва праці, незмінена в усіх редакціях, відбиває, як бачимо, традиційну схему, відповідно до якої «англійська» історія починається не приуттям англосаксів чи римлян, як вимагали писати гуманісти, а міфічною «троянською» колонізацією [109, с. x, с. xiv].

Цієї ж схеми трималися й представники театрального світу, натхненні тим фактом, що король виказав Джонсону й Декеру демонстративну прихильність за їхні «троянські» вітання. Поміж драматургів, налаштованих на подібний успіх, найбільш помітне місце належить відомому письменникові й приятелеві Шекспіра Ентоні Манді (1560-1633). Через півроку після в’їзду Якова I до Лондона, Манді підготував ще одне близькуче торжество, присвячене цього разу інавгурації столичного лордамера. Для її відзначення поставили цілу низку спектаклів, які, за тодішнім звичаєм, мали бути виконані по-черзі на кількох лондонських площах. Назва, котру отримав увесь комплекс урочистостей, була надзвичайно показовою, а саме – «The Triumphs of Reunited Britannia» («Тріумфи возз’єднаної Британії»). Головними дійовими особами в цих видовищах, як свідчить майже одразу опублікований сценарій, були Брут-Троянець, троє його синів, а також персоніфікації Британії, Лоегрії, Кембрії, Албанії й Лондона-Новотрої. Їхні речитативи вихваляють короля Якова, називаючи

⁸⁷ («Annals, or a Generale Chronicle of England from Brute until the present yeare of Christ 1580»).

його «новим Брутом» і, що примітно, «збирачем британських земель», буцімто, розділених злою долею в минулому [89, с. 564-566, с. 569, с. 571-576].

На тлі такого славослів'я не могли не сказати свого слова й поети, котрі внаслідок суперечки з істориками гуманістичної школи позиціонували себе головними співцями трояно-бритської та артуріанської давнини. Тому 1612 року з'явився ще один віршований монумент «Галфридіанській» традиції, а саме топографічна поема «Полі-Ольбіон», складена відомим віршописцем Майклом Дрейтоном (1563-1631). Трояно-бритську історію він оспівав піднесено й шанобливо, як це робили його попередники за Єлизавети I [45, с. 11-18]. Здавалося, що такій пошані ніщо не загрожує.

Однак, зовсім інше враження складають коментарі до зазначеної публікації, написані на прохання Дрейтона істориком і правознавцем Джоном Селденом (1584-1654). У передмові до поеми вказаний письмовець заявив, що трояно-артуріанська фабула є суперечливою, а тому й негідною для історіописання. Правда, там таки Селден додає, що як «ревнитель Муз» (а не як історик) він готовий і далі толерувати всі барвисті перекази про Давню Британію, якщо лише вони не виходитимуть поза межі поетичного виміру [45, с. xxxviii-xlvi].

Ще один важливий сигнал можна побачити в ілюстраціях до «Полі-Ольбіону», зроблених художником на ім'я Вільям Хоул. Фронтиспіс первого видання поеми містить гравюру, на якій зображено декілька вартих уваги фігур. Згідно з розміщеним поруч поясненням, малюнок показує саму Британію, представлену жінкою в центрі композиції, а також, навколо неї, Брута-Троянця, Юлія Цезаря, Хенгеста-Саксонця й Вільяма Завойовника. Всі четверо постають як коханці Британії, котрі володіли нею по черзі в різні історичні епохи [45, с. xxv-xxvi]. Подібну ідею віддзеркалює й ілюстрація до іншого твору, виданого в 1611 році знаним істориком і картографом Джоном Спідом (1552-1629). Його праця, названа «Театр Імперії Великої Британії», була збіркою мап Англії, Шотландії та Ірландії,

тобто королівств, у яких правив Яків Стюарт⁸⁸. На титульному аркуші цього атласу розміщено малюнок із кількома персонажами, котрими, судячи з написів, є брит, римлянин, сакс, данець і нормандець [217, с. 336-338]. Як перша, так і друга мініатюри відбивають уже згадану традицію Беди Превелебного, ранньомодерними продовжувачами якої, поміж інших, були вже знайомі нам Рафаел Холіншед і Вільям Кемден. Одним із головних мотивів їхнього викладу, нагадаємо, стала така собі «багатонаціональність» не лише всього Британського острова, але й самої Англії, представленої в даній інтерпретації як домівка для цілої групи народів – самотійців, альбіонідів, троянців, піктів, кельтів, римлян, ангlosаксів, данців і нормандців⁸⁹.

Окрім такого визнання всіх племен-прибульців рівноправними учасниками англійської історії, «Полі-Ольбіон» і «Театр Імперії» обстоювали й тезу, якій у політичному житті «Острова» судилася особлива роль. Обидві праці, видані, як уже сказано в 1611-1612 роках, оспіували «Велику Британію»; й саме таке ім'я мав отримати той державний утвір, який мріяв створити на британському теренові Яків I. Щойно ставши королем Англії, він анонсував указані плани в англійському парламенті, закликавши його членів почати відповідні процедури [110, с. 271-272]. Як суверен трьох окремих монархій, а саме Англії, Шотландії та Ірландії, він прагнув об'єднати перші дві в одну «британську» державу. З цієї причини, ясна річ, новому англійському правителеві не могло не сподобатись, що під час в'їзду до Лондона його віншували як «збирача британських земель». Йому на втіху цей комплімент з'явився й у низці історичних текстів, одним із яких був трактат того ж таки Джона Спіда «Історія Великої Британії». Названий твір вийшов друком у 1614 році з урочистою посвятою Яковові I, котрого автор проголосив не менш як «об'єднувачем і побільшувачем Британської імперії», а також «відновителем британського імені» [237, с. 22].

⁸⁸ Ірландія, як було згадано, мала від часів Генриха VIII статус королівства, в якому королі Англії правили як «королі Ірландії». Цей титул і корону Яків отримав у спадок від Єлизавети I разом із правами на англійський трон.

⁸⁹ Трояно-артуріанській схемі, слід сказати, зазначена ідея була також властивою, адже без неї послідовники Галфрида не змогли б доводити, ніби англійці мають історичний зв'язок із трояно-britами додерманських часів.

Велика Британія як «Об’єднане королівство» й справді постала, але століттям пізніше. Натомість, тоді, коли цього прагнув Яків I Стоарт, англійський Парламент таке об’єднання не схвалив, обмежившись після трирічних дебатів лише змінами до деяких законів про комунікацію між двома країнами. Повного злиття короліств, як виявилося в 1607 році, не бажали загалом ані англійська, ані шотландська політичні нації. Схоже, що король такої реакції не передбачив, надто на тлі згаданих похвалянь від авторів-трояністів. До того ж, більшість у Палаті лордів просигналізувала, що в цілому не проти підтримати унійний проект, якщо монархові так кортить його реалізувати. Впевнений, що й нижня палата послідує прикладові перів, Яків, не дочекавшись її рішення, почав діяти як «збирач» і «об’єднувач». У жовтні 1604 року він змоделював для себе титул «Король Великої Британії, Франції й Ірландії», замінивши цим попередню формулу, в якій замість «Великої Британії» фігурували Англія й Шотландія. Місяцем пізніше вийшов королівський указ стосовно запровадження єдиної англо-шотландської валюти, а в 1606 році ще один указ приписав уживати новий «брітанський» прапор із символами обох короліств, тобто з хрестами св. Георгія й ап. Андрія [179, с. 547-548, с. 552-554, с. 556].

Однак, інтеграційним планам короля завадила громадська думка, яка в тогочасній Англії вже була безперечно вагомою річчю. Різні групи англійського суспільства, особливо верства «джентльменів», взялися активно обговорювати можливе об’єднання з Шотландією. Як і в Палаті громад, переважна більшість учасників зазначеної дискусії виказала до ідеї про злиття досить різку неприхильність. Попри ознаки «Галфридіанського» ренесансу, чиї речники вітали Якова Стоарта як «нового Брута», англійці продемонстрували, що не бажають відмовлятися від імені «королівство Англія». Багато-хто обурювався тим, що «рідна» й «давня» назва їхньої держави може поступитися словосполученню «Велика Британія». Звичайно, як елемент Артуріані чи трояно-брітських алегорій, цю другу формулу знали й поважали, але в даному конкретному випадку її було майже одностайно відкинуто [179, с. 548].

Попри такі настрої, тим не менш, термін «Велика Британія», в своїй політичній функції, пустив коріння. Свідчення цьому знаходимо в одному з текстів, написаних відомим філософом, науковцем і державним діячем Френсисом Беконом (1561-1626). У своєму есе «Щодо пророцтв», датованому 1625 роком, він привертає увагу до англійського прислів'я: «When Hempe is sponne, England's donne» («Коли спрядуть всю коноплю, Англії кінець»). Щоб пояснити цей вислів Бекон посилається на легенду, згідно з якою слово «Hempe» («конопля») є абревіатурою. Її, нібіто, складають перші літери в іменах монархів із Дому Тюдорів: «Henry», «Edward», «Mary», «Philip», «Elizabeth», себто Генрих VIII, його син Едвард VI, сестра Едварда Марія Кривава, її чоловік, король Іспанії Філіп II Габсбург, та, зрештою, Єлизавета I. Після них, за тією ж легендою, в Англії мав настати «небувалий нелад», щодо якого автор есе констатує: «Хвала Богові, все вилилося лише у зміну назвиська, позаяк королівський титул тепер стосується не Англії, а Британії» [26, с. 110].

Цю ж приказку згадували й інші письмовці, одним із яких був знаний історик Томас Фулер (1602-1661). У своїй енциклопедії «Вартості Англії»⁹⁰ він спробував пояснити вказане прислів'я, твердячи, що конопля входила до переліку найважливіших матеріалів, використовуваних на флоті, тоді як саме флот гарантував англійській державі її могуття. Проте, нижче, Фулер виклав і версію Бекона, відзначивши стосовно неї таке: «Дана приповідка, зауважимо, може претендувати на правдивість, адже тоді (після Тюдорів) Англія через декларацію короля втратила своє ім'я у Великій Британії» [56, с. 80].

Примітно, що Бекон і Фулер, котрі писали в XVII сторіччі, вживають термін «Велика Британія» як щось усталене, хоча послуговуватись ним офіційно почали лише з 1707 року, коли Англія й Шотландія, під тиском англійців, таки об'єдналися в «Сполучене королівство». Сторіччям раніше дві країни залишилися окремими державами, але, як бачимо, зусилля Якова якийсь успіх таки мали, інакше процитовані письмовці навряд чи змогли б заявiti, що «Англія змінила назву».

⁹⁰ «The Worthies of England».

Після того як її озвучили на тлі згаданих пропозицій короля, проблема термінів «Англія» й «Британія» набула дальших і цілком радикальних проявів у зв'язку з іще одним конфліктом. Його сторонами стали послідовники Галфрида й прихильники «англосаксонізму», а бойовиськом не лише історіописна нива, але й дедалі напруженіші відносини між головними гравцями в англійському політикумі.

Оскільки Яків I узявся грати «нового Брута» й «відновителя» трояно-бритського королівства, то «Галфридіанска» традиція виявилася природним символом для політичних прибічників монарха. Ті ж, хто йому опонував, надто, в питанні про стосунки між Короною й Парламентом, мусили обрати власний символ для репрезентації «спільногого» минулого. Відповідний конструкт, зрозуміло, мав бути демонстративно відмежованим від «britанської» Трояніані, ототожнюваної з особою Якова від його вроčистого прибуття до Англії. На роль «нетроянських» предків англійства найкраще годилися англосакси, тож саме на історію цих «волелюбних» і «войовничих» германців посилалися численні письмовці й державні діячі в тій політичній борні, що набула обертів протягом наступних десятиріч. Вилившись, зрештою, в Громадянську війну 1642-1651 років, вона чітко продемонструвала взаємозалежність між історико-генеалогічними й політичними преференціями: як підкреслював канадійський дослідник ранньомодерного історіописання Г'ю МакДугал, ті, хто апелював до англосаксонського минулого, виступили з початком воєнних дій на боці Парламенту, тоді як у війську короля переважали паладини трояно-артуріанської фабули [237, с. 24].

Щоправда, почався цей поділ ще за Єлизавети I, а одним із чинників, які його стимулювали, стала діяльність уже згаданого вище Товариства антикварів. Члени названого гуртка, заснованого колись, щоб досліджувати «старовину», дискутували й щодо більш актуальних для їхнього часу питань, зокрема, тих, що стосувалися політичного устрою Англії. В дебатах із зазначеного приводу головними доводами служили результати студій із історії англосаксонського суспільства, проголошеного в даному колі «історичним взірцем» для англійців. Численні поміж англосаксоністів

юристи при цьому сформували цілу традицію звернень до «англосаксонського звичаєвого права», на яке посилалися при обговореннях поточних справ у королівстві. Те, що вказаний дискурс набув значного резонансу, засвідчує «неласка» яку, згідно з повідомленнями сучасників, Яків I виказав Товариству в 1614 році. Засідання цієї поважної спілки, внаслідок такого сигналу від короля, більше не проводили аж до її офіційного відновлення на початку XVIII сторіччя [211, с. 159].

Проте, поступові «англосаксонізму» згаданий інцидент не завадив, а зацікавленість історію англосаксів демонструвало дедалі більше істориків, посадовців, членів Парламенту, правознавців і представників різних купецьких груп. Усіх їх вабила ідея «англосаксонських вольностей і одвічних свобод», причому, не лише в зв'язку з оспіванням «своєї давнини», а, ще більшою мірою, як політичний аргумент на користь позицій Парламенту. Його влада, згідно з твердженнями англосаксоністів, була «за саксонських часів» вищою, а, в хронологічному сенсі, й набагато давнішою від влади королів. Висновок, який виводили з такої формули, спирається на цілком однозначний постулат: король, відповідно до нього, мав бути максимально підзвітним спільноті, а на практиці – її парламентові [223, с. 20; 237, с. 55].

До риторики політиків ця формула потрапила після того, як 1610 року її озвучив у парламентській залі знаний адвокат, суддя й член Палати Громад сер Едвард Кук (1552-1634). Парламент Англії в своєму виступові він порівняв із англосаксонською «радою мудрих мужів», відомою як «Вітенагамот», а також, що цікаво, з описаним у Тацита «конвентом» давніх бритів [237, с. 56; 153, с. 147-148]. Посилання на цю другу інституцію демонструє те, що англосаксоністи, такі як Кук, згадували, коли їм було потрібно, й історію передсаксонського періоду, все ще описаного багатьма за схемою Галфрида. Так учинив і вже загаданий вище Джон Селден, котрий із усіх досліджуваних ним питань найбільшу увагу приділяв історії англійської правової системи. Опис її еволюції в різних своїх трактатах він починав епохою бритів, роблячи, однак, традиційні для нього ремарки про «суперечливість» Трояніани. Тим

не менш, у його текстах можна натрапити й на згадки про легендарного Брута-Троянця, особливо там, де йшлося про виборність королів. Указаної практики, за словами Селдена, трималися на британському теренові ще в часи Троянського Дому, після чого вона, нібіто, відійшла в спадок тим спільнотам, котрі замешкували Острів за наступних періодів [104, с. 1-2; 256, с. 165-166].

Водночас, поряд із англосаксами й трояно-бритами, в політичних дебатах Стюартівської Англії з'явився ще один народ-фігурант колективних генеалогій, а саме нормандці Вільяма Завойовника, названі в декількох різних і навіть антагоністичних трактуваннях «предками» англійських королів й «справжніми» засновниками королівства Англія. Звичайно, до «нормандського питання» англійська історіографія була змушена звертатися починаючи з останньої чверті XI століття, а вислови про прибульців із-поза Протоки залежали від стосунків того чи того літерата з Нормандським Домом чи з Домом Анжу-Плантагенетів. Цю залежність, поміж іншого, ілюструє уривок із уже цитованої нами «Хроніки королів Англії», укладеної в 1125 році Вільямом із Малмсбері. В цей час в Англії правив Генрих I Боклерк (1068-1135), котрий, як уже сказано вище, був молодшим сином Вільгельма Завойовника. Щодо останнього, зокрема в контексті наслідків його кампанії 1066 року, в названому творі сказано таке: «Про короля Вільяма писали як нормандці, так і англійці, представивши при цьому зовсім різні характеристики. Перші цього монарха нескінченно прославляли, звеличуючи всі без винятку його вчинки, як добрі, так і лихі. Других тим часом сліпила ненависть, через яку ім'я свого покорителя вони вкривали незаслуженим соромом. Що ж до мене, то в моїх жилах тече кров обох народів, а тому я триматимуся якогось середнього курсу...» [119, с. 258]. Як випливає з цього повідомлення, новопосталу нормандську верхівку критикували на теренах Англії ще в перші десятиріччя після Завоювання. Втім, за Високого й Пізнього Середньовіччя про «Завойовника» та його династію англійці писали загалом лояльно й піднесено, про що, поміж іншого, свідчить ще одна згадана нами хроніка «Квіти історії». Вільгельм I зображений у ній не лише як

величний і могутній правитель, але й як взірець мужності та шляхетності [220, с. 3-21, с. 48-70; 101, с. 332-335].

У часи Стюартів, однак, англійський дискурс про нормандців набув уже суто політичного сенсу, перетворившись на елемент тих змагань між головними суспільними гравцями, якими жило королівство Англія. Цікаво, що поновленою увагою до себе «нормандське питання» в указаній період має завдячувати саме Яковові Стюарту, котрий, ще тоді, коли був королем лише самої Шотландії, написав і видав друком трактат «Правдивий закон вільних монархій, Або обопільні й взаємні зобов'язання між вільним королем і його природними підданцями» (1598)⁹¹. Згідно з головною тезою даної роботи, влада королів походить від бога, а відтак саме Корона є найвищим інститутом у державі. Наведений принцип, при цьому, прив'язано не тільки до монархії вінценосного автора, але й до Англії, в якій він тоді ще не королював. Англійський устрій, за словами Якова, походив прямо від «Нормандського Бастарда», котрий, скориставшись правом завойовника, встановив у підкореному ним королістві власні закони. Їх разом із королівським вінцем успадкували наступні правителі Англії, чия влада, як така, що постала завдяки силій «Божому благословенню», була й мала залишатися надалі цілковито необмеженою [111, с. 62-63]. У рік, коли названий трактат вийшов, шотландський і англійський істеблішменти вже розглядали Якова Стюарта як найбільш імовірного наступника Єлизавети I. Відтак, його твердження про королівську владу в Англії (як таку, що постала внаслідок Завоювання) здаються неприхованим політичним маніфестом, котрим майбутній правитель анонсує свій намір наслідувати саме нормандську традицію в управлінні англійською державою.

Із погляду англійців, проте, така програма прийнятною бути не могла, адже вона цілковито зігнорувала той баланс, котрий Корона й англійська політична нація встановили за правління Єлизавети. Система, яка постала за «Доброї королеви

⁹¹ «The Trve Lawe of Free Monarchies: Or, The Reciprock and Mvtvall Dvetie Betwixt a free King, and his naturall Subiectes»

Бесс», спиралася на ідею про тіло спільноти, чиї органи мають належним чином взаємодіяти, аби забезпечити життєздатність такого політичного організму. Яків, натомість, проголосив зовсім інший принцип, згідно з яким пріоритет у «політичному тілі» має належати лише голові, або ж, іншими словами, королю.

В Англії така ідеологія зустріла заповзятий антиабсолютистський спротив, зосереджений навколо питання про те, як саме слід обмежувати владу монарха. Формули, запропоновані в цьому контексті, виявили цілий спектр істотно відмінних позицій. Найбільш помірковану групу очолювали вже згадані нами Френсис Бекон і Джон Селден, підтримувані тими письмовцями, котрі (не лише в історичних студіях, але й у політиці) схилялися до виважених заяв і витонченого аналізу. Набагато ширшу підтримку, однак, здобули їхні колеги-радикали з того ж таки табору шанувальників «англосаксонської спадщини». Завдяки їхнім уїдливим памфлетам «англосаксонізм» перейшов на новий соціальний рівень, виплеснувшись із віталенів інтелектуалів на «вулицю» й, надто, в ті шинки, кав'яrnі й клуби, де збиралися політично активні групи англійських «джентльменів». У цьому демонстративно «патріотичному» середовищі обстоювали концепт, який твердив, що парламент у керуванні державою є безсумнівно вищим, аніж король [299, с. 330-334].

Зазначену формулу, завдяки цілій низці правників, було підкріплено поважною теоретичною базою, котру, як підкresлював Г'ю МакДугал, складали три середньовічні тексти: «*Modus Tenendi Parliamentum*» («Манера тримати парламент»), «*Mirroir des Justices*» («Свічадо правосуддя») й «*De Laudibus Legum Angliae*» («Похвала законам Англії») [237, с. 57].

Трактат «*Modus Tenendi Parliamentum*», написаний у 20-х роках XIV сторіччя, був, як видно з його назви, інструкцією з парламентських процедур. Вони, наголошено в тексті, постали ще в часи короля англосаксів Едварда Сповідника, котрий правив у 1042-1066 роках. Коли ж королем Англії став Вільям Нормандець, сказано там таки, він урочисто пообіцяв, що всі подальші королі, починаючи з нього, шануватимуть ту парламентську традицію, якої трималися англосакси [25, с. 2-3].

Подібний погляд обстоює й трактат «Свічадо правосуддя», написаний, як уважають у 1290 році істориком-артуріанцем із лондонських буржуа Ендрю Хорном (1275-1328). Одна з висунутих ним тез проголошувала, що англійське право функціонувало вже в часи відомого своєю вченістю короля Весексу Алфреда Великого, який владарював між 871 і 899 роками. Цей правитель, нібито, створив і сам титул «король англосаксів», хоча, як твердив Хорн, і перед, і після Алфреда всі англосаксонські правителі були виборними. Практики ж обирати собі королів, читаємо в «Свічаді», германці трималися від самої появи на британському терені [71, с. 18-21].

Протягом якогось часу про зазначені твори не згадували, але за Єлизавети I вони повернулися до політичного життя Англії. Головну роль у цьому поверненні зіграв уже згаданий Едвард Кук, котрий, ставши спікером Палати Громад, неодноразово посилився на «Модус» і «Свічадо» в своїх виступах. Щоправда, друком вони вийшли значно пізніше, а саме, що примітно, в 1642 році, себто тоді, коли політичне протистояння між королем і Парламентом переросло в збройний конфлікт [258, с. 267].

Третій із перерахованих документів, «De Laudibus Legum Angliae», написаний у XV сторіччі верховним суддею Англії й Уелсу сером Джоном Фортескью (1394-1480), був значно відомішим. Його друкована версія з'явилася вперше 1567 року, після чого її перевидавали ще кільканадцять разів. У 1620-х роках указаний твір уподобали парламентаристи, побачивши в його головній ідеї відбиток власних поглядів. Англійські закони, відповідно до цього тексту, були незрівнянно кращими від законів інших країн, особливо в питанні про обираність королів. Саме доладність англійського законодавства, як наголошено далі, дозволила йому проіснувати від часів перших англосаксонських правителів упродовж усього періоду, за якого правили наступні неанглійські династії. Цікаво, що Фортескью, як і Хорн, у вимірі історіописання був непохитно вірним британській Трояніані, а тому історію королівства Англія в його викладі почато прибуттям Брута та його троянців із

середземноморського краю. Спираючись на цю фабулу, автор «Похвали» заявляє, що «англійські» закони набагато давніші, ніж закони Венеції чи Риму, позаяк ці останні «в часи заселення Британії навіть не існували» [53, с. 38-39, с. 51-52].

За Єлизавети, а потім і за Якова I три згадані тексти склали платформу, на якій постала чітка політико-правова теорія. Її головна теза твердила, ніби англійське право створили ангlosакси, а зайди-нормандці, запанувавши на англійському терені після Завоювання, пообіцяли дотримуватися всіх тамтешніх законів, надто тих, що стосуються функцій і повноважень парламенту. Згідно з висновком, який робили на основі такої прокламації, устрій королівства у правовому й політичному вимірах мав наслідувати той, що існував перед 1066 роком у англосаксонській Англії [237, с. 57].

Важливо, що невід'ємним елементом цього юридичного дискурсу виявилися доводи про «тевтонське» коріння англійців як нащадків англосаксонського, а отже генетично германського люду. Одним із найпомітніших популяризаторів зазначеної ідеї був антиквар і памфлетист нідерландського походження Річард Верстеген, відомий також як Річард Роуландз (1550-1640). Наявні дані свідчать, що його дід емігрував із провінції Гелдерланд до Англії на початку XVI сторіччя, а батько мав професію бондаря й став у цій справі настільки успішним, що зміг оплатити навчання Річарда в Оксфорді. В Університеті, де він вивчав історію та англосаксонську мову, Річард прийняв католицтво, через що так і не отримав ступінь, доступну лише для протестантів. У 1580-х роках новонавернений «папіст» видав друком життєписи кількох католицьких мучеників, після чого мусив тікати з Англії, небезпіставно очікуючи на покарання. Виїхавши спершу до Франції, він подався звідти на деякий час до Рима, але зрештою, можливо через якісь родинні зв'язки, осів у Антверпені. Там Верстеген зробив кар'єру як видавець, гравер, шпигун і орудар потаємної мережі, яка, разом із контрабандним товаром, переправляла до Англії католицьку літературу й священників. У 1605 році він опублікував трактат, названий «Відновлення занепалих знань щодо давнини

найшляхетнішої й достославної англійської нації»⁹². Попри релігійну належність автора, вказаний твір мав неабиякий успіх поміж англійських читачів, а тому в 1628, 1634, 1652, 1655 й 1673 роках вийшли його повторні видання. Головним мотивом цього тексту був англосаксонський родовід англійців, приписаний не лише всьому народові, але й, що примітно, королівській династії. В посвяті, адресованій Яковові I Стюарту, англійський суворен фігурує саме як нащадок англосаксів, в чиїх жилах тече «монарша кров … давніх англосаксонських королів» [116, с. 107-108; 113, f. 2].

На початку трактату Верстеген звернувся до «англійської нації», закликавши її розрізняти «дві окремі історії», а саме «бритську» й «англійську». Пояснено наведену тезу без жодної двозначності: брити й англійці, читаємо в «Відновленні», є різними й неспорідненими між собою «расами», з яких другі, на відміну від перших, належать до «сім'ї тевтонських народів». Ці народи, зазначено там таки, об'єднані кревними зв'язками, про що насамперед свідчить надзвичайна подібність їхніх мов. Кожна спільнота, продовжує письмовець, повинна звеличувати своїх справжніх предків, а не якихось чужих вигаданих героїв, нехай і оспіваних у барвистих переказах. Відтак, наголошено далі, англійці мають забути про давніх бритів, котрі, попри приписувану їм троянську кров, були насправді людністю галльського кореня. Замість цього, прорікає Верстеген, англійському народові «слід пишатися власною долею», позаяк він походить від саксів, себто племені «найблагороднішого з усіх германців» [113, ff.3, с. 93-95, с. 116-118].

Наведений концепт став основою для трудів тих «англосаксоністів», котрі писали в другій чверті XVII століття й, зокрема, під час Громадянської війни 1642-1651 років. Саме тоді в таборі прихильників Парламенту набрала чітких обрисів специфічна й, за визначенням Г'ю МакДугала, «екстравагантно расистська» риторика, на яку в подальших століттях спиралися головні теорії про Британську імперію. «Англосаксонська порода» в них постає вищою порівняно з усіма іншими, а надто тими, котрим випало опинитися під «britанським» правлінням [237, с. 59].

⁹² «A Restitution of Decayed Intelligence in Antiquities concerning the most noble and renowned English Nation»

Серед полемістів, які формулювали дану ідею, важливе місце належить авторові на ім'я Джон Хеар.Хоча конкретних даних про нього майже немає, все ж достеменно відомо, що його політичний памфлет набув незвичайно широкого розголосу. Вказаний текст мав промовистий заголовок, а саме «Дух Святого Едварда, Або антінорманізм. Скорботна ламентація й клопотання від нашої англійської нації супроти її щонайбільшої, хай і призабутої кривди – норманізму»⁹³. Не менш показовим є й той факт, що зазначений твір (як і «Modus Tenendi Parliamentum» чи «Mirroir des Justices») вийшов друком у 1642 році, коли «кавалери» короля й Парламент уперше зустрілися на полі бою [237, с. 59-60].

Головна теза цього тексту проголошує, що вищість «тевтонів» над іншими «расами» є цілковито природною та основаною на низці «тевтонських» властивостей. Поміж останніх, як і у Верстегена, названо «давню» й «величну» германську мову, буцімто довершену в своїй остаточній формі ще «за вавилонського стовпотворіння» [113, с. 188-189]. Та й сам «тевтонський» рід, читаємо в памфлеті, є надзвичайно древнім, позаяк «походить він із вежі Німрода», причому «з самої її верхівки». Англійці ж, зазначено далі, є нащадками тевтонського народу англосаксів, прославленого завдяки своїй вдачі й вояовничості. Відтак, висновує Хеар, родовід англійців набагато славніший, ніж у їхніх сусідів, хай би як вони не хвалися, що походять «від підкорених недобитків із поруйнованої Трої» [67, с. 93]. Після цього назаний автор описує міграції й «великі перемоги» германських племен, наголошуючи на тому, що «тевтони», попри всі мандри чи завойовницькі виправи, неодмінно дбали про «чистоту своєї раси» [67, с. 93-97].

Ще далі, після пасажу про ранні англосаксонські королівства, увагу потенційних читачів зосереджено на тому періодові в англійській історії, що був пов'язаний із Данцями. Їх англійська спільнота, звичайно ж, «пам'ятала», надто, коли йшлося про описані в хроніках вторгнення вікінгів чи існування в IX-XI сторіччях

⁹³ «St. Edward' Ghost, Or Anti-Normanism; Being a Pathetical Complaint and Motion, in the Behalf of our English Nation, against Her Grand, yet Neglected Grievance, Normanism»

так званого Данелагу, або ж про правління датської династії Канута Великого. Історики Середньовіччя й Ренесансу в своїх текстах зазначених тем не уникали, але Хеар їх висвітлив по-новому, зробивши наголос саме на колективній генеалогії. Данці, підкреслював він, були народом германського кореня, а отже родичами англійців. Попри те, що ці «тевтонські» кревняки захопили мало не половину англосаксонських земель, їхнє панування, читаємо в памфлеті, не було «протиприродним», позаяк не спричинило жодних змін у звичаях чи законах. Тим не менш, додає Хеар, англосакси затято протистояли данським приблудам, що лише підтверджує «тевтонську вдачу» англійців, готових «неупинно боронити свої свободи» [67, с. 98].

Ще нижче, нарешті, мова заходить про нормандців, представлених у ролі антигероїв і справжніх антагоністів англійства. Початок їхньої доби, а саме Завоювання Англії 1066 року, стало, за словами Хеара, кінцем германської ідилії на англійському ґрунті. Причому, пояснено вказану заяву, знову ж таки, суто генеалогічними аргументами, згідно з якими нормандці, прозваний народом германської крові, таким походженням насправді похвалитися не могли. Натомість, проголошує «Дух Святого Едварда», «нормандська раса» – це «негідна суміш», яку складають «нащадки покидьків», вигнаних за ницість із різних галльських і почасти тевтонських племен. Цей «нечистий» народ, сказано далі, встановив у Англії закони, які виявилися несумісними з тевтонським устроєм і вдачею, а, відтак, англійський люд спіткала доля, подібна до тієї, що судилася грекам після османської навали. Висновок із цього пафосного монологу зроблено цілком революційний: усім підкореним, твердить він, слід повстati, аби, здолавши поневолювачів, повернутися до власного «природного» ладу [67, с. 100-101].

Щоб утілити цю програму на англійському терені, Хеар запропонував кілька невідкладних кроків. Першим із них мала стати відмова від «марнославного титулу 'Завойовник'», «приписаного» колись герцогові Нормандії «Гійомові Бастарду», відомому також як король Англії «Вільям I». Його, як твердив речник

«антинорманізму», потрібно визнати або узурпатором, або ж навпаки – продовжувачем традиції англосаксонських монархів, започаткованої самим Святым Едвардом. Одночасно, зазначений план передбачав і поступки з боку тих аристократичних фамілій, котрі походили від нормандців. Їхні члени, на переконання Джона Хеара, мали відмовитися не лише від нормандських прізвищ і титулів, але й від ідеї про те, що свої права на владу й землю вони вспадкували внаслідок завоювання. В правовій сфері тим часом слід було скасувати всі нормандські закони, повернувшись до юридичної системи того ж таки короля Едварда. Після цього процес «вивільнення» мав поширитися й на англійську мову, яку автор памфлету закликав очистити від усіх нормандських і французьких запозичень, замінивши ці «непотрібні домішки» словами саксонського кореня [67, с. 103]. Лише вказані заходи, заявляв Хеар, зможуть поновити питомо «германську» гідність англійців, яку так несправедливо притлумили зловмисні приблуди. Своєю чергою, читаємо далі, дана «віднова» дозволить забезпечити «захист і побільшення англійських володінь» як «Домініону»⁹⁴, що буде оснований на «англіцизмові», себто на верховенстві англійців і англійської мови. Таким способом, за цією логікою, мала постати єдина суспільна організація, усталена однаковою мірою «як у Великій Британії, так і в Ірландії» [67, с. 106].

Наведені формули дисципліновано повторювали послідовники Хеара, котрі писали вже за Реставрації Стюартів (1660-1688), за Марії II (1662-1694)⁹⁵ й Вільгельма (Вільяма III) Оранського (1650-1702)⁹⁶, за Анни I (1665-1714)⁹⁷, а також за їхніх наступників із Гановерської династії (1714-1901). Англосаксонізм і парламентаризм у часи правління цих монархів утвердилися остаточно [300, с. 80-86].

Щоправда, існувала й інша «школа» запеклого «антинорманізму», чиї

⁹⁴ (термін, який підкреслено вживав Хеар)

⁹⁵ Дружина Вільгельма-Вільяма Оранського й донька Якова II Стюарта. В Англії правила спільно зі своїм чоловіком Вільямом III

⁹⁶ Штатгалтер Нідерландів. Чоловік Марії, доньки Якова II. В Англії правив як Вільям III із 1689 року.

⁹⁷ Сетра Марії II Стюарт. У Англії (а з 1707 року – в Великій Британії) правила в 1702-1714 рр.

представники також критикували наслідки Нормандського завоювання, але з показово інакшими висновками. Це були поборники ідей про загальну рівність, відомі як «левелери» й «дігери». Перших часто характеризують як «радикальну партію Англійської революції», котра в 1647 році відкололася від менш радикальних «індепендентів». Левелери відкидали як абсолютизм, так і монархію в цілому, а декілька разів виступили й проти самого Парламенту, звинувативши його членів й зокрема всю Палату лордів у «ннехтуванні інтересами народу». Найбільш непримиренні учасники цього об'єднання виокремилися 1649 року в спілку, названу «дігери» або «істинні левелери», додавши до традиційних об'єктів своєї боротьби, як-от монархії чи аристократії, ще й приватну власність. Обидві групи проголосили, що монархія, суди й землевласники є плодами «Навали», себто загарбання Англії нормандцями. Зрезюмовано ці доводи вже звичним постулатом, згідно з яким англійці мали повернутися до «золотих часів» і «величного віку переднорманських вольностей». Дігери пішли ще далі, запропонувавши задля «звільнення з-під нормандців» організувати суспільство таким чином, щоб воно не мало жодних інститутів влади, так само як і права власності на землю. Адже щонайменша влада й будь-яка власність, згідно з цим поглядом, були продуктом і втіленням того «нормандського ярма», котре все ще неволило підкорений колись «божий народ» Англії – або ж «англійських ізраїлітів» [148, с. 148-149, с. 176-179; 155, с. 90-96, с. 129-130, с. 141].

Відзначимо, що останнє словосполучення відзеркалює ще одну прикметну ідеологему, знану як «англійський» або «брітанський» ізраїлізм. Поміж трудів, які представили її обґрунтування, потрібно назвати трактат «Права королівства, Або звичаї наших пращурів»⁹⁸, написаний визначним юристом і знавцем східної літератури Джоном Седлером (1615-1674). Цікаво, що протягом якогось часу він служив персональним секретарем Олівера Кромвеля, після того як той став лордом-

⁹⁸ «Rights of the Kingdom: or, Customs of our Ancestors. Touching the Duty, Power, Election, or Succession of our Kings and Parliaments»

протектором Англії. Вказаний текст, що також важливо, вийшов друком у 1649 році, себто одночасно з головними прокламаціями левелерів і дігерів. Темою твору є походження англійців і їхньої «конституції», котрим Седлер приписує саме «ізраїльські» витоки. Свою теорію він аргументував доводами, відповідно до яких майбутній «Британський острів» відкрили в давні часи фінікійські мореплавці, перевозячи қупців і торговців із Ізраїлю. Колонізувавши цю землю в Океані, вони назвали її «Британія» або, по-фінікійському «Берат Анак», що означало «країна олива й свинцю». Ізраїльянини, які нібито осіли на Остріві, створили, за даною гіпотезою, звичний для них суспільно-правовий устрій, успадкований через багато сторіч англійським людом [102, с. 43-44].

Такий підхід, як бачимо, відрізняється від викладу популярних англосаксоністів, наприклад Верстегена чи Хеара, котрі початком англійства проголосили міграцію тевтонських племен до Британії. Седлер натомість використав схему, яка ек відмежовувала історію англійців від історії попередніх мешканців Острова. Оскільки такий виклад був зовсім недалеким від «Галфридіанської» традиції, в «Правах королівства» знайшлося місце й для Трояніани, стосовно якої, після цілком усталеного огляду її британських версій, автор трактату заявляє: «Звичайно, наш герольдмейстер, близкуче високовченій пан Кемден, висміяв історії про давніх троянців, заперечивши відтак, що вони в оний час сюди примандрували. Натомість, навівши численні посилання, він провістив, що перші мешканці цього острова були родичами галлів. Мене ж такі аргументи не здатні переконати цілковито, позаяк вони не виключають, що троянці могли прибути й після розселення перших кельтів у Британії, подібно до того, як, скажімо, сталося в випадку з нормандцями, себто народом, котрий з'явився тут після прибуття саксів» [102, с. 31-32, с. 43-49].

Утім, продовжуючи тему британської Трояніани, Седлер вдається до неприховано політичного витлумачення її окремих сюжетів. Такий підтекст пояснити неважко, адже «Права королівства» – це труд, написаний прихильником

парламентаризму в суспільстві, де Парламент здобув перемогу над королем. На даному тлі автор роботи підкреслив, що багато звичаїв, на які спирається англійський устрій, Англія й справді отримала в спадок від троянців. Проте, як указано там таки, ані абсолютна влада короля, ані перехід корони за принципом прімогенітури до троянських традицій не належали. Свідченням на користь такої «істини» Джон Седлер назвав давні перекази про добу трояно-бритів й зокрема про те, як сини Брута-Троянця, а потім і їхні нащадки ділили між собою бритське королівство. Наслідком згаданих поділів, читаємо нижче, стала особлива практика, яку, поміж інших, відзначив Гай Юлій Цезар, прибувши зі своїм військом до Британії: там він, мовбіто, дізнався, що своїх численних королів місцевий люд обирає на зборах за участю князів, шляхти й старшини від народу. Цей правічний парламент, зазначено в трактаті, був питомо троянською річчю, про яку нібіто згадувало багато давніх авторів, як-от Сократ, Апулей, Гомер, Вергілій і, нарешті, «Діктис» із «Дарисом» [102, с. 34-35, с. 46-47].

Поєднання ізраїльсько-фінікійського, трояно-бритського й англосаксонського родоводів у контексті саме «англійської» історії нагадує вже відзначену нами традицію Беди Превелебного. Нагадаємо, що він і його пізніші послідовники (зокрема Рафаел Холіншед) прославляли народ «англійців», підкреслюючи при цьому його англосаксонське походження. Проте, як пам'ятаємо, до когорти «предків», нехай і не в біологічному сенсі, такі історики вписували й ті розмаїті племена, котрі жили на Острові перед германською міграцією. Найпомітнішими, звичайно, були брити, традиційно ототожнювані з троянцями. Джон Седлер до цього додав євреїв, котрі буцімто передували троянцям Брута, а отже, зі своїми родичами фінікійцями, й виявилися першими насельниками Британії. Іншими словами, виходило, що саме вони заснували британське королівство як історичну спільноту з усталеним і давнім державно-юридичним ладом.

Зазначену схему обстоювали твори, яким судився великий успіх пізніше, вже в

модерні часи, коли «британський ізраїлізм» набув справжної популярності⁹⁹. Однак, у XVII сторіччі, ані Джону Седлеру, ані левелерам і дігерам не вдалося забезпечити «ізраїлізові» якоєсь сталої підтримки в англійському суспільстві. До того ж, діяльності «радикалів» поклав край уряд Кромвеля, чиї прибічники з числа поміркованіших груп не потребували «ізраїльської» генеалогії для своїх політичних дискурсів. Для протидії абсолютизму вони вже мали випробувану теоретичну базу, основану на постуатах «ангlosаксонізму». Надалі, саме вони домінували в викладах офіційної історії Англії, а від 1707 року й політичного утвору, названого «Сполучене королівство Великої Британії»¹⁰⁰. Історіографія, в якій англійці фігурували як нащадки винятково ангlosаксів, отримала статус «єдино істинної» й, згодом, «наукової»; причому, головну роль в такому піднесенні зіграла одна з ключових сил у англо-британському політичному житті, відома (за прізвиськом своїх членів) як «віги».

Її політичний дебют датують періодом Реставрації, який почався 1660 року офіційним відновленням монархії. Династія Стюартів тоді повернула собі корони Англії, Шотландії та Ірландії, де між 1660 і 1685 роками правив син страченого Карла I Карл II. За його королювання набула своїх головних обрисів та політична система, що функціонуватиме вже в «Великій Британії» XVIII й XIX століть. Однією з її невід'ємних властивостей стало протиборство вже згаданих «вігів» і їхніх політичних опонентів, знаних як «торі». Основу цієї другої партії становили ширі монархісти, насамперед, «джентрі» й досить численні в Англії англіканські

⁹⁹ Найміцніші позиції цей концепт мав у Сполучених Штатах Америки, котрі в багатьох тамтешніх ідеологемах були проголошені «Новим Ізраїлем». До того ж, мало не весь істеблішмент США виводив свої корені з Великої Британії, а її, згідно з фабулою «ізраїлітів», заснували вихідці із Ізраїлю Прадавнього. Аби аргументувати такий погляд, його прихильники звернулися до історії скіфів, заявивши, що ті мають давньоєврейське походження. Можна припустити, що надихали цю гіпотезу вже згадувані нами колективні генеалогії ірландців і шотландських «скоттів», разом із англійськими формулами XVI сторіччя про «скіфську» вдачу «диких гелів». Схема теоретиків «ізраїлізму», щоправда, є близькою саме до гельських сюжетів, адже скіфські племена, частина з яких буцімто мігрувала до Західної Європи, представлені нею як рушійна сила в формуванні германських і кельтських народів. Із даного концепту випливало, що британці, ведучи свій рід від брито-кельтів і тевтонів-ангlosаксів, були, завдяки скіфам-мігрантам, майже прямим потомством давніх ізраїльтян [255, с. 42-44, с. 91-100; 58, с. 18-23, с. 26-34; 121, с. 267-284].

¹⁰⁰ Створено його було, як ми вже зазначили, в 1707 році внаслідок злиття Англії й Шотландії, котре англійці ініціювали через сторіччя після того, як «великобританський» проект Якова I не здобув підтримки англійського Парламенту.

священики, тоді як до табору «вігів» увійшли великі землевласники разом із представниками крупної торгівлі. Дискусія між двома політичними групами, як і більш ранні суперечки «парламентаристів» із «абсолютистами», стосувалася розподілу повноважень поміж владними інститутами. «Торі» доводили, що найвищою в королівстві має бути влада короля, успадковувана, неодмінно, за династичним принципом. Саме тому вони одностайно підтримали бездітного Карла II, коли той закликав визнати свого молодшого брата Якова спадкоємцем корони. Таку підтримку не послаблював навіть той факт, що Яків був католиком, а більшість «торі» складали затяті «антіпапісти». Ясна річ, «віги» вказаний проект престолонаслідування відкинули, повернувши дебати з цього приводу в значно ширший контекст. Як успадкування корони, так і решту державницьких питань, згідно з їхніми доводами, мав контролювати Парламент як інститут, що має більшу вагу, ніж монарх [304, с. 588-589].

У ролі політичних гравців «віги» виявилися успішнішими, а відтак представники цієї сили, котра з часом стала саме партією, головували в уряді, місцевих адміністраціях, судах і в армії. Аж до воцаріння короля Георга III в 1760 році вони чинили неослабний вплив на життя англійського й, від 1707 року, «британського» суспільства [304, с. 588]. Це означало й неабиякий контроль у вимірі історіописання, де, як було сказано, «віги» демонстративно трималися «англосаксонізму». Завдяки такій позиції він перетворився на цілком звичну доктрину, натхненно сповідувану англійськими «патріотами». Її основні тези провіщали, що англійська конституційна традиція постала в присмерку Римської імперії на основі сухо германського ладу. За пізньоримської доби, згідно з цим поглядом, Європою мандрували племена тевтонців із воєнними ватажками, яких обирали громада. «Призначені» таким способом вожді мусили звітуватися перед «виборцями», погоджуючи свої головні дії з «наймудрішими» репрезентантами загалу. Цією «готською конституцією» германці буцімто керувалися й тоді, коли, осівши на різних теренах Континенту, заснували свої перші королівства. Ту ж таки

«конституцію», як твердили історики з числа «вігів», англосакси принесли на «Британський острів», заклавши таким чином підвалини для політичного устрою Англії. Підзвітність королів у ньому, як випливало з наведеної схеми, належала до непорушних і давніх конституційних зasad [2, с. 102-103; 223, с. 21-22; 300, с. 80-86].

Вільгельм I, відповідно до такого викладу, був не завойовником, а цілковито легітимним спадкоємцем англійського трону. Стати королем йому нібито дозволила угода з парламентом, за якою новий суверен мав дотримуватися всіх англосаксонських законів. Вільям, згідно з даною фабулою, неухильно слідував зазначеному зобов'язанню, так само як і його наступники Генрих I Боклерк, Генрих II Плантагенет і, зрештою, Іоан Безземельний. За останнього, як наголошували «віги», англосаксонські свободи були ще більше підсилено завдяки Великій Хартії Вольностей, відомій також як Магна Кarta [2, с. 103; 223, с. 22].

До головних праць, в яких висловлено наведені тези, належить розлога «Історія Британії», складена 1670 року полемістом і поетом Джоном Мілтоном (1608-1674). Як і Джон Седлер, він служив у адміністрації лорда-протектора Кромвеля, видавши за часів республіки цілу низку політичних текстів. Звичайно, найбільш відомим його твором стала пізніша епічна поема «Втрачений рай», вперше опублікована в 1667 році. Що ж до «Історії Британії», то Мілтон, як і багато істориків перед ним, розпочав свій виклад критикою «Галфридіанської» традиції. Замість неї, за словами письмовця, слід було триматися тих презентацій минулого, які ясно показують, що англійці є нащадками саме англосаксів. Аргументи на користь цієї схеми були такими ж, як і в попередніх співців «германської» Англії, зокрема в згаданого раніше памфлетиста Джона Хеара. Погляди своїх попередників Мілтон упорядкував, виклавши поважною манeroю в великому історичному труді; історики ж із партії «вігів» проголосили цей труд взірцем для наслідування в історіописній справі [237, с. 67-68].

Поступ «англосаксонізму» був невідривно пов'язаний із посиленням Парламенту, що й показала так звана Славетна Революція 1688 року. Головним

результатом подій, які дістали таку патетичну назву, стала дещо несподівана дethронізація Якова II Стюарта. Трьома роками раніше, після смерті свого брата Карла, він успадкував його корону за вибorenої монархістами-«торі» парламентської підтримки. Проте, прихильність політичної нації новий король утримати не зміг, а тому вже за рік після коронації всі верстви англійського суспільства неприховано ганьбили свого суверена-католика. Коли ж проти нього виступила частина війська, Яків не витримав такої випроби й утік до Франції. Королівська «посада» виявилася вакантною, тож після тривалих роздумів і суперечок обійняти її запропонували донці втікача Марії, а також її чоловіку, штатгалтерові Нідерландів Вільгельму Оранському. Параметри їхнього спільногo королювання визначали парламентарі, котрі, скориставшись ситуацією, помітно обмежили повноваження Корони. Щось подібне сталося 1714 року, коли, після смерті королеви Анни, що була молодшою сестрою Марії, а також останнім коронованим правителем із Дому Стюартів, на престол Великої Британії запросили герцога-курфюрста Гановерського Георга. Парламентарі й цього разу не пасли задніх, ухваливши низку регуляцій стосовно звітності монарха. Такою манерою, немовби слідуючи закликам кількох поколінь «англосаксоністів», Парламент набував дедалі більшого політичного значення. До того ж, після Стюартів «брітанський» вінець здобула німецька, а отже, в популярній риториці, «тевтонська» династія, що лише підсилювало дискурс про повернення до «питомо германського» устрою англійців [280, с. 189-192]. Один із його головних постулатів проголошував, що Англію не можна пов'язувати з Давньою Британією, позаяк останню населяли не англійці, а підкорені ними брити. Однак, давньобритська доба й далі жила в колективній пам'яті англійських підданців, адже їхнє історичне виховання, значною мірою, спиралося на традицію Беди Превелебного. Вона ж, повторимо, показувала минуле Англії й, особливо, Британії як історію багатьох народів (britів, скottів, піктів, римлян, саксів, англів, ютів, данців і нормандців).

На початку XVIII сторіччя ця традиція досить успішно функціонувала, а до її

головних прихильників долучився письменник, памфлетист, журналіст, негоціант і шпигун Деніел Дефо (1660-1731). 1701 року він видав поему, названу «Природжений англієць», висміявши в ній ту ксенофобію, котра набула неабиких проявів у англійському суспільстві. Тогочасні «патріоти» всіляко демонстрували ненависть до іноземців, поміж яких числили й уже згаданого чоловіка та співправителя Марії II Стюарт, «короля-голандця» Вільяма III. Після смерті дружини, Вільям королював самостійно, але вже без широкої підтримки, яку королівське подружжя здобуло внаслідок Славетної Революції. Найбільше англійську громадськість дратувало те, що «монарх-чужинець» показово протегував своїх співвітчизників, призначаючи їх на ключові посади при дворі й у війську. Вхопившись за невдоволення такою практикою, «патріотичні» автори взялися критикувати нідерландців як народ цілковито відмінний від «гідної породи» «чистокровного англійства». Саме над такими декламаціями й поглумився Дефо [244, с. 25-27].

Англієць у його творі – це марнославний носій найнеповабніших рис, успадкованих ним від різних колонізаторів і завойовників британського терену. Початок етнічної генези, в якій усі ці народи взяли безпосередню участь, Дефо ув'язує з бритами як першими мешканцями Острова. В часи Римської імперії, продовжує письмовець, вони змішалися з римлянами, котрі самі, «через злигання», були вже «суржиком із греків, галлів і ломбардців» та ще й «рабів із різних рас». Потім, як дізнаємося далі, не плануючи нічого більшого, ніж звичайнісінький грабунок, до Британії привіялися «ніким не звані» германці, а саме сакси Хенгиста й данці Свена. Окрім них, сказано в поемі, острівний люд поповнювали й інші волоцюги, як-от ірландські скотти чи бурлаки-пікти, аж поки однієї днини не припили нормандці Вільяма I. Останній, за словами Дефо, аби винагородити своїх послідовників, пожалував їм обширні земельні наділи, позаяк, не маючи грошей, нічого більше запропонувати не міг. Так, проголошує поет, з'явився «природжений»

англієць із числа поважних землевласників¹⁰¹ [41, с. 4-5].

До наведеного переліку додано й тих голандців, валонів, фланандців і французьких гугенотів, котрі оселилися в Англії «за Королеви Бесс», себто Єлизавети Тюдор. Не меншим покровителем іноземців постає й Карл I, котрий, за висловом поета, нагороджував статками й титулами «французьких кухарів, шотландських комерсантів та італійських шльондр», побільшивши таким робом коло статечних і шанованих «справжніх англійців» [41, с. 5-7].

Окремий поглум зарезервовано для англосаксів, котрих Дефо представляє як титульну націю. Коли, зазначено в поемі, «через хіть чи згвалтування» різnorідні насельники Острова вже посвоячилися, їх підкорив «варварський народ» «західних англів». Вони, сказано там таки, запанували над нащадками скоттів, піктів, бритів, римлян і данців, позбавивши їх як самоназв, так і самої пам'яті про їхніх власних предків. Цей підвладний загал і його властителі-германці, читаємо далі, «невідомо навіщо» злилися, після чого й узяли собі назисько «природжені англійці» [41, с. 8].

Вихід поеми спричинив миттєву реакцію «патріотів», котрі самовіддано засудили «зневагу до англійства», буцімто продемонстровану автором тексту. Таку позицію обстоювала ціла низка памфлетів, опублікованих у різних виданнях. Один із найрізкіших з'явився того ж таки 1701 року в збірці сатир «Жартівливі послання від леді до їхніх вірних слуг». Розібравши поему Дефо рядок за рядком, невідомий критик проголосив, що цей твір є «цілковито неправдивим», а його автор – «негідник» і «зрадця Англії» [17, с. 110-123]. Для самого поета, проте, такі закиди виявилися надзвичайно корисними, позаяк забезпечили йому непослабну увагу вповні прихильної до скандалів широкої публіки. Впровдож наступних років Дефо всіляко експлуатував зазначений успіх, підписуючи свої дальші тексти як «Автор ‘Природженого англійця’» [244, с. 25].

¹⁰¹ Цікаво, що сам Дефо вважав, що має нормандсько-французькі корені. Про це, зокрема, свідчать його експерименти з родинним прізвищем. Від початку це було «Фо». Ще юний Деніел до цього додав префікс «де». Нове прізвище й справді стало схожим на прізвища французькі. Деякі ж рукописи підписано ще цікавіше, а саме «де Фо». Виходило майже так, як у прізвищах «благородних» нащадків нормандських чи анжевінських баронів або ж шляхтичів у сусідній Франції [244, с. 2-3].

Для нас у даному контексті важливо те, що «Природжений англієць» не згадує про троянців, як не згадувала про них і поважна історіографія XVIII сторіччя, хіба що крім тих випадків, коли історіописці засуджували «вигадки» й «казкарство» своїх попередників. Однак, у світі високих мистецтв, драми й поетичної літератури Трояніана жила й далі, причому підсилена, що цікаво, аргументами її головних недругів-гуманістів. Закликаючи викинути троянські сюжети з історіописання, представники гуманістичної школи тим часом пропагували культ греко-римської спадщини. До її визнаних шедеврів, зрозуміло, належали твори Гомера й Вергелія, котрі, завдяки гуманізмові, перетворилися на обов'язковий елемент у вихованні «освічених». Таким чином декілька суспільних верств у європейських країнах, у тому числі різні групи так званого середнього класу, «пригадали» Трою й, особливо, античні історії про Троянську війну. Попри той факт, що на тлі цього «пригадування» європейці забули частину середньовічної Трояніани, зокрема традиції «Діктиса», «Дариса» й Бенуа де Сент-Мора, Троя й троянці здобули помітне місце в мистецтві Ренесансу, Бароко й Неокласицизму [298, с. 72, с. 111-118].

Уславлені й пересічні малярі, гравери й скульптори XVI-XVIII століть неодмінно зверталися до троянських тем, надто до таких, як «Суд Париса», «Викрадення Елені» чи «Втеча Енея з Трої». Починаючи від епохи Барокко й до ХХ сторіччя троянська легенда звучала й в опері, але найбільше про троянців «пам'ятали» в театрах. За Реставрації Стюартів, наприклад, драматург Джон Бенкс відновив популярність уже згаданої нами легенди про «троянські» витоки Лондона, а в його п'єсі «Зруйнування Трої» дійові особи зверталися безпосередньо до столичної публіки, величаючи її «громадою лондонських троянців». Зазначений комплімент, згідно з тогочасними оглядами, настільки припав до смаку його адресатам, що успіх п'єси не відбувався багато років [298, с. 24, с. 164-171; 301, с. 116-117]. На початку XVIII сторіччя Бенкса наслідували й інші театрали, як-от письменник і поет Елкана Сетл. Його твори здобули найбільше визнання саме в Лондоні, а до найуспішніших належало написане ним лібрето для опери 1701 року «Провіщення дівиці, Або доля Трої». Втім, ще

популярнішою була його п'єса «Троянська облога», вперше поставлена кількома роками пізніше й неодноразово відтворювана на різних лондонських сценах [159, с. 103-105].

Ще примітніша роль у мистецькому житті Англії й потім Великої Британії належала Артуріані, себто культурному комплексові, котрий, спираючись на «троянську» генеалогію, прославляв добу короля Артура. Нехай уже й не претендуючи відображати «істинну» історію, Артуріанський цикл і далі звеличував «славетне» «англійське» й, одночасно, «британське» минуле.

Наприкінці XVII сторіччя зазначену функцію виконала славнозвісна опера «Король Артур», створена відомим композитором Генрі Перселом (1659-1695) і не менш уславленим поетом Джоном Драйденом (1631-1700) [46, с. 521-523]. За словами британського культуролога Роберта Мура, співробітництво двох майстрів мало чітко усвідомлену ними мету, а саме «сполучити оперне мистецтво й патріотизм у його найвищому вияві» [245, с. 73]. Щоправда, в тих політичних обставинах, які склалися впродовж 1680-х років, реалізувати вказане жадання було не просто. Перший варіант лібрето Драйден підготував тоді, коли ще був живий Карл II, а сама опера, як її бачив поет, мала стати панегіриком Англії, в якому давній король Артур нагадував би глядачам їхнього власного монарха. Однак, наступного року той помер, а за правління його брата, Якова II, роботу над постановкою твору з якоїсь причини відклали. Завершено її було вже після Славетної революції, коли престол Англії посіли Вільгельм Оранський і Марія Стюарт. Оскільки початковий текст містив недвозначні натяки на Карла II як на такого собі «відродженого» Артура, в редакції 1691 року Драйденові довелося їх вирізати, що, на думку сера Волтера Скотта, дещо знизило художню вартість лібрето. Тим не менш, необізнана з такими деталями публіка полум'яно привітала вихід опери, долучивши її своїм схваленням до головних символів артуріанської традиції [241, с. 296-297].

Цікаво, що сучасних їм монархів та короля Артура вподібнювали й автори з числа «вігів», котрі, нагадаємо, були затятими «англосаксоністами». Так, зокрема,

вчинив політик, знаний лікар і поет сер Річард Блекмор (1654-1729), нерідко критикований за свій специфічно піднесений стиль. Його головними творами стали дві епічні поеми, перша з яких із назвою «Принц Артур» вийшла друком у 1695 році. Двома роками пізніше було видано й другу поему, названу вже «Король Артур». Обидва тексти похваляли Вільгельма Оранського, або ж, як його знали в Англії, Вільяма III, чию боротьбу за захист протестантства Блекмор прирівняв до війни Артура проти загарбників-саксів [241, с. 299-302; 236, с. 149-155].

4.4. Вплив ранньомодерних описів минулого на пізніші виклади англійської й французької історії

Хоча наступне XVIII століття Середнім вікам не симпатизувало, вогонь Артуріани, попри її суто середньовічні витоки, вдавалося підтримувати. Завдяки низці англійських і, ще більшою мірою, валійських літераторів брито-артуріанські описи минулого збереглися в свідомості англійців, так само як і в історичній пам'яті тієї спільноти, котра отримала назву «брітанці»¹⁰². Коли ж за доби Романтизму дійшло до бурхливого відродження Артуріани, вона вийшла на справді «масовий» рівень, перетворившись таким чином на один із ключових елементів модерної «брітанської» культури [236, с. 161-178]. В XIX сторіччі в межах Великої Британії (й зокрема Англії) він став невід'ємною частиною як загальних, так і деяких «класових» колективних генеалогій. Про них ми ще скажемо нижче, але спершу повернімося до французької Трояніани, а також до тих альтернативних їй родоводів, що функціонували у Франції між Ренесансом і Романтизмом.

Саме за Романтизму остаточну перемогу в свідомості французів здобула ідея про їхнє «суто галльське» походження. Як підкреслював французький філософ Мішель Фуко («'Суспільство має бути захищеним'», Колеж де Франс 1975-76),

¹⁰² До її складу входили лояльні підданці Великої Британії. Сполученого королівства, що включало Англію з Уелсом і Шотландією. Ірландія до 1801 року лишалася окремим королівством.

протягом XIX й XX століть вислів «наші предки галли» став чимось звичним не лише на французькому терені, але й у колоніях Франції. Особливу роль у цьому утвердженні відіграли, за словами вказаного автора, державні школи, в яких зазначену генеалогічну формулу діти чули практично щодня. Такий її вжиток, як зауважував Фуко, призвів до заміни початкового «біологічного» або ж етнічного мотиву прив'язкою до французької державно-правової традиції. Вона ж, згідно з доводами її речників, виникла ще в Давній Галлії, а тому всі французькі підданці, включно з колоніальним населенням, фігурували в такій ідеологемі як «нащадки галлів» [192, с. 125-126].

Перемозі цього «галоцентризму», щоправда, передувала довга й напружена дискусія про те, від кого насправді походили французи. Як показано вище, галльський родовід почав свій поступ ще наприкінці XV й упродовж XVI сторіч, коли описи французького минулого прославляли галлів і франків як споріднені народи. Згідно з більш ранньою традицією, ті й інші мали троянське коріння, але історики наступних періодів, як було також зазначено, від «троянської» фабули мало-помалу відмовилися. Втім, галлів і франків віншували й далі, називаючи їх засновниками Франції й предками французів. До числа історіографів, які трималися такої практики в XVII столітті, входили, зокрема, Жан Етьєн Таро і П'єр Одіжье. Перший у 1635 році видав трактат «Французькі аннали від Фарамонда до Людовіка XIII», а робота другого вийшла 1676 року з назвою «Походження французів і їхньої імперії». В обох текстах галлам приписано особливу роль в історії Західної й навіть Східної Європи, чиї народи, як твердив Одіжье, походили саме від галльського племені [192, с. 122-123].

Однак, у XVIII сторіччі набув значення інший дискурс, чия основна ідея цілковито відрізнялася від «галлізму» Таро й Одіжье. Головним репрезентантом цієї «негалльської» платформи, згідно з тим таки Мішелем Фуко, став член давньої й знатної фамілії, історик і політичний теоретик граф Анрі де Буленвільє (1658-1722). Видані вже після його смерті трактати «Французька держава» (1727), «Історія

врядування в давній Франції» (1727) та «Есе щодо французького шляхетства» (1732) обстоювали чітку історичну схему, яку можна викласти приблизно так. Колись, у давні часи Галлію завоювали франки, від яких веде свій рід стара французька «шляхта меча». На актові підкорення галлів основано владне право аристократії, яке вона реалізовувала в ранній історії королівства, порядкуючи державою разом із королями. Проте королі, через свою жадобу правити як деспоти й тираги, поступово обмежували права знаті, усуваючи її від справжнього врядування. Внаслідок таких дій шляхта з часом утратила «знання про владу», які відійшли нешляхетним службовцям-функціонерам із третього стану. Саме ці нащадки підкореної франками галло-римської раси, складаючи надалі оточення monarchів, формували уявлення останніх про державу й право. Зазначеним способом, через утрату шляхетною верствою своєї початкової природної ролі, наслідки франкських перемог виявилися знівелюваними. Зважаючи на цей стан речей, твердив де Булевільє, французька шляхта повинна відновити владу й права франкської знаті, позаяк лише сильна аристократія здатна керувати суспільством і політикою Корони [192, с. 128-130, 146-160].

Примітно, що «троянську» генеалогію зазначений автор відкинув, охарактеризувавши її як «химерну» й «марнославну». Натомість, заявив він, історикові слід описувати події «безсумнівно істинні», надто, коли йдеться про походження французів [33, с. 15-21].

Твердженням Анрі де Булевільє про сухо франкське начало французької держави опонували прихильники абсолютизму, чиї погляди, зокрема, виклав виходець із буржуа, історик, дипломат і теоретик естетики абат Жан-Батист Дюбо (1670-1742). 1734 року вийшла одна з його найвідоміших праць, названа «Критичне дослідження з історії французької монархії в Галлії». Розселення «народів-предків» і державні витоки Франції в цьому тексті описано за такою фабулою. Франки, згідно з нею, хоча й примандрували до галльського терену з-поза його меж, завойовниками й підкорювачами місцевого люду аж ніяк не були. Їхню міграцію, натомість, ініціював

імперський Рим, запросивши декотрі племена германців оселитися в Галлії. Ці останні, вже відомі сусідам як «франки», пристали на вказану пропозицію й дуже швидко влилися в галло-римське суспільство своєї нової батьківщини. Устрій, якого трималися спочатку галли, а потім і їхні нові співвітчизники-германці, був змодельований за римським зразком, що передбачав неподільну, як у римських цісарів, владу монарха [283, с. 12-13].

Такий виклад, своєю чергою, розкритикував не менш знатний, ніж де Буланвільє аристократ, а, одночас, ще й один із чільних філософів Просвітництва Шарль-Луї де Монтеск'є барон де Секонда (1689-1755). Незгоду з поглядами Дюбо він висловив у трактаті «Про дух законів» (1748), присвяченому, поміж іншого, еволюції феодального й політико-правового устрою Франції. Згідно з оцінкою де Монтеск'є, зазначеному устрою поклав початок саме очолене франками германське завоювання Галлії [88, с. 273-274, с. 311-319].

Наведені погляди, попри всю проблемність однозначних характеристик, спонукають указати на «класові» особливості генеалогічних симпатій. Як бачимо, автори, котрі в XVIII сторіччі належали до шляхти (або ж виступали від її імені), проголошували, що предками французів були завойовники-франки, тоді як письмовці-буржуа, подібно до одукованих міщан Ренесансу, виводили французьку спільноту від галлів.

У XIX столітті, на тлі змін, зумовлених Великою революцією й добою Наполеона, «галльський» родовід, зрозуміло, брав гору як антитеза історичним формулам аристократії, а отже й як генеалогема прийнятніше для «народу» або «нації». Про такий її «народний» ужиток свідчать, зокрема, примітні ремарки в відомому творі французького драматурга, новеліста, історика, етнографа, політичного діяча (а також широкого прихильника українського й запорізького козацтва) Проспера Меріме (1803-1870). Ідеться про його п'єсу «Жакерія», видану в переддень Липневої революції й присвячену великому селянському повстанню 1358 року. В одній із сцен наведено промову, з якою до невдоволених своєю долею селян

звертається майбутній ватажок бунтарів брат Жан. Аби підбадьорити все ще неготову до рішучих дій аудиторію, він говорить таке: «Шляхта прийшла до нас із королем Франком і подолала наших прадідів, позаяк прибульці воювали в залізних обладунках, і в обладунках були їхні коні. Ці загарбники нас поневолили... Але ми й самі можемо взяти зброю до рук та збройною ж рукою на них напасті. Хіба ми тоді не покажемо, що наша стара галльська кров не гірша від їхньої крові?» [11, с. 306].

Отже, схема тут надзвичайно чітка: шляхта, відповідно до неї, походить від франків, тоді як «простолюд» чи то «народ» – від галлів. Подібну ж тезу обстоює й інший український популярний твір XIX століття, а саме роман Александра Дюма «Двадцять років потому». На початку твору, нагадаємо, описано як його головний герой Шарль д'Артаньян відвідує свого старого друга Портоса, котрий колись залишив службу в гвардійській роті мушкетерів і мешкає в одній із власних садиб у Пікардії. Йменують його тепер «дю Валлон де Брасьє де П'єрфон» за формулою, якою переважно надуживали саме нетитуловані французькі шляхтичі, додаючи до родинного прізвища зі славнозвісним прийменником «де» ще й назви отриманих у спадок чи просто придбаних маєтностей. Саме той факт, що він не має аристократичного титулу й засмучує Портоса, чиї немалі статки й кілька замків не забезпечили йому жданого місця в тамтешній провінційній ієрархії. Над заможним, але нетитулованим шляхтичем, скаржиться колишній мушкетер, завжди стоять часто досить бідні члени старої аристократії – «всі ці панятка, котрі мають сякі-такі титули, а також уважають, що вони – нащадки Фарамонда, Карла Великого чи, принаймні, Гуго Капета». Портос, аби більше не поступатися їм місцем, прагне стати бароном, що йому й пообіцяв д'Артаньян за поміч у кількох політичних аферах [50, с. 38].

Згаданий щойно франкський правитель Фарамонд, котрого середньовічна історіографія проголосила предком Меровінгів, фігурує в уже цитованій нами «Книзі історії франків» як онук правителя Трої Пріама [35, с. 13]. «Троянські» витоки приписували й Карлові Великому та Гуго Капету, оскільки їхні династії в

традиційному викладові були прив'язані до Меровінзького Дому. В XVII й XVIII сторіччях, як видно, попри поступове усунення Трояніани з історіографії, знати усе ж добре «пам'ятала», що її «предками» були германці-франки. Саме зазначені уявлення й зафіксував Александр Дюма, відбивши їх у згаданій ламентації шевальє дю Валлона де Брасьє де П'єрфона. Схоже, що в XIX столітті, коли трилогія про мушкетерів набула непогамової донині популярності, ідея про «франкське» походження французької шляхти залишалася загальноприйнятою¹⁰³.

Відтак, «Старий режим» у Франції, ототожнюваний із «аристократами» й королівським Домом, у свідомості різних верств поставав як «франкський». Після Революції це дозволяло представляти французьку спільноту, нібито вже більш «народну» й «звільнену з-під феодального ярма», такою, де перемогли «надащадки галлів». Концепт «галли проти франків», представлений різними варіаціями вже згаданої формули «*Nos ancêtres les Gaulois*» («Наші предки гали»¹⁰⁴), виявився в XIX і XX сторіччях ключовим чинником у становленні сучасної ідентичності французів. Її радикальним виявом стало гасло «Галлію – галлам!», узяте на озброєння ще в 1980-х роках правою партією «Національний фронт» [291, с. 21-39]. Беручи до уваги її політичні успіхи 2014 року, можна очікувати й на чергове відродження французького «галлізму» в його націоналістичних або й расистських формах.

На суспільно-політичному житті Англії й Великої Британії в епоху Модерності також позначилося змагання між родоводами привілейованих груп і «народу». Представники «англійських» і «брітанських» «вищих класів», говорячи про «своїх предків» саме в «становому» контексті, послуговувалися цілою низкою традицій. Головними ж із-поміж них були Артуріанський цикл, а також здобутки студій із англосаксонської та англо-нормандської історії. Не менш розлогими виявилися й основи «народної» генеалогії, котру також складали звернення до англосаксів і,

¹⁰³ Примітно, що про підкорення галльських земель франками, а також про вплив цього процесу на всю історію французів Дюма-батько писав і в своєму науковому труді «Галлія й Франція», виданому друком у 1832 році [49, с. 13-14]

¹⁰⁴ Цікаво, що в Парижі є ресторан «*Nos Ancêtres les Gaulois*»

паралельно, Артуріана з її легендами про давніх бритів. У XIX столітті «англосаксонізм» і артуріанські репрезентації минулого належали до першорядних і символічних елементів у культурному житті «англійського джентльменства». Не маючи чіткого юридичного статусу, зазначена верства, формально асоційована з середнім класом, претендувала на ту елітну роль, яка в монархіях Континенту традиційно належала шляхті. Сам термін «Gentleman», що дослівно означає «шляхетна людина», набув свого ранньомодерного, а потім і модерного значення в дискурсі, котрий тривав ще з Високого Середньовіччя. Його головною темою були одночасно «шляхетність» і «шляхетство», для позначення яких англійці вподобали слово «Gentility». Його вживали як синонім до терміну «Nobility», близького за звучанням до «la noblesse», як офіційно називали знать у Франції. Виборовши для себе таку ж поважну роль, політично активні англійські «джентльмені» перетворилися на ключових гравців у формуванні громадської думки, а отже й колективної ідентичності англійців. Відтак, доречно спитати, кого саме члени вказаної групи називали в модерну добу предками «свого народу» або «своєї нації».

Відповідь на це питання можна побачити в тій-таки популярній белетристиці названого періоду, з-поміж якої відзначимо роман Джерома Клапки Джерома «Тroe в човні». Як відомо, зазначений твір оповідає про пригоди трьох молодих «джентльменів», котрі, аби розважитися, вирушили в подорож Темзою. В одній із глав описано, як вони зупинилися на ночівлю в місцині Ранімед, вславленій тим, що 1215 року англійська знать і король Іоан Безземельний підписали там Велику Хартію Вольностей. Коли наступного ранку протагоніст і наратор роману Джей намагається уявити згадану подію, то в цій фантазії бачить і себе зі своїми друзями Джорджем і Харрисом. Важливо те, що всі троє постають «синами вільних йоменів», спраглими побачити, як монарх укладе обітницю поважати давні свободи [73, с. 164-165]. Хай там як було насправді, але для Модерності «йоментство» означало люд «англосаксонського» роду, оскільки вільних селян таки складно ототожнити з нормандськими баронами чи нормандсько-анжуйським лицарством. Якщо ж герой

Джерома генеалогічно пов'язували себе з йоменами-англосаксами, то, вочевидь, так чинили й інші англійські джентльмени, котрі не входили до складу титулованої аристократії.

Щоправда, такий погляд на минуле, зокрема завдяки валійцям, не відкидав і спогадів про давніх бритів, а надто про їхнього блискучого репрезентанта короля Артура. Про нього в XIX сторіччі читали на дійсно «масовому» рівні, причому не лише в Англії, Уелсі й Шотландії, але й в інших країнах англомовного світу. Поза його межами також виникла помітна мода на Артуріану, але вже без «національних» конотацій, властивих Артуріанському циклові в тих спільнотах, що могли пов'язати себе з «Давньою» (а отже й «Великою») Британією. Члени цих останніх від самого дитинства знали численні артуріанські твори, насамперед, історико-пригодницького жанру, але з неодмінною повчальною складовою. Як у XIX, так і на початку XX століття в Сполученому Королівстві (а водночас і в США) величезними накладами виходили різноманітні адаптації роману Мелорі «Смерть Артура», складені «для хлопчиків і дівчаток». Видання на кшталт «Артур для хлоп'ят» за таких обставин стали обов'язковим матеріалом у вихованні майбутніх учасників суспільного й національного життя [приклади: 61, с. v-viii; 85, с. xxi-xxii]. XIX сторіччя було добою Артуріанського відродження й у британській літературі загалом, а популярні й масово тиражовані тексти перетворили Артуріану на «власність» саме «широкої» громадськості [детальніше про це в 241, с. 335-409]. В якомусь сенсі Модерність таким способом утілила програму англійських «Галфридіанців» XIV сторіччя, котрі, як ми згадували вище, мали піднесену амбіцію донести свої тексти до «всіх англійців».

Однак, за того ж періоду Артуріана виконувала й низку функцій, що, в суто виховному вимірові, були обмежені лише деякими суспільними групами. Низка сучасних досліджень, як-от «Повернення до Камелота» британського історика й знатця архітектури Марка Жіро, показують, що реанімація Артуріанського культу створила фундамент для того «британського» патріотизму, який сповідували

передусім англійські «вищі класи». Саме на артуріанські твори й символи спиралися уявлення про суспільні, політичні й військові обов'язки «справжніх англійців» і «справжніх британців» як із-поміж титулованого перства, так і з числа «дженетльменів». Головний постулат такої «класової» освіти проголошував ідею служіння Сполученому королівству Великої Британії й Ірландії, а також розбудованій ним Британській імперії [196, с. 178-197].

Назви обох політичних утворів, як можна помітити, посилаються на «британську» давнину, а, відтак, і на давніх бритів із їхнім найбільшим героєм королем Артуром. Зазначену асоціацію, звичайно ж, утилізували владні інститути Королівства й Імперії, прагнучи забезпечити «патріотичну» лояльність підпорядкованих їм мас. Серед свідчень такої практики згадаємо історію з відбудовою резиденції британського Парламенту, відомої як Вестмінстерський палац. 1834 року його зруйнувала велика пожежа, а кількома місяцями потому міська влада Лондона оголосила конкурс на найкращий проект реставрації будівлі. Згідно з його вимогами, «великий національний монумент», як уже тоді величали майбутню споруду, мав постати в одному з двох визнаних гідними для цього стилів. Першим був «готичний», що означало романтичну стилізацію під Готику, а другим – «Єлизаветинський», себто наслідування архітектури епохи Тюдорів і почасти ранніх Стюартів. Указані архітектурні манери, а також періоди, за яких вони утвердилися, «британський» істеблішмент ототожнював саме з Артуріаною, тож їй у розбудові «великого монумента» відвели особливе місце [290, с. 160].

Комісію з будівництва й дизайну палацу очолив чоловік королеви Вікторії¹⁰⁵ «принц-консорт» Алберт Саксен-Кобург-Гота (1819-1861), котрому, попри те, що він не був ані англійцем, ані британцем, оновлений Вестмінстер завдячує своїми артуріанськими ремінісценціями [305, с. 25-28]. Патронізований ним шотландський художник Вільям Дайс оздобив інтер'єри споруди фресками, за які королева пожалувала йому титул «Артуріанського мальяра». Подібна честь випала й поетові-

¹⁰⁵ (1819-1901, правила з 1837)

лауреату Алфреду Тенісону, котрого проголосили «Артуріанським літератором» [241, с. 410-414; 238, с. 261-262]. 1859 року він створив свою відому поетичну інтерпретацію «Смерті Артура», названу «Ідилії короля», присвятивши цю поему принцові Алберту як покровителеві артуріанського спадку [302, с. 210].

Це – лише один із багатьох прикладів того, як за допомогою символів «славетного минулого» держава в межах Сполученого королівства конструювала національну й політичну ідентичність своїх підданців. Від XIX століття й дотепер її невід'ємним елементом залишається Артуріана. Її фундамент, так само як і підвалини французького дискурсу про франків, зіперто на вже забуту фабулу про «предків-троянців», котру в функції колективних генеалогій заступили історії інших племен і народів. У випадку Англії цими племенами стали, насамперед, англосакси, окрім яких подеколи згадують «незначні домішки» нормандців і ще декотрих мігрантів. У Франції, як було сказано, аналогічні ролі здобули гали й франки, з яких перші виступають «пращурами народу», а другі, згідно з, можливо, вже застарілими уявленнями, як «предки» еліт.

Проте, тут можна поставити питання: а чи не з'являється з часом якісь нові генеалогії, замінивши собою визнані й узвичаєні ідеї про «спільні національні» витоки?

Припустити ймовірність такого сценарію спонукають деякі відкриття в сфері генетичного аналізу, як-от ті, що їх представив сучасний знавець популяційної генетики з Оксфордського університету Стівен Опенхаймер. У своїх працях він доводить, що більшість англійців, навіть у найбільш «англійських» південних графствах, має лише незначні вкраплення англосаксонської й кельтської «крові». Їхня ДНК, згідно з даною оцінкою, дуже нагадує ту, що належить корінному населенню Іберійського півострова й, насамперед, баскам [254, с. xvii-xix, с. 3-5, с. 509-510; 252; 253]. Із цього можна висновувати, що англосакси, як і кельти перед ними, прибули на британський терен лише нечисленними розбішацькими ватагами. Підкоривши місцевий люд іберійського походження, ці нові орударі змішалися зі своїми

підданцями, «подарувавши» всій спільноті свої мови й самоназви.

Цікаво, що схожий погляд обстоювали й учасники більш ранньої дискусії, ініційованої після Другої Світової війни британськими археологами. Приводом до неї став брак таких знахідок, які могли б підтвердити загальноприйняту теорію про германські міграції до Британії. Згідно з її прихильниками, племена англів, саксів і ютів, примандрувавши в V-VI сторіччях повним складом із Континенту, одразу ж винищили автохтонів і заселили їхні землі. Однак, археологічні пошуки, як уже сказано, суттєвих доказів на користь даного твердження не знайшли, хоча цілі покоління дослідників матеріальної культури цілеспрямовано намагалися це зробити [212, с. 6-8].

Припустимо, що розрахунки Опенхаймера здобудуть дальші, суто наукові, півтордження, медіа поінформують про це світову спільноту, а науковцям, попри всі можливі зауваги, доведеться визнати, що англосакси не були головними «біологічними» праобразами англійства. Що буде потім? Очевидно, історію про походження англійців тоді сформулюють по-новому. Те ж, можливо, учинять і з іншими «історіями», як-от із тими, що описують витоки французів. Звичайно, їх можуть переглянути й не зважаючи на поступ генетичної науки, зокрема, аби адаптувати уялення про «спільне минуле» до сучасних реалій Західної Європи. Внаслідок тих міграційних політик, що функціонували з другої половини ХХ ст., населення західноєвропейських країн складають представники ще більшої кількості етносів і рас, ніж раніше. Зазначена ситуація, вочевидь, потребуватиме «оновлення» ідентичностей таким способом, щоб їх можна було пристосувати до всіх без винятку членів суспільства. За даних обставин цілком логічно розширити коло «предків» до меж, які б задовольнили всі етнічні й етносоціальні групи в складі сучасних націй «Західу». Якими б не виявилися ці акліматизовані описи «минувшини», одна річ здається цілком безсумнівною – як і за Середньовіччя чи ранньомодерної доби, їхні головні сигнали залежатимуть від обставин політичного життя.

ВИСНОВКИ

Аналіз матеріалу, представленого в даній роботі, дозволяє запропонувати такі висновки:

Історії про троянців, відігравши помітну роль у давньогрецькій культурі, були вподобані Римом ще за республіканської доби. За Імперії Трояніана заклада міцний фундамент для колективної генеалогії, найповажнішим проявом якої стала «Енеїда» Вергілія. Завдяки цьому творові ідея про походження римлян від героїв Трої перетворилася на визнаний «факт» не лише в імперській столиці, але й у підпорядкованих їй провінціях на європейському терені. Тамтешні еліти, налаштовані здобути престижний статус у «Римському світі», імітували родоводи римлян для власних кланових і племінних генеалогем. Зазначеної традиції, схоже, дотримувалися й після розвалу Римської імперії, чий культурний спадок зберігся завдяки ранньосередньовічним школам і творам Отців Церкви. Таким способом, за допомогою знаті, шкільництва й письмовців-кліриків, післяримська Європа втримала в своїй пам'яті троянську фабулу. Вочевидь, саме на основі цих «спогадів», у VII сторіччі з'явилися відомі нам репрезентації минулого, згідно з якими народ франків, подібно до римлян, мав суто троянське коріння. Вказану ідею, як, зокрема, свідчить приклад «Хроніки» Фредегара, офіційно підтримувала тогочасна влада (в франкському випадку – Дім Меровінгів). На англійському, а точніше британському ґрунті розвій «троянських» мотивів залишається непідтвердженим джерелами аж до IX століття, яким датують валійську «Історію бритів» Ненія.

Уже в XII й XIII сторіччях Англія й Франція могли похвалитися чітко окресленими практиками зображення минулого, причому з неодмінними посиланнями на «троянських предків». У випадку Англії цю традицію заклада «Історія королів Британії» Галфрида Монмутського, а у Франції – так звані «Хроніки Сен-Дені». Обидва королівства, відповідно до цих текстів, заснували принци

Троянського Дому разом із своїми послідовниками того ж таки троянського роду. Найголовніше ж у даному контексті є те, що всі «історичні» тексти, складені в межах «Галфридіанської» й «Сен-денійської» традицій, були схвалені владними інститутами й мали, відтак, статус офіційної історіографії. Головними замовниками тут виступили королівські Доми, котрі потребували саме «історичних» аргументів на підтвердження законності своєї влади. В категоріях середньовічного мислення її міг забезпечити той зв'язок із усіма попередніми династіями, який (поряд із біблійною генеалогемою) проголошувала «історіографія», зіперта на «троянський» родовід. Із цієї причини королі-Капетинги сумлінно продовжували практику своїх попередників із Дому Пипінідо-Каролінгів, виступивши в ролі постійних патронів такого історіописання. З другої половини XIV сторіччя те ж робили й Валуа, спонукаючи вірних ченців із Абатства Сен-Дені зобразити дану гілку Капетинського Дому такою ж спадкоємицею троянського принца Франкуса, якими були інші родини на троні Франкії й Франції. Так само чинили й англійські правителі того ж періоду, починаючи від короля Нормандського Дому Генриха I Боклерка (пр. 1100-1135). Саме його вважають головним замовником славнозвісної праці Галфрида Монмутського, в якій заснування Британії, а одночасно й королівства Англії, приписано троянському принцові на ім'я Брут. Оснований на цій легенді виклад англо-брітанської «історії», а також нерозривно пов'язаний із ним Артуріанський цикл активно експлуатувала династія Анжу-Плантагенетів, надто тоді, коли її члени намагалися утвердити англійську владу над Уелсом і Шотландією. «Галфридіанські» тексти при цьому служили джерелом для офіційних документів, покликаних обґрунтувати експансію англійської Корони. Такі дії цілковито вписувалися в середньовічний формат «міжнародних відносин», чиї суб'єкти, як-от королівство Франція, королівство Англія або герцогство Нормандія апелювали до власних «троянських» родоводів можливо не менше, ніж до старозаповітної генеалогії синів Ноя. Навіть виправдання Хрестових походів або пояснення вояцької майстерності турків були також підкріплювані Трояніаною. Натхненні нею тексти, як уже сказано,

складали для королів, а одночасно й для членів аристократично-лицарського середовища – як «знатних» і могутніх, так і «звичайних» та часто незаможних. Репрезентації минулого, зокрема з похваляннями «троянських предків», творили клірики, службовці монарших канцелярій і, нерідко, представники дрібного чи служилого лицарства. Всі вони залежали від своєї аудиторії, а також, коли йдеться про дві останні групи, ділили з нею побит і систему вартостей. Тому їхні «історії» продовжували традицію більш ранньої героїки, зображені минуле як епічний світ «шляхетного воїнства», очоленого його найбільш гідними представниками.

Проте, коли наприкінці Середніх віків дійшло до значних змін у західноєвропейському суспільстві, разом із суспільством змінилася й ситуація в вимірові ідей про «минувшину». Перш за все, її описи надалі «замовляла» й споживала значно більша кількість суспільних і політичних гравців. До монархів із аристократією долучилася буржуазія, чиї нобілітовані представники розширили й трансформували «шляхетний» стан. Водночас, фінансові спроможності «середніх класів», так само як і доступна для їхніх членів освіта, дозволяли впливати на систему соціокультурних понять. Звичайно, традиційним поняттям «феодальної етики» й, зокрема, натхненним нею репрезентаціям минулого парвеню виказували очікувану від них пошану. Однак, належачи до іншого вартісного світу, буржуазія (почасти свідомо, а інколи й неусвідомлено) прагнула сконструювати таке «минуле», де головними діячами були б звичні їй соціальні типи. «Історія», в якій королі й лицарство нібито троянського роду головним чином звитяжно воюють, причому часто супроти або з допомогою чарівних сил, прагматичних городян не влаштовувала. Відтак, їхні освічені репрезентанти, спираючись насамперед на ідеї гуманістів, узялися компонувати нові погляди на витоки й розвій своїх спільнот. Це новопостале історіописання також оспівувало «славетних предків», але вже не «троянців» середньовічної традиції, а народи, згадані в античних і декотрих післяримських джерела. Щоправда, старі й нові генеалогеми, нерідко сполучені в щось одне, тривалий час співіснували, адже шляхта й вища аристократія й далі

тималися свого «феодального» світогляду. В ролі придворних шляхтяни чинили відповідний культурний вплив на монархів, тож ті мусили демонструвати прихильність до давніх генеалогічних сюжетів. До того ж і «Галфридіанська», і «Сен-денійська» історіографія описувала суспільство, в якому від самого заснування троянцями головну роль грали саме королі (як нащадки Троянського Дому). З іншого боку, посилення Держави, дедалі більший вплив буржуазії, а також очевидні здобутки гуманізму створили сприятливіші обставини саме для «історій» із іншими родоводами – такими, що, порівняно з Трояніаною здавалися набагато менш фантастичними.

Саме під впливом указаних тенденцій розгорталися ті дискурси про минуле, що були характерними для Англії й Франції в XVI й XVII століттях. У Франції «гуманістичний наступ» на «байкарство» вможливив появу цілої низки колективних родоводів. Декотрі з них спиралися на старіші схеми, відповідно до яких французи були нащадками франків троянської крові. Інші обстоювали галльські витоки французького народу, тоді як ще одна група генеалогій виводила французів від троянців-франків і троянців-галлів одночасно. Впродовж указаних сторіч саме ця третя категорія забезпечувала компромісну фабулу, прийнятну для тогочасного французького патріотизму, а також для виконання кількох політичних завдань. Перше, узвичаєне, полягало в тому, щоб славити суворена, а з ним і всю державу, обстоюючи її «непідвладність» іншим політичним утворам. Друге було зумовлене тим протистоянням Римові, до якого закликали не лише французькі протестанти, але й дехто з вірян офіційно католицької Галліканської Церкви. Як у першому, так і в другому випадках посилання на давність французької історії, прив'язаної через франків і галлів до правічних троянців, здавалися вагомим аргументом. Поступово, однак, від «троянської» генеалогії відмовилися як від «неісторичної», а формули про франкських і галльських предків набули неприховано «класових» проявів. У XVIII-XIX століттях франків ототожнювали з французькою шляхтою, тоді як галлів – із «простолюдом»; причому сама «аристократія» й «народ» такий погляд цілком

поділяли. Відтак, не дивно, що в республіканській Франції переміг саме галльський родовід французів, пропагований державними установами, освітніми закладами й політичними партіями Модерності.

В Англії протистояння старих і нових родоводів, хоча й було загалом подібним, усе ж мало низку характерних відмінностей. Попри гуманістичну критику, «троянська» генеалогія, а ще більшою мірою основана на ній Артуріана залишилися головними символами англійського патріотизму, особливо агресивного в обставинах розвриву з Римом і «папістами». З найбільшою патетикою на твори «Галфридіанської» традиції посилалися передусім тоді, коли славили династії Тюдорів (як «прямих нащадків Брута») і Стюартів (як суворенів усіх «брітанських» країн). Це «монархічне» пристосування трояно-артуріанської фабули, тим часом, спонукало політичних опонентів Корони пошукати на роль «національного» й «державного» символа якихось інших («нетроянських») предків. У XVII сторіччі такий ангажемент здобули англосакси, з якими противники абсолютизму ототожнювали витоки англійського суспільства. Логіка даного вибору була цілком чіткою, адже, на відміну від англо-брітанської Троянії з її переказами про могутніх королів і неухильно династичне вспадкування влади, «англосаксонізм» оспіував «германський» або ж «тевтонський» лад, у якому обирали королі, буцімто, мали звітувати перед «зборами мудрих мужів» і, відтак, перед усім людом. Політичні здобутки Парламенту за Громадянської війни, Реставрації й Славетної революції, а також багато в чому зумовлений цими подіями розвиток історичної науки забезпечили тріумф «англосаксонізму», витіснивши трояно-брітську «історію» в сферу поезії й мистецтва. Тим не менш, обидва родоводи («науковий» англосаксонський і «поетичний» трояно-артуріанський) заклали основи як «народної», так і елітної ідентичностей у межах Англії й Великої Британії.

Зважаючи на викладені формулювання, спитаємо: чому ці й інші політизовані дискурси про «предків» були важливими? Відповісти можна так. Всі вони обстоювали певний суспільно-політичний устрій, доводячи, що його започаткували

засновники держави чи спільноти. Водночас, у відповідних дебатах, постійно лунав сигнал про те, що члени даного утвору чи суспільства мають спільні витоки. Іншими словами, виходило, що вони складають сталу єдність, котрій належить жити таким або таким чином – так як нібіто жили «славетні пращури». Еліти й інші суспільні верстви поступово звикали до цієї раз у раз повторюваної ідеї, а зазначене звикання, своєю чергою, утвірджувало ті ідентичності, які сьогодні ми називаємо «національними».

Що ж стосується тих колективних генеалогій, від яких національній політичні спільноти колись відмовилися, то вони функціонують і далі, насамперед, як елементи культури й мистецтва. В указаній сфері давнім уявленням (у тому числі Трояніані) належить майже містична роль, а саме – підтримувати відчуття зв'язку між сучасністю й минулим, нехай і таким, що з «наукового» погляду є цілковито вигаданим.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ І ЛІТЕРАТУРИ

I. Джерела:

1. Аліг'єрі, Данте. Божественна комедія / Данте Аліг'єрі [Пер. і ком. Є.Дроб'язко]. – Х.: Фоліо, 2008. – 607 с.
2. Анонім. «Деяния франков и прочих іерусалимцев» / Анонім [Ред., пер., и коммент. Т. Г. Мякин, Г. Г. Пиков, В. Л. Портных]. – Новосибирск: Новосибирський. гос. ун-т., 2010. – 251 с.
3. Анонім. Жизнеописания трубадуров / Анонім [Ред. Е.М. Мелетинский]. – М.: Наука, 1993. – 737 с.
4. Анонім. «Книга истории франков» / Анонім // Хроники длинноволосых королей [пер. Н. Горлова] – СПб.: Азбука-классика, 2004. – 352 с. – С. 10-15.
5. Гальфрид Монмутский. История бриттов. Жизнь Мерлина / Гальфрид Монмутский. [Отв. ред. А.Д. Михайлов, пер. А.С. Бобович]. – М.: Наука, 1984. – 286 с.
6. Геродот. Геродота турійця з Галікарнасса «Історій» книг дев'ять, що їх називають музами / Геродот [Пер. з давньогрецької, передмова та прим. Андрія Білецького]. – Харків: Фоліо, 2006. – 655 с.
7. Гомер. Іліада / Гомер. [Пер. із старогрец. Б. Тен]. – К.: Дніпро, 1978. – 431 с.
8. Григорий Турский. История франков / Григорий Турский [Ред., перевод и comment. В. Д. Савуковой]. – М.: Наука. 1987. – 464 с.
9. Де Клари, Робер. Завоевание Константинополя / Робер де Клари [Перевод и комментарии М.А.Заборова]. – М.: Наука, 1986. – 175 с.
10. Ненний. История бриттов / Ненний // Гальфрид Монмутский. История бриттов. Жизнь Мерлина. [Отв. ред. А.Д. Михайлов, пер. А.С. Бобович]. – М.: Наука, 1984. – 286 с. – С. 171-194.

11. Мериме, Проспер. Жакерия / Проспер Мериме [Пер. Н.Славянинский] // Проспер Мериме. Собрание сочинений в 6-ти томах. Т. 3. – М.: Правда, 1963. – 420 с. – С. 249-405.
12. Павел Диакон. Деяния мецких епископов / Павел Диакон [пер. А. И. Сидорова] // Сидоров А.И. Отзвук настоящего: Историческая мысль в эпоху каролингского возрождения. – СПб.: ИЦ «Гуманитарная Академия», 2006. – 352 с. – С. 35-59.
13. Фредегар Схоластик «Хроника Фредегара» / Фредегар Схоластик // Хроники длинноволосых королей [ред. и пер. Николая Горлова] – СПб.: Азбука-классика, 2004. – 352 с. – С. 12-15.
14. Шекспір, Вільям. Річард II / Вільям Шекспір [Переклад Валентина Струтинського] // Вільям Шекспір. Історичні хроніки. – Харків: Фоліо, 2004. – 512 с. – С. 35-128.
15. Aimoin de Fleury. Annonii monachi Benedictini... quoru[m]damque aliorum venerabilium ejusdem professio[n]is patrum, de regum procerumque Francorum origine gestisque clarissimis usque ad Philippum Augustum libri quinque nunc primum impressi / Aimoin de Fleury. – Parisiis: Vaenundantur in aedibus Joannis Parvi et Ascensionis, 1514. – 6 ff., 142 ff.
16. Aimoini Monachi Floriacensis. De gestis Regum Francorum / Aimoini Monachi Floriacensis // Recueil des historiens des Gaules et de la France, (Dans 24 vol.), Tome 3 [ed. par Dom Martin Bouquet]. – Paris: V. Palme, 1869. – xcix, 809 p. – С. 21-143.
17. Anon. A Letter to the Author of a Satyr Call'd, The True-Born English-Man / Anon. // The Female Critick, or, Letters in Drollery from Ladies to their Humble Servants, with a Letter to the Author of a Satyr Call'd, The True-Born English-Man. – London: E. Rumball, 1701. – 126 p. – С. 110-123.
18. Anon. Arthour and Merlin: a metrical romance / Anon. [Ed. by W.B.D.D. Turnbull]. – Edinburgh: Abbotsford Club, 1838. – 396 p.

19. Anon. *Cursor mundi. A Northumbrian Poem of the XIV century. In four versions, two of them Midland / Anon.* [Edited by the Rev. Richard Morris, LL.D]. – London: N. Trubner & Co., 1874. – 794 p.
20. Anon. *English Metrical Homilies from Manuscripts of the Fourteenth Century / Anon.* [ed. By John Small]. – Edinburgh: W. Paterson, 1862. – 218 p.
21. Anon. *Flores historiarum / Anon.* [Ed. by Henry Richards Luard]. Vol. 3: A.D.1265 to A.D. 1326. – London: Eyre and Spottiswoode, 1890. – 708 p.
22. Anon. *Lebor Gabála Érenn. The Book of the Taking of Ireland / Anon.* [Edited and translated, with notes by R. A. Stewart Macalister]. Vol. I. – Dublin: Irish Texts Society, 1938. – 269 p.
23. Anon. *Les grandes chroniques de France, selon qu'elles sont conservees en l'église de Saint Denis en France / Anon.* [Publiées par Paulin Paris]. – Paris: Techener, 1836. – xxxvi, 384 p.
24. Anon. *Liber Historiae Francorum / Anon.* // *Monumenta Germaniae historica. Scriptores rerum Merovingicarum (in 7 T).* Tomus 2. Fredegarii et Aliorum Chronica. Vitae sanctorum. [Herausgegeben von Bruno Krusch]. – Hannoverae: Impenses Bibliopolii Hahniani, 1885. – VIII, 579 p. – P. 215-328.
25. Anon. *Modus Tenendi Parliamentum: An Ancient Treatise on the Mode of Holding the Parliament in England / Anon.* [Ed. by Thomas Duffus Hardy]. – London: G.E. Eyre and W. Spottiswoode, 1846. – xxxii, 47 p.
26. Bacon, Francis. *Eessays \ Francis Bacon* [ed. by Alfred S. West]. – Cambridge: Cambridge University Press, 1908. – xviii, 302 p.
27. Bale, John. *Select works of John Bale, D.D., Bishop of Ossory / John Bale.* – Cambridge: Cambridge University Press, 1849. – xii, 647 p.
28. Bale, John. *Dramatic Writings / John Bale* [Ed. by John S. Farmer]. – London: Early English Drama Society, 1907. – 347 p.
29. Bede the Venerable. *The Ecclesiastical History of the English Nation / Bede the Venerable* [Ed. by Lionel C. Jane, transl. by John Stevens]. – London: J.M. Dent, 1910. – 399 p.

30. Bedae, Venerabilis. *Historia Ecclesiastica gentis Anglorum / Venerabilis Bedae* [Rec. Josephus Stevenson]. – Londini: Sumptibus Societatis, 1838. – 424 p.
31. Benoit de Sainte-More. *Chronique des ducs de Normandie / Benoit de Sainte-More* // Collection de documents inédits sur l'histoire de France (dans 3 t.). Tome III. – Paris: Imprimerie Royale, 1836. – 890 p. – P. 1-395.
32. Benoit de Sainte-Maure. *Le roman de Troie / Benoit de Sainte-More* // Les manuscrits connus par Léopold Constans, in 6 t. T. 1. – Paris: Firmin-Didot, 1904. – xii, 464 p. – P. 1-455.
33. De Boulainvilliers, Henri. *Etat de la France contenant XIV lettres sur les anciens parlements de France avec l'histoire de ce royaume depuis le commencement de la monarchie jusqu'a Charles VIII / Henri de Boulainvilliers.* – In 3 T., Tome I. – Londres: T. Wood & S. Palmer, 1727. – xxvii, 387 p.
34. Buchanan, George. *The History of Scotland from the Earliest Accounts of That Nation, to the Reign of King James VI / George Buchanan.* In 2 volumes. Volume 1. – Glasgow: Chapman and Lang, 1799. – 417 p.
35. Caesaris, C. Iuli. *De bello Gallico libri VII / Iuli Caesaris.* [Edited with introd. and notes by St. George Stock]. – Oxford: Clarendon Press, 1898. – 334 p.
36. Camden, William. *Britannia, Or a Chorographical Description of Great Britain and Ireland, Together with the Adjacent Islands / William Camden.* [Ed. and transl. by Edmund Gibson]. – London: Mary Matthews, 1772. – 1526 p.
37. Camden, William. *Remains concerning Britain / William Camden.* – London: J. R. Smith, 1870. – ix, 446 p.
38. Castiglione, Baldassare. *The Book of the Courtier from the Italian of Count Baldassare Castiglione / Baldassare Castiglione.* [Translated by Sir Thomas Hoby, 1561]. – London: D.Nutt, 1900. – lxxxviii, 377 p.
39. Chaucer, Geoffrey. *The Minor Poems / Geoffrey Chaucer* [Ed. by Walter W. Skeat]. – Oxford: Clarendon Press, 1898. – 502 p.
40. Dee, John. *The Private Diary of Dr. John Dee, and the catalogue of his library of manuscripts, from the original manuscripts in the Ashmolean museum at Oxford,*

- and Trinity college library, Cambridge / John Dee [Ed. by James Orchard Halliwell]. – London: Camden Society, 1842. – viii, 103 p.
41. Defoe, Daniel. The True-Born Englishman. A Satire / Daniel Defoe. – London: M.Wilson, 1835. – 12 p.
42. Dekker, Thomas. The Magnificent Entertainment: Given to King James, Queene Anne His Wife, and Henry Frederick the Prince, upon the Day of His Maiesties Tryumphant Passage (from the Tower) through His Honourable Citie (and Chamber) of London, being the 15 of March, 1603 / Thomas Dekker // The Progresses, Processions, and Magnificent Festivities, of King James the First, His Royal Consort, Family, and Court [ed. by John B. Nichols]. In 4 volumes. Volume 1. – London: J.B. Nichols, 1828. – xlvi, 607 p. – P. 337-376.
43. Derricke, John. The image of Irelande, with a discouerie of woodkarne, 1581 / John Derricke [With the notes of Sir Walter Scott, edited, with introduction, by John Small]. – Edinburgh: A. & C. Black, 1883. – xxiv, 144 p.
44. Dionysius of Halicarnassus. The Roman antiquities of Dionysius of Halicarnassus / Dionysius of Halicarnassus [English translation by Ernest Cary, Ph. D., on the basis of the version of Edward Spelman]. – Cambridge: Harvard University Press, 1937. – 606 c.
45. Drayton, Michael. Polyolbion / Michael Drayton // The Complete Works of Michael Drayton, now first collected [With introductins and notes by the Rev. Richard Hooper]. In 3 volumes. Volume 1. – London: J. R. Smith, 1876. – liv, 227 p. – P. xxv-liv, 1-227.
46. Dryden, John. The Poetical Works / John Dryden. – New York: D. Appleton & co., 1864. – xx, 524 p.
47. Dudo of St. Quentin. History of the Normans / Dudo of St. Quentin [Translation with Introduction and Notes by Eric Christiansen]. – NY: Boydell & Brewer, 1998. – 260 p.
48. Dudone Sancti Quintini. De moribus et actis primorum Normanniae ducum / Dudone Sancti Quintini. – Caen: F. Le Blanc-Hardel, 1865. – 323 p.

49. Dumas, Alexandre. *Gaule et France / Alexandre Dumas.* – Paris: Victor Magen, 1835. – 375 p.
50. Dumas, Alexandre. *Vingt Ans Après / Alexandre Dumas [ill. par J.-A. Beauce, F. Philippoteaux].* In 3 t. T. 1. – Paris: Marescq, 1855. – 169 p.
51. Einhard the Frank. *The Life of Charlemagne / Einhard the Frank [Translated and with the introduction by Lewis Thorpe].* – London: The Folio Society, 1970 – 88 c.
52. Emilio, Paolo. *Les cinq premiers livres de l'histoire française / Paolo Emilio.* – Paris, 1556. – 358 p.
53. Fortescue, John. *De Laudibus Legum Anglie / John Fortescue [Translation into English with notes by A. Amos].* – Cambridge: J. Smith, 1825. – xvi, 280 p.
54. Fox, John. *Fox's Book of Martyrs, Or, The Acts and Monuments of the Christian Church / John Fox [Ed. by T. Pratt].* – Philadelphia: J.J. Woodward, 1830. – 673 p.
55. Fredegarius Scholasticus. *Chronicarum quae dicuntur Fredegarii Scholastici libri IV cum Continuationibus / Fredegarius Scholasticus // Monumenta Germaniae historica. Scriptores rerum Merovingicarum (in 7 T). Tomus 2. Fredegarii et Aliorum Chronica. Vitae sanctorum.* [Herausgegeben von Bruno Krusch]. – Hannoverae: Impenses Bibliopolii Hahniani, 1885. – VIII, 579 p. – P. 1-194.
56. Fuller, Thomas. *The History of the Worthies of England / Thomas Fuller [Ed., with explanatory notes by John Nichols].* In 2 volumes. Vol. 1. – London: F.C. and J. Rivington, 1811. – xvi, 596 p.
57. Galfredi Monumetensis. *Historia Britonum / Galfredi Monumetensis [Ed. J.A. Giles].* – Londini: D.Nutt, 1844. – 325 p.
58. Garnier, John. *Israel in Britain. A Brief Statement of the Evidences in Proof of the Israelitish Origin of the British Race / John Garnier.* – London: R. Banks & Son, 1890. – 50 p.
59. Geoffrey of Monmouth. *The History of the Kings of Britain / Geooffrey of Monmouth [Translation with Introduction by Lewis Thorpe].* – London: The Folio Society, 1975. – 260 p.

60. Geoffrey of Monmouth. Histories of the Kings of Britain / Geoffrey of Monmouth [Tr. by Sebastian Evans, LL. D]. – London: Dent, 1904. – 370 p.
61. Gilbert, Henry. King Arthur's Knights: The Tales Retold for Boys and Girls / Henry Gilbert. – London, Edinburgh: T.C. & E.C. Jack, 1911. – xi, 367 p.
62. Gilles, Nicole. Les annales et croniques de France, depuis la destruction de Troye jusques au temps du Roy Louis onziesme, jadis composees par feu maistre Nicole Gilles,... Imprimees nouvellement sur la correction du Signeur Denis Sauvage de Fontenailles en Brie, et additionnees, selon les modernes historiens, iusques a cet an Mil cinq cens cinquante trios / Nicole Gilles. – Paris: J.Mace, 1553. – 149 ff.
63. Giraldus Cambrensis. The Itinerary through Wales and the Description of Wales / Giraldus Cambrensis. [Ed. and intr. by W. Llewelyn Williams]. – London: J.M. Dent & Co, 1908. – xxiii, 210 p.
64. Giraldus Cambrensis. The Topography of Ireland / Giraldus Cambrensis [Transl. by Thomas Forester] // The historical works of Giraldus Cambrensis. [Revised and edited, with additional notes, by Thomas Wright]. – London: George Bell, 1894. – 534 p. – P. 1-164.
65. Hakluyt, Richard. The Principal Navigations, Voyages, Traffiques & Discoveries of the English Nation, made by sea or over-land to the remote and farthest distant quarters of the earth at any time within the compasse of these 1600 yeeres / Richard Hakluyt. In 12 vol. Volume 1. – Glasgow: J. MacLehose and sons, 1903. – lxxviii, 355 p.
66. Hakluyt, Richard. The Voyages of the English Nation to America, before the year 1600. From Hakluyt's Collection of voyages (1598-1600) / Richard Hakluyt [Ed. by Edmund Goldsmid]. In 4 vol. Volume 1. - Edinburgh: E. & G. Goldsmid, 1889. – 380 p.
67. Hare, John. St. Edward' Ghost, Or Anti-Normanism; Being a Pathetical Complaint and Motion, in the Behalf of our English Nation, against Her Grand, yet Neglected Grievance, Normanism / John Hare // The Harleian Miscellany, or, A Collection of Scarce, Curious, and Entertaining Pamphlets and Tracts, as well in Manuscripts as in

- Print, Found in the Late Earl of Oxford's Library; interspersed with historical, political, and critical notes. In 12 volumes. Volume 6. – London: R.Dutton, 1808. – 558 p. – P. 90-106.
68. Hesiod. The Homeric hymns and Homerica / Hesiod [Translation by Hugh G. Evelyn-White]. – London: Heinemann, 1914. – 698 p.
69. Holinshed, Raphael. Chronicles of England, Scotland, and Ireland / Raphael Holinshed. In 6 volumes. Vol. 1. – London: J. Johnson and co., 1807. – 766 p.
70. Homer. The Iliad / Homer [Tr. in verse, with notes by John Stuart Blackie, F.R.S.E.]. Volume IV: Notes Philological and Archeological – Edinburgh: Edmonston and Douglas, 1866. – 451 p.
71. Horne, Andrew. The Mirrour of Justices / Andrew Horne [Transl. by W. H. of Gray's Inn, esq.; with an introduction by William C. Robinson]. – Washington, D.C.: J. Byrne & Co, 1903. – xix, 337 p.
72. Hotman, Francois. Franco-Gallia: Or, An Account of the Ancient Free State of France, and Most Other Parts of Europe, Before the Loss of Their Liberties / Francois Hotman [Ed. and transl. by Robert Molesworth]. – London: Edward Valentine, 1711. – 144 p.
73. Jerome, Jerome K. Three Men in a Boat (to Say Nothing of the Dog) / Jerome K. Jerome [Ill. by A. Frederics]. New York: H.Holt, 1890. – 198 p.
74. Jonson, Ben. King James' Royal and Magnificent Entertainment through His Hourable City of London / Ben Jonson // The Progresses, Processions, and Magnificent Festivities, of King James the First, His Royal Consort, Family, and Court. [Ed. by John B. Nichols]. In 4 volumes. Volume 1. – London: J.B. Nichols, 1828. – xlvi, 607 p. – P. 377-401.
75. Leland, John (Lelandi Antiquarii). De Rebus Britannicis Collectanea / John Leland. Leland's Collectanea in six volumes. Vol. 3. [Ed. By Thomas Hearne]. – London: Gul. & Jo. Richardson, 1770. – 411 p.
76. Lemaire, Jean (Jean Lemaire de Belges). Oeuvres / Jean Lemaire de Belges [Publiées par J. Stecher]. T.1 – Louvain: Impr. de J. Lefever, 1882. – 362 p.

77. Lemaire, Jean (Jean Lemaire de Belges). *Oeuvres / Jean Lemaire de Belges* [Publiées par J. Stecher]. T.2 – Louvain: Impr. de J. Lefever, 1882. – 490 p.
78. Livius, Titus. *Roman history / Titus Livius* [Tr. by John Henry Freese, Alfred John Church, and William Jackson Brodribb , with a critical and biographical introduction and notes by Duffield Osborne]. – New York: Appleton, 1904. – 513 p.
79. Lucani, M. Annaei. *Pharsalia / M. Annaei Lucani.* – Lipsiae: Stereotypa, 1834. – 274 p.
80. Lucanus. *The Pharsalia of Lucan / Lucanus* [Literally translated into English prose, with copious notes, by H.T. Riley]. – London: H.G. Bohn, 1853. – 427 p.
81. Lycophron. *The Alexandra / Lycophron* [With English translation and explanatory notes by George W. Mooney]. – London: Bell, 1921. – 198 p.
82. Nennius. *Nennius's History of the Britons / Nennius // Old English Chronicles, including Ethelwerd's Chronicle, Asser's Life of Alfred, Geoffrey of Monmouth's British History, Gildas, Nennius, together with the spurious Chronicle of Richard of Cirencester.* [Ed. with notes by J. A. Giles]. – London: Bell, 1906. – xviii, 512 p. – P. 381-416.
83. Nennius. *Nennii Historia Britonum / Nennius* [Ad fidem codicum manuscriptorum recensuit Josephus Stevenson]. – In Londini: S.Bentley, 1838. – xxxii, 80 p.
84. Malory, Thomas (Sir Thomas Malory, Knt). *Le Morte Darthur. The Book of King Arthur and of His Noble Knights of the Round Table / Sir Thomas Malory.* In 2 volumes. Vol. 1. – London: Medici Society, 1911. – xx, 189 p.
85. Malory, Thomas. *The Boy's King Arthur, being Sir Thomas Malory's History of King Arthur and his Knights of the Round Table / Sir Thomas Malory* [Edited for boys with an introduction by Sidney Lanier; illustrated by Alfred Kappes]. – New York: Scribner, 1880. – xlvii, 403 p.
86. Manning, Robert (Robert Manning of Brunne). *The Story of England, A.D. 1338 / Robert Manning of Brunne* [Edited by Frederick J. Furnivall]. – London: Longman & Co., 1887. – 478 p.
87. De Montaigne, Michael. *Works of Michael de Montaigne (comprising his essays,*

- journey into Italy, and letters, with notes from all the commentators, biographical and bibliographical notices, etc.) / Michael de Montaigne [Ed. and transl. by W. Hazlitt, O.W. Wight]. – Cambridge: Riverside Press, 1864. – 533 p.
88. De Montesquieu, Charles-Louis (Charles-Louis de Secondat, baron de La Brede et de Montesquieu). The Spirit of Laws / Charles-Louis de Secondat, baron de La Brede et de Montesquieu [New ed., rev., by J.V. Prichard, transl. by Thomas Nugent]. In 2 vol. Volume 2. – London: G.Bell, 1896. – 400 p.
89. Munday, Anthony. The Triumphes of Re-united Britania. Performed at the cost and charges of the Right Worshipful Company of the Merchant-taylors, in honor of Sir Leonard Holliday, Knight, to solemnize his entrance as Lorde Mayor of the Citty of London, on Tuesday the 29th of October 1605 / Anthony Munday // The Progresses, Processions, and Magnificent Festivities, of King James the First, His Royal Consort, Family, and Court. [Ed. by John B. Nichols]. In 4 volumes. Volume 1. – London: J.B. Nichols, 1828. – xlvi, 607 p. – P. 564-576.
90. Orzechowski, Stanislaw. Dyalog albo rozmowa okoio exekucyi polskiej korony. Quincunx, to jest, wzyr korony polskiej / Stanislaw Orzechowski. – Krakyw: Wyd. K.J. Turowskiego, Nakiadem Wydawnictwa Biblioteki Polskiej, 1858. – 230 s.
91. Parker, Matthew. A Testimony of Antiquity Concerning the Sacramental Body and Blood of Christ, written in the old Saxon tongue before the Conquest, being a homily appointed, in the reign of the Saxons, to be spoken at Easter, as a charge, to the people; together with the two epistles of Aelfric on the same subject. First published, with a preface, by Matthew Parker / Matthew Parker. – London, 1736. – 630 p.
92. Paul the Deacon. History of the Langobards / Paul the Deacon [Ed. and transl. by William Dudley Foulke]. – Philadelphia: University of Pennsylvania Press, 1907. – xlii, 437 p.
93. Peckham, George. A True Report of the Late Discoveries and Possessions Taken in the Right of the Crowne of Englannde / George Peckham // Richard Hakluyt. The Principal Navigations, Voyages, Traffiques and Discoveries of the English Nation. In

- XVI vol. Vol. XIII. America. Part II. [Ed. by Edmund Goldsmid] – Edinburgh: E. & G. Goldsmid, 1889. – 622 p. – P. 5-33.
94. Polydore Vergil. Polydore Vergil's English History. Vol. I. (Containing the first eight books, comprising the period prior to the Norman conquest) / Polydore Vergil [Ed. by Henry Ellis (from an earlier transl.)] – London: Printed for the Camden society, by J. B. Nichols and son, 1846. – 324 p.
95. Postel, Guillaume. L'histoire memorable des expeditions depuys le deluge faictes par les Gauloys ou Fracoys depuis la Frace iusques en Asie, ou en Thrace & en l'orientale partie de l'Europe / Guillaume Postel. – Paris: Chez Sebastien Nivelle, 1552. – 97
96. Postel, Guillaume. Les raisons de la monarchie, et quelz moyens sont necessaires pour y parvenir / Guillaume Postel. – Paris, 1551. – xlviii f.
97. Powell, David. The History of Wales. Written Originally in British by Caradoc of Lhancarvan / David Powell [Englished by Dr. Powell, augmented by W. Wynne. To which is added a description of Wales by Sir John Price]. – London: T.Evans, 1774. – xlivi, 396 p.
98. Puttenham, George. The Arte of English Poesie / George Puttenham [Ed. by Edward Arber]. – London: Bloomsbury, 1869. – 314 p.
99. Rastell, John. The Pastyme of People, the Chronycles of dyvers Realmys and most specially of the Realme of England / John Rastell [Ed. by Thomas Frogall Dibdin]. – London: F. C. and J . Rivington, 1811. – 299 p.
100. Roger de Hoveden. The Annals of Roger de Hoveden, comprising the history of England and of other countries of Europe from A.D. 732 to A.D. 1201 / Roger de Hoveden [Tr. from the Latin, with notes and illustrations, by Henry T. Riley] (In 2 vol). Vol 1. – London: H.G. Bohn, 1853. – xii, 564 p.
101. Roger of Wendover. Flowers of History / Roger of Wendover. In 2 volumes. Vol. 1 [Transl. by J.A.Giles]. – London: H. G. Bohn, 1849. – viii, 568 p.
102. Sadler, John. Rights of the Kingdom: or, Customs of our Ancestors. Touching the Duty, Power, Election, or Succession of our Kings and Parliaments / John Sadler. –

- London: J. Kidgell, 1682. – 319 p.
103. Shakespeare, William. *The Tragedy of Richard the Second* / William Shakespeare [Edited by Hardin Craig]. – New York: Macmillan, 1912. – 158 c.
104. Selden, John. *An Historical and Political Discourse of the Laws and Government of England, from the First Times to the End of the Reign of Queen Elizabeth* / John Selden [ed. cor. and improved by a gentleman of the Middle-Temple, Nathaniel Bacon]. – London: D. Browne, A. Millar, 1760. – xix, 203 p.
105. Sidney, Philip. *Sidney's Apologie for Poetrie* / Philip Sidney [Edited with an introduction and notes by J. Churton Collins]. – Oxford: Clarendon Press, 1907. – 111 p.
106. Spenser, Edmund. *A Letter of the Author's ... to the Right Noble and Valorous Sir Walter Raleigh, Knight, Lord Warden of the Stanneries and Her Majesty's Lieutenant of the County of Cornwall* / Edmund Spenser // Edmund Spenser. *The Faery Queen*. Edited from the best editions, with memoir, notes, and glossary. – London: F.Warne, 1800. – xxvi, 413 p. – P. xix-xxi.
107. Spenser, Edmund. *A View of the State of Ireland as it was in the Reign of Queen Elizabeth* / Edmund Spenser. – Dublin: Hibernia Press, 1809. – 266 p.
108. Spenser, Edmund. *The Faerie Queene. Disposed into Twelve Books Fashioning Twelve Moral Vertues* / Edmund Spenser. In 2 volumes. Volume 1. – London: J.M.Dent & sons, 1909. – xviii, 500 p.
109. Stow, John. *The Survey of London* / John Stow. – London: J.Dent, 1912. – 518 p.
110. Stuart, James (James I Stuart). *A Speach, as it was delivered in the Vpper Hovse of the Parliament to the Lords Spiritvall and Temporall, and to the Knights, Citizens and Burgesses there assembled, on mvnday the XIX, day of March 1603, being the First Day of the First Parliament* / James I Stuart // *Political Works of James I* [ed. and with an introd. by Charles Howard McIlwain]. – Cambridge: Harvard University Press, 1918. – 354 p. – P. 269-280.
111. Stuart, James (James I Stuart). *The Trve Lawe of Free Monarchies: Or, The Reciprock and Mvtvall Dvetie Betwixt a free King, and his naturall Subiectes* //

- Political Works of James I / James I Stuart [ed. and with an introd. by Charles Howard McIlwain]. – Cambridge: Harvard University Press, 1918. – 354 p. – P. 53-70.
112. Tysilio. The Chronicle of the Kings of Britain, translated from the Welsh copy attributed to Tysilio / Tysilio [Collated with several other copies, and illustrated with copious notes, to which are added original dissertations, ed. by Peter Roberts]. – London: E. Williams, 1811. – 460 p.
113. Verstegan, Richard. A Restitvtion of Decayed Intelligence in Antiquities. Concerning the Most Noble, and Renowned English Nation. By the Study and Travell of R.V. Dedicated unto the King's Most Excellent Majesty / Richard Verstegan. – London: Printed by Iohn Norton, for Joyce Norton, and Richard Whitaker, and are to be sold, at the Kings Armes, in S. Pauls-Church-yard, 1634. – 24ff, 338 p.
114. Vv.Aa. Declaration of Arbroath / Vv.Aa. // [Електронний ресурс] National Archives of Scotland. Режим доступу:
[\(http://www.nas.gov.uk/downloads/declarationArbroath.pdf\)](http://www.nas.gov.uk/downloads/declarationArbroath.pdf)
115. Vv.Aa. Act in Restraint of Appeals (1533) / Vv.Aa. // Documents of the English Reformation [edited by Bray G.L.]. – Cambridge: James Clarke & Co., 2004. – 676 p. – P. 78-83.
116. Vv.Aa. Original Letters of Eminent Literary Men of the Sixteenth, Seventeenth, and Eighteenth Centuries / Vv.Aa. [ed. with notes, and illus. by Sir Henry Ellis]. – London: J. B. Nichols and Son, 1843. – vii, 460 p.
117. Wace. Le Roman de Rou et des ducs de Normandie (dans 2 t.) / Wace. T.I. – Rouen: E. Frere, 1827. – xxii, 414 p.
118. Wace. Le Roman de Rou et des ducs de Normandie (dans 2 t.) / Wace. T.II. – Rouen: E. Frere, 1827. – 544 p.
119. William of Malmesbury's Chronicle of the kings of England from the earliest period to the reign of King Stephen / William of Malmesbury [With notes and illustrations by J.A. Giles]. – London: Bell, 1847. – 570 p.

120. William of Newburgh. The History of William of Newburgh / William of Newburgh // The Church Historians of England. Pre-Reformation period [Translated from the original Latin, with a pref. and notes, by Joseph Stevenson]. In 5 volumes. Volume 4, pt. 2. The History of William of Newburgh. The chronicles of Robert de Monte. – London: Seeleys, 1853. – 813 p. – P. 395-672.
121. Wilson, John. Lectures on our Israelitish Origin / John Wilson. – London: James Nisbet & Co., 1876. – xii, 452 p.

ІІ. Наукова література:

122. Ассман, Аляйда. Простори спогаду. Форми та трансформації культурної пам'яті / Аляйда Ассман. – К.: Ніка-Центр, 2012. – 440 с.
123. Блок, Марк. Феодальне суспільство / Марк Блок. – К.: Всесвіт, 2001. – 528 с.
124. Гене, Бернар. История и историческая культура средневекового Запада / Бернар Гене. – М.: Языки славянской культуры, 2002. – 496 с.
125. Ле Гофф, Жак. Чи завжди політична історія є хребтом історії / Жак Ле Гофф // Жак Ле Гофф. Середньовічна уява. – Львів: Літопис, 2007. – 350 с. – С. 304-320.
126. Колінгвуд, Робін Дж. Ідея історії / Робін Дж. Колінгвуд. – К.: Основи, 1996. – 615 с.
127. Курціус, Ернст Роберт. Європейська література і латинське Середньовіччя / Ернст Роберт Курціус. – Львів: Літопис, 2007. – 749 с.
128. Мак-Люен, Маршал. Галактика Гутенберга: становлення людини друкованої книги. – 3-те вид. / Маршал Мак-Люен. – К.: Ніка-Центр, 2011. – 392 с.
129. Мелетинский, Елеазар. Происхождение героического эпоса: Ранние формы и архаические пам'ятники / Елеазар Мелетинский. – М.: Восточная литература, 2004. – 462 с.
130. Сміт, Ентоні Д. Націоналізм: Теорія, ідеологія, історія / Ентоні Д. Сміт. – К: "К.I.C.", 2004. – 170 с.

131. Сміт, Ентоні Д. Культурні основи націй. Ієархія, заповіт і республіка / Ентоні Д. Сміт. – К.: Темпора, 2009. – 312 с.
132. Фавтье, Робер. Капетинги и Франция / Робер Фавтье. – Спб.: Евразия, 2001. – 320 с.
133. Шпенглер, Освальд. Закат Европы. Очерки морфологии мировой истории. Т.1. Гештальт и действительность / Освальд Шпенглер. – М.: Мысль, 1993. – 663 с.
134. Шпенглер, Освальд. Закат Европы. Очерки морфологии мировой истории. Т.2. Всемирно-исторические перспективы / Освальд Шпенглер. – М.: Мысль, 1998. – 606 с.
135. Эко, Умберто. Поиски совершенного языка в европейской культуре / Умберто Эко. – СПб.: «Александрия», 2007. – 423 р.
136. Элиас, Норберт. О процессе цивилизации: Социогенетические и психогенетические исследования. Т.1. Изменения в поведении высшего слоя мирян в странах Запада / Норберт Элиас. – М.: Университетская книга, 2001. – 332 с.
137. Яковенко, Наталя. Вступ до історії / Наталя Яковенко. – К: Критика, 2007. – 375 с.
138. Albu, Emily. The Normans in their Histories: Propaganda, Myth and Subversion / Emily Albu. – NY: Boydell & Brewer, 2001. – 260 p.
139. Appelbaum, Stanley. Introduction to French Poetry: A Dual-Language Book / Stanley Appelbaum. – Courier Dover Publications, 1991. – 192 p.
140. Appleby, John. C. War, Politics, and Colonization, 1558-1625 / John C. Appleby // The Oxford History of the British Empire. In 3 volumes. Volume I: The Origins of Empire [ed. by Nicholas Canny]. – Oxford University Press, 2001. – 560 p. – P. 55-78.
141. Armitage, David. The ideological origins of the British Empire / David Armitage. – Cambridge: Cambridge University Press, 2000 – 239 p.

142. Armstrong, John A. *Nations before Nationalism* / John Armstrong. – University of North Carolina Press, 2011. – 448 p.
143. Asher, R.E. *National myths in Renaissance France: Francus, Samothres and the Druids* / R.E. Asher. – Edinburgh University Press, 1993. – 269 c.
144. Astell, Ann W. *Political Allegory in Late Medieval England* / Ann W. Astell. – Cornell University Press, 1999. – 218 p.
145. Aurell, Martin. *The Plantagenet Empire, 1154-1224* / Martin Aurell. – Pearson Education, 2007. – 359 p.
146. Bartlett, Thomas. *Ireland: A History* / Thomas Bartlett. – Cambridge University Press, 2010. – 648 p.
147. Baugh, Albert C. *A History of the English Language* / Albert C. Baugh. – Taylor & Francis, 2002. – 447 p.
148. Berens, Lewis H. *The Digger Movement in the Days of the Commonwealth, as Revealed in the Writings of Gerrard Winstanley, the Digger; Mystic, and Rationalist, Communist and Social Reformer* / Lewis H. Berens. – London: Simpkin and co., 1906. – 259 p.
149. Bietenholz, Peter G. *Historia and Fabula: Myths and Legends in Historical Thought from Antiquity to the Modern Age* / Peter G. Bietenholz. – Leiden: BRILL, 1994. – 434 p.
150. Blades, William. *The Biography and Typography of William Caxton, England's First Printer* / Blades William. - New York: Scribner and Welford, 1882. - xii, 387 p.
151. Boswell-Stone, Walter G. *Shakespeare's Holinshed, the Chronicle and the Historical Plays Compared* / Walter G. Boswell-Stone. – London: Chatto & Windus, 1907. – xxii, 532 p.
152. Bourrilly, V.-L. *Guillaume du Bellay, seigneur de Langey, 1491-1543* / V.-L. Bourrilly. – Paris: Societe nouvelle de librairie et d'Edition. – xvi, 449 p.
153. Boyer, Allen D. *Sir Edward Coke and the Elizabethan Age* / Allen D. Boyer. – Stanford University Press, 2003. – 325 p.
154. Brackmann, Rebecca. *The Elizabethan Invention of Anglo-Saxon England*:

- Laurence Nowell, William Lambarde, and the Study of Old English / Rebecca Brackmann. – DS Brewer, 2012. – 244 p.
155. Brailsford, Henry Noel. The Levellers and the English Revolution / Henry Noel Brailsford. – Stanford University Press, 1961. – 715 p.
156. Brann, Noel L. The Abbot Trithemius (1462-1516): The Renaissance of Monastic Humanism / Noel L. Brann. – Leiden: BRILL, 1981. – 400 p.
157. Braudel, Fernand. A History of Civilizations / Fernand Braudel. – New York: Penguin Books, 1995. – 600 p.
158. Brown, Elizabeth A. R. Myths chasing myths: The legend of the Trojan origins of the French and its dismantling / Elizabeth A. R. Brown // The Man of Many Devices, Who Wandered Full Many Ways: Festschrift in Honor of Jenos M. Bak. [Edited by Balezs Nagy and Marcell Sebok]. – Budapest: Central European University Press, 1999. – 708 p. – P. 613-633.
159. Brown, Frank Clyde. Elkanah Settle, His Life and Works / Frank Clyde Brown. – Chicago: The University of Chicago Press, 1910. – 170 p.
160. Bryce, James. The Holy Roman Empire / James Bryce. – London: Macmillan and Co., 1928. – 575 p.
161. Brydges, Egerton. The British Bibliographer / Egerton Brydges. In 15 Volumes. Volume 1. – London: T. Bensley, 1810. – 590 p.
162. Burian, Peter. Myth into *mythos*: the shaping of tragic plot / Peter Burian // The Cambridge Companion to Greek Tragedy [ed. P. E. Easterling]. – Cambridge University Press, 1997. – 410 p. – P. 178-208.
163. Burnett, George. Specimens of English Prose Writers from the Earliest Times to the Close of the Seventeenth Century, with Sketches, Biographical and Literary / George Burnett. In 3 volumes. Volume 1. – London: Longman, Hurst, Rees, and Orme, 1807. – 478 p.
164. Camps, W. A. An Introduction to Virgil's Aeneid / W. A. Camps. – Oxford University Press, 1979. – 176 p.
165. Carley, James P. Polydore Vergil and John Leland on King Arthur: the Battle of the

- Books / James P. Carley // King Arthur: A Casebook [ed. by Edward Donald Kennedy]. – NY: Routledge, 2001. – 311 p. – P. 185-204.
166. Christiansen, Eric. Introduction / Eric Christiansen // Dudo of St. Quentin. History of the Normans. Translation with Introduction and Notes by Eric Christiansen. – NY: Boydell & Brewer, 1998. – 260 p. – P. ix-xxxvii.
167. Church, Richard. William. Spenser / Richard Church. – London: Macmillan, 1901. – 181 p.
168. Clulee, Nicholas H. John Dee's Natural Philosophy: Between Science and Religion / Nicholas H. Clulee. – Routledge, 1988. – 347 p.
169. Cohen, Paul. In Search of the Trojan Origins of the French: The Uses of History in the Elevation of the Vernacular in Early Modern France / Paul Cohen // Fantasies of Troy: Classical Tales and the Social Imaginary in Medieval and Early Modern Europe [ed. by Alan Shepard, Stephen David Powell]. – Victoria University, Centre for Reformation and Renaissance Studies. – 306 p. – P. 63-80.
170. Comfort, W.W. Introduction to Arthurian Romances by Chretien de Troyes / W.W. Comfort // Chretien de Troyes. Arthurian Romances. – London: Dent, 1958. – 378 p. – P. v-xvi.
171. Comparetti, Domenico. Vergil in the Middle Ages / Domenico Comparetti. – London: Macmillan & Co, 1895. – 394 p.
172. Conte, Gian Biagio. Latin Literature: A History / Gian Biagio Conte. – Baltimore: The John Hopkins University Press, 1999. – 864 c.
173. Coote, Lesley Ann. Prophecy and Public Affairs in Later Medieval England / Lesley Ann Coote. – Boydell & Brewer, 2000. – 301 p.
174. Cousin, John W. A Short Biographical Dictionary of English Literature / John W. Cousin. – London: Dent, 1910. – 455 p.
175. Craik, George L. A Compendious History of English Literature, and of the English Language, from the Norman Conquest with Numerous Specimens / George L. Craik. In 2 volumes. Volume 1. – New York: C. Scribner, 1863. – 620 p.
176. Creighton, John. Coins and Power in Late Iron Age Britain / John Creighton. –

- Cambridge University Press, 2000. – 266 p.
177. Curran, John E. Roman invasions: The British history, Protestant Anti-Romanism, and The Historical Imagination in England, 1530-1660 / John E. Curran. – University of Delaware Press, 2002. – 325 p.
178. Damian-Grint, Peter. The New Historians of the Twelfth-Century Renaissance: Inventing Vernacular Authority / Peter Damian-Grint. – Boydell Press, 1999. – 292 p.
179. Davies, Norman. The Isles: A History / Norman Davies. – London: Macmillan, 1999. – 1222
180. Delmarcel, Guy. Flemish Tapestry: From the 15th to the 18th Century / Guy Delmarcel. – Lannoo Uitgeverij, 1999. – 383 p.
181. Derks, Ton. Gods, Temples and Ritual Practice: The Transformation of Religious Ideas and Values in Roman Gaul / Ton Derks. – Amsterdam University Press, 1998. – 325 p.
182. Djordjevic, Igor. Holinshed's Nation: Ideals, Memory, and Practical Policy in the Chronicles / Igor Djordjevic. – Ashgate Publishing, 2010. – 274 p.
183. Van Dorsten, J. A. Poets, Patrons and Professors: Sir Philip Sidney, Daniel Rogers and the Leiden Humanists / J.A. Van Dorsten. – Leiden: BRILL, 1962. – 227 p.
184. Echard, Sian. Geoffrey of Monmouth / Sian Echard // The Oxford Encyclopedia of British Literature (5-Volume Set). Volume 1. (edited by David Scott Kastan). – Oxford University Press, 2006. – 2656 p. – P. 410-413.
185. Edwards, Owen M. Wales / Owen M. Edwards. – New York: G. P. Putnam's sons, 1902. – 439 p.
186. Escobedo, Andrew. Nationalism and Historical Loss in Renaissance England: Foxe, Dee, Spenser, Milton / Andrew Escobedo. – Cornell University Press, 2004. – 261 p.
187. Evans, Sebastian. The Translator's Epilogue / Sebastian Evans // Geoffrey of Monmouth. Histories of the Kings of Britain. Tr. by Sebastian Evans, LL. D. – London: Dent, 1904. – 370 p. – P. 329-370.

188. Ferguson, Arthur B. *Utter Antiquity. Perceptions of Prehistory in Renaissance England* / Arthur B. Ferguson. – London: Duke University Press, 1993. – 168 p.
189. Field, P. J. C. *Malory: Texts and Sources* / P. J. C. Field. – D. S. Brewer, 1998. – 313 p.
190. Fletcher, Robert Huntington. *Arthurian Material in the Chronicles, Especially Those of Great Britain and France* / Robert Huntington Fletcher. – Boston: Ginn, 1906. – 314 p.
191. Foucault, Michel. *Abnormal. Lectures at the College de France, 1974-1975* / Michel Foucault. – New York: Picador, 2003. – 374 p.
192. Foucault, Michel. "Society Must Be Defended". *Lectures at the College de France, 1975-76* / Michel Foucault. – New York: Picador, 2003. – 310 p.
193. French, Peter J. *John Dee: The World of an Elizabethan Magus* / Peter J. French. – NY: Routledge, 1987. – 243 p.
194. Garrison, Mary. *The Franks as the New Israel? Education for an identity from Pippin to Charlemagne* / Mary Garrison // *The Uses of the Past in the Early Middle Ages* [ed. by Yitzhak Hen, Matthew Innes]. – Cambridge University Press, 2000. – 294 p. – P. 114-161.
195. Gillingham, John. *The Early Middle Ages (1066-1290)* / John Gillingham // *The Oxford History of Britain* [ed. by Morgan K.O.]. – Oxford: Oxford University Press, 2001. – 780 p. – P. 120-191.
196. Girouard, Mark. *The Return to Camelot. Chivalry and the English Gentleman* / Mark Girouard. – New Haven and London: Yale University Press, 1981. – 312 p.
197. Gosman, Martin. *Princely Culture: Friendship or Patronage?* / Martin Gosman // *Princes and Princely Culture: 1450-1650* [ed. by Martin Gosman, Alasdair MacDonald, Arie Vanderjagt]. – Leiden: Brill, 2003. – 376 p. – P. 1-30.
198. Gransden, Antonia. *Historical Writing in England c. 550 to 1307* / Antonia Gransden. – NY: Routledge, 1996. – 648 p.
199. Gransden, Antonia. *Historical Writing in England: c. 1307 to the early sixteenth century* / Antonia Gransden. – NY: Routledge, 1996. – 684 p.

200. Gransden, Antonia. *Legends, Traditions, and History in Medieval England* / Antonia Gransden – London: Continuum International Publishing Group, 1992. – 361 p.
201. Green, D. H. *Language and History in the Early Germanic World* / D. H. Green. – Cambridge University Press, 2000. – 464 c.
202. Greenfeld, Liah. *Nationalism: Five Roads to Modernity* / Liah Greenfeld. – Harvard University Press, 1992. – 581 p.
203. Griffin, Nathaniel Edward. *Dares and Dictys: an introduction to the study of medieval versions of the story of Troy* / Nathaniel Edward Griffin. – Baltimore: J. H. Furst, 1907. – 120 p.
204. Griffits, Ralph A. *The Later Middle Ages (1290-1485)* / Ralph A. Griffits // *The Oxford History of Britain*. Morgan K.O. [ed.]. – Oxford: Oxford University Press, 2001. – 780 p. – P. 192-256.
205. Guy, John. *The Tudor Age* / John Guy // *The Oxford History of Britain*. Morgan K.O. [ed.]. – Oxford: Oxford University Press, 2001. – 780 p. – P. 257-326.
206. Hadfield, Andrew. *Briton and Scythian: Tudor Representations of Irish Origins* / Andrew Hadfield // *Irish Historical Studies*, 112 (1993). – P. 390-408.
207. Hall, Stuart. *Foucault: Power, Knowledge and Discourse* / Stuart Hall // *Discourse Theory and Practice: A Reader* [Ed. by Margarite Wetherell, Stephanie Taylor, Simeon J. Yates]. – SAGE, 2001. – 406 p. – P. 72-81.
208. Harper, James G. *Turks as Trojans, Trojans as Turks: Visual Imagery of the Trojan War and the Politics of Cultural Identity in Fifteenth-Century Europe* / James G. Harper // *Postcolonial Approaches to the European Middle Ages: Translating Cultures* [ed. by Ananya Jahanara Kabir, Deanne Williams]. – Cambridge University Press, 2005. – 316 p. – P. 155-182.
209. Hastings, Adrian. *The Construction of Nationhood. Ethnicity, Religion and Nationalism* / Adrian Hastings. – Cambridge University Press, 2004. – 235 c.

210. Hedeman, Anne D. *The Royal Image: Illustrations of the Grandes Chroniques de France, 1274-1422* / Anne D. Hedeman. – Berkeley: University of California Press, 1991. – 338 p.
211. Hill, Christopher. *Intellectual Origins of the English Revolution: Revisited* / Christopher Hill. – Oxford: Clarendon Press, 1997. – 422 p.
212. Hills, Catherine. Overview: Anglo-Saxon Identity // *The Oxford Handbook of Anglo-Saxon Archaeology* [ed. by Helena Hamerow, David A. Hinton, Sally Crawford]. – Oxford University Press, 2011. – 1112 c. – P. 3-12
213. Huddesford, William. *The lives of those eminent antiquaries John Leland, Thomas Hearne, and Anthony a Wood* / William Huddesford. In 2 volumes. Volume 1. – Oxford: Clarendon Press, 1772. – 430 p.
214. Huppert, George. *The Idea of Perfect History: Historical erudition and historical philosophy in Renaissance France* / George Huppert. – Chicago: University of Illinois Press, 1970. – 216 p.
215. Innes, Matthew. *Teutons or Trojans? The Carolinians and the Germanic past* / Matthew Innes // *The Uses of the Past in the Early Middle Ages* [ed. by Yitzhak Hen, Matthew Innes]. – Cambridge University Press, 2000. – 294 p.
216. Irving, David. *Memoirs of The Life and Writings of George Buchanan* / David Irving. – Edinburgh: Bell and Bradfute, 1807. – 318 p.
217. Ivic, Christopher. Mapping British identities: Speed's Theatre of the Empire of Great Britaine / Christopher Ivic // *British identities and English Renaissance Literature* (ed. by Baker D.J., Maley W.). – Cambridge: Cambridge University Press, 2002. – 297 p. – P. 135-158.
218. Jankulak, Karen; Wooding, Jonathan M. The Historical Context: Wales and England 800-1200 / Karen Jankulak // *A Companion to Arthurian Literature* [ed. by Helen Fulton]. – John Wiley & Sons, 2009. – 588 p. – P. 73-83.
219. Jones, Edwin. *The English Nation: The Great Myth* / Edwin Jones. – Sutton Publishing, 2003. – 456 p.

220. Keeler, Laura. *Geoffrey of Monmouth and the late Latin chroniclers, 1300-1500* / Laura Keeler. – Berkeley, Los Angeles: University of California Press, 1946. – 162 p.
221. Kelley, Donald R. *Foundations of Modern Historical Scholarship: Language, Law, and History in the French Renaissance* / Donald R Kelley. – Columbia University Press, 1970. – 321 p.
222. Kendall, Calvin B. *Bede and Education* / Calvin Kendall // *The Cambridge Companion to Bede* [edited by Scott DeGregorio]. – Cambridge University Press, 2010. – 302 p. – P. 99-112.
223. Kenyon, John. *The History Men: The Historical Profession in England since the Renaissance* / John Kenyon. – London: Weidenfeld and Nicolson, 1983. – 322 p.
224. Kim, Hyonjin. *The Knight Without the Sword: A Social Landscape of Malorian Chivalry* / Hyonjin Kim. – Boydell & Brewer, 2000. – 155 p.
225. Lang, Andrew. *Homer and the epic* / Andrew Lang. – London: Longmans and Green, 1893. – 424 p.
226. Lapidge, Michael. *Anglo-Latin Literature, 600-899* / Michael Lapidge. – London: Hamledon Press, 1996. – 534 p.
227. Levy, Fred Jacob. *Tudor Historical Thought* / Fred Jacob Levy. – Toronto: University of Toronto Press, 2004. – 305 p.
228. Levy, Jacob T. *Monarchomachs* / Jacob T. Levy // *Encyclopedia of Political Theory* [ed. Mark Bevir]. – SAGE, 2010. – 1584 p. – P. 901-903.
229. Llobera, Josep R. *The God of Modernity: The Development of Nationalism in Western Europe* / Jisep R. Llobera. – Oxford: Berg, 1996. – 229 c.
230. Lloyd, Julius. *The life of Sir Philip Sidney* / Julius Lloyd. – London: Longman, Green, Longman, Roberts, and Green, 1862. – xvi, 244 p.
231. Loomis, Roger Sherman. *Breton Folklore and Arthurian Romance* / Roger Sherman Loomis // Roger Sherman Loomis. *Studies in Medieval Literature: A Memorial Collection of Essays* (Source Works Series, 599. Essays in Literature & Criticism). – Ayer Publishing, 1970. – 338 p. – P. 73-90.

232. Loomis, Roger Sherman. By What Route Did the Romantic Tradition of Arthur Reach the French? / Roger Sherman Loomis // Roger Sherman Loomis. Studies in Medieval Literature: A Memorial Collection of Essays (Source Works Series, 599. Essays in Literature & Criticism). – Ayer Publishing, 1970. – 338 p. – P. 199-212.
233. Loomis, Roger Sherman. Edward I, Arthurian Enthusiast / Roger Sherman Loomis // Roger Sherman Loomis. Studies in Medieval Literature: A Memorial Collection of Essays. – Ayer Publishing, 1970. – 338 p. – P. 275-281.
234. Lucas, F. L. Studies French and English / F.L. Lucas. – NY: Books for Libraries Press, 1969. – 347 p.
235. MacCarty, Terence. Old Worlds, New Worlds: King Arthur in England / MacCarty Terence // The Social and Literary Contexts of Malory's *Morte Darthur* [ed. by Dorrel Thomas Hanks, Jessica Gentry Brogdon]. – Boydell & Brewer, 2000. – 157 p. – P. 5-23.
236. Maccallum, Mungo William. Tennyson's Idylls of the King and Arthurian story from the XVIth century / Mungo William Maccallum. – Clasgow: by J. Maclehose, 1894. – xiv, 435 p.
237. MacDougal, Hugh A. Racial Myth in English History: Trojans, Teutons, and Anglo-Saxons / Hugh A. MacDougal. – Hanover: University Press of New England, 1982. – 146 p.
238. Mancoff, Debra N. Reluctant Redactor: William Dyce Reads the Legend / Debra N. Mancoff // Culture and the King: The Social Implications of the Arthurian Legend: Essays in Honor of Valerie M. Lagorio [ed. by Martin B. Shichtman, James P. Carley]. – NY: SUNY Press, 1994. – 324 p. – P. 254-273.
239. Manning, Roger Burrow. Swordsmen: The Martial Ethos in the Three Kingdoms / Roger Burrow Manning. – Oxford University Press, 2003. – 272 p.
240. Maslen, Robert W. *An Apology for Poetry* and the life of Sidney / Robert W. Maslen // Philip Sidney. An Apology For Poetry: Revised and Expanded Second Edition [ed. by R.W. Maslen]. –Manchester University Press, 2002. – 352 p. – P. 1-85.

241. Maynadier, Howard. *The Arthur of the English Poets* / Howard Maynadier. – NY, Boston: Houghton, Mifflin & co., 1907. – viii, 454 p.
242. Mears, Natalie. *Queenship and Political Discourse in The Elizabethan Realms*. Cambridge Studies in Early Modern British History / Natalie Mears. – Cambridge University Press, 2005. – 332 p.
243. Meserve, Margaret. *Empires of Islam in Renaissance Historical Thought* / Margaret Meserve. – Harvard University Press, 2008. – 369 p.
244. Minto, William. *Daniel Defoe* / William Minto. – New York: Harper, 1887. – 167 p.
245. Moore, Robert Etheridge. *Henry Purcell and the Restoration Theatre* / Robert Etheridge Moore. – Cambridge: Harvard University Press, 1961. – 223 p.
246. Morgan, Gerald. *Welsh Arthurian Literature* / Gerald Morgan // *A History of Arthurian Scholarship*. Norris J. Lacy [ed]. – Boydell & Brewer Ltd, 2006. – 285 p. – P. 77-94.
247. Morrison, Elizabeth; Hedeman, Anne D.; Antoine, Elisabeth. *Imagining the Past in France: History in Manuscript Painting, 1250-1500* / Elizabeth Morrison. – Getty Publications, 2010. – 366 p.
248. Moule, Thomas. *Bibliotheca Heraldica Magnae Britanniae. An analytical catalogue of books on genealogy, heraldry, nobility, knighthood & ceremonies with a list of provincial visitations, pedigrees, collections of arms, and other manuscripts; and a supplement enumerating the principal foreign genealogical works* / Thomas Moule. – London: Lackington & co., 1822. – xxiii, 668 p.
249. Munn, Kathleen Miriam. *A Contribution to the Study of Jean Lemaire de Belges: a critical study of bio-bibliographical data, including a transcript of various unpublished works* / Kathleen Miriam Munn. – Geneve: Slatkine Reprints, 1975. – 215 p.
250. Norgate, Kate. *England under the Angevin kings* / Kate Norgate. – London: Macmillan, 1887. – 516 p.
251. Oman, Charles. *England and the Hundred Years' War (1327-1485)* / Charles Oman.

- London: Blackie & Son, 1898. – 168 p.
252. Oppenheimer, Stephen. Myths of British Ancestry / Stephen Oppenheimer. – Prospect Magazine, October 21, 2006
[\(http://www.prospectmagazine.co.uk/magazine/mythsofbritishancestry/\)](http://www.prospectmagazine.co.uk/magazine/mythsofbritishancestry/)
253. Oppenheimer, Stephen. Myths of British Ancestry Revisited / Stephen Oppenheimer. – Prospect Magazine, June 30, 2007
[\(http://www.prospectmagazine.co.uk/magazine/mythsofbritishancestryrevisited/\)](http://www.prospectmagazine.co.uk/magazine/mythsofbritishancestryrevisited/)
254. Oppenheimer, Stephen. The Origins of the British: a Genetic Detective Story: the Surprising Roots of the English, Irish, Scottish and Welsh / Stephen Oppenheimer. – London: Robinson Publishing, 2007. – 400 p.
255. Parfitt, Tudor. The Lost Tribes of Israel: The History of a Myth / Tudor Parfitt. – Orion Books Limited, 2003. – 310 p.
256. Parry, Graham. Ancient Britons and Early Stuarts / Graham Parry // Neo-Historicism: Studies in Renaissance Literature, History and Politics [ed. by Robin Headlam Wells, Dr Glenn Burgess, Rowland Wymer]. – Boydell & Brewer Ltd, 2000. – 270 p. – P. 153-178.
257. Parry, Graham. The Golden Age Restor'd: The Culture of the Stuart Court, 1603-42 / Graham Parry. – Manchester: Manchester University Press, 1981. – 276 p.
258. Plucknett, Theodore F.T. A Concise History of the Common Law / Theodore F.T. Plucknett. – Union: The Lawbook Exchange, Ltd., 2001. – 830 p.
259. Prestwich, Michael. Edward I / Michael Prestwich. – Berkeley: University of California Press, 1988. – 618 p.
260. Prestwich, Michael. Plantagenet England, 1225-1360 / Michael Prestwich. – Oxford University Press, 2007. – 638 p.
261. Rait, Robert S. Scotland / Robert S. Rait. – London: A. & C. Black, 1911. – 342 p.
262. Reed, J. D. Virgil's Gaze: Nation and Poetry in the Aeneid / J.D. Reed. – Princeton University Press, 2009. – 240 p.
263. Richardson, R.C. William Camden and the Re-Discovery of England / R.C. Richardson // Transactions of the Leicestershire Archaeological and Historical

- Society. Issue 78. – 185 p. – P. 108-123.
264. Riche, Pierre. *The Carolingians: A Family Who Forged Europe* / Pierre Piche. – Philadelphia: University of Pennsylvania Press, 1993. – 398 p.
265. Roberts, Peter. Preface / Peter Roberts // *The Chronicle of the Kings of Britain*, translated from the Welsh copy attributed to Tysilio. Collated with several other copies, and illustrated with copious notes, to which are added original dissertations [ed. by Peter Roberts]. – London: E. Williams, 1811. – xvii, 460 p. – P. i-xvii.
266. Rouse, Robert Allan; Rushton, Cory James. *Arthurian Geography* / Robert Allan Rouse // *The Cambridge Companion to the Arthurian Legend* [ed. by Elizabeth Archibald, Ad Putter]. – Cambridge University Press, 2009. – 261 p. – P. 36-52.
267. Round, John Horace. *Studies in Peerage and Family History* / John Horace Round. – NY: Longmans, Green, 1901. – xxx, 496 p.
268. Roymans, Nico. *Hercules and the construction of a Batavian identity in the context of the Roman Empire* / Nico Roymans // *Ethnic Constructs in Antiquity: The Role of Power and Tradition* [ed. by Ton Derks, Nico Roymans]. – Amsterdam University Press, 2009. – 368 p. – P. 219-238.
269. Runciman, Steven. *A History of the Crusades. In 3 Volumes. Volume 1. the First Crusade and the Foundation of the Kingdom of Jerusalem* / Steven Runciman. – Cambridge University Press, 1987. – 394 p.
270. Runciman, Steven. *Teucri and Turci* / Steven Runciman // *Medieval and Middle Eastern Studies: In Honor of Aziz Suryal Atiya* [ed. by Sami A. Hanna]. – Leiden: Brill, 1972. – 389 p. – P. 344-348.
271. Saul, Nigel. *Chivalry in Medieval England* / Nigel Saul. – Harvard University Press, 2011. – 438 p.
272. Le Saux, Francoise H.M. *A Companion to Wace* / Francoise H.M. Le Saux. – Cambridge: Brewer, 2005. – 305 p.
273. Schwyzer, Philip. *Literature, Nationalism, and Memory in Early Modern England and Wales* / Philip Schwyzer,. – Cambridge University Press, 2004. – 206 p.
274. Sherman, William Howard. *John Dee: The Politics of Reading and Writing in the*

- English Renaissance / William Howard Sherman. – University of Massachusetts Press, 1995. – 291 p.
275. Scott, Walter. Scotland. With a supplementary chapter of recent events by Mayo W. Hazeltine. In two volumes. Vol. I. / Walter Scott. – New York: P.F.Collover & Sons, 1900. – 432 p.
276. Smith, Anthony D. Myths and memories of the nation / Anthony D. Smith. – Oxford: Oxford University Press, 1999. – 288 p.
277. Souchal, Genevieve. Masterpieces of Tapestry from the Fourteenth to the Sixteenth Century: An Exhibition at the Metropolitan Museum of Art / Genevieve Souchal. – Metropolitan Museum of Art, 1974. – 222 p.
278. Stebbing, William. Sir Walter Raleigh, a Biography / William Stebbing. – Oxford: Clarendon Press, 1891. – xii, 413 p.
279. Stephens, Thomas. Madoc, an Assay on the Discovery of America by Madoc ap Owen Gwynedd in the Twelfth Century / Thomas Stephens. – London: Longmans, Green, & co., 1893. – xviii, 249 p.
280. Sweet, Rosemary. Antiquaries: The Discovery of the Past in Eighteenth-Century Britain / Rosemary Sweet. – London: Continuum International Publishing Group, 2004. – 473 p.
281. Thomson, Clara L. Legendaries and Chroniclers. Later Transition English // The Cambridge History of English Literature (ed. by A.W. Ward and A.R. Waller). In 15 volumes. Volume 1. / Clara L. Thomson. – Cambridge: Cambridge University Press, 1908. – xviii, 504 p.
282. Thorpe, Lewis. Introduction to the History of the Kings of Britain / Lewis Thorpe // Geoffrey of Monmouth. The History of the Kings of Britain. Translation with Introduction by Lewis Thorpe. – London: The Folio Society, 1975. – 260 p.
283. Tomaselli, Silvana. The Spirit of Nations / Silvana Tomaselli // The Cambridge History of Eighteenth-Century Political Thought [ed. by Mark Goldie, Robert Wokler]. – Cambridge University Press, 2006. – 936 p. – P. 9-39.
284. Troyan, Scott D. Medieval Rhetoric: A Casebook / Scott D. Troyan. – Routledge,

2004. – 272 p.

285. Vincent, Nicholas. *The Use and Abuse of Anglo-Saxon Charters by the Kings of England, 1100-1300* / Nicholas Vincent // *The Long Twelfth-Century View of the Anglo-Saxon Past* [ed. by David A. Woodman, Martin Brett]. – Ashgate Publishing, 2015. – 440 p. – P. 191-228.
286. Voegelin, Eric. *History of Political Ideas: The Late Middle Ages. Collected works of Eric Voegelin in 26 volumes. Vol. 21* [ed. by David Walsh] / Eric Voegelin. – University of Missouri Press, 1998. – 283 p.
287. Vv.Aa. *Glastonbury Abbey and the Arthurian Tradition* / Vv.Aa. [ed. by James P. Carley]. – Boydell & Brewer, 2001. – 646 p.
288. Wagner, John A. *Encyclopedia of Tudor England* / John A. Wagner. – ABC-CLIO, 2011. – 1331 p.
289. De Walden, Howard. Thomas Evelyn Scott-Ellis. *Some Feudal Lords and Their Seals 1301* / Howard De Walden. – London: De Walden Library, 1904. – 304 p.
290. Watkin, David. *English Architecture* / David Watkin. – London: Thames & Hudson, 2005. – 224 p.
291. Weber, Eugen. *My France: Politics, Culture, Myth* / Eugen Weber. – Harvard University Press, 1991. – 412 p.
292. Wheatley, H. B. *Of Anagrams: A Monograph Treating of Their History from the Earliest Ages to the Present Time* / H.B. Wheatley. – London: S.Austin, 1862. – vi, 186 p.
293. Williams ab Ithel, John. *Preface / John Williams ab Ithel // Brut y tywysogion, or, The Chronicle of the Princes*. Edited by John Williams ab Ithel. – London: Longman, Green, Longman and Roberts, 1860. – 558 p. – P. i-xlviii.
294. Williams, Gwyn A. *The Welsh in Their History* / Gwyn A. Williams. – Taylor & Francis, 1982. – 206 p.
295. Wills, Garry. *Vergil and St. Augustine / Garry Wills // A Companion to Vergil's Aeneid and its Tradition*. – John Wiley & Sons, 2010. – 584 p. – P. 123-132.
296. Wood, Anthony. *Athenae Oxonienses, an exact history of all the writers and*

- bishops who have had their education in the University of Oxford: to which are added the Fasti, or Annals of the said University. In 4 volumes. Volume 3 / Anthony Woods. – London: F.C. and J. Rivington, 1813. – clxxviii, 788 p.
297. Wood, Ian. Defining the Franks: Frankish origins on Early Medieval historiography / Ian Wood // From Roman Provinces to Medieval Kingdoms (edited by Thomas Noble). – NY: Routledge, 2006. – 432 c.
298. Young, Arthur M. Troy and Her Legend / Arthur M. Young. – University of Pittsburgh Press, 1948. – 212 c.
299. Zaller, Robert. The Discourse of Legitimacy in Early Modern England / Robert Zaller. – Stanford University Press, 2007. – 820 p.
300. Zook, Melinda S. Radical Whigs and Conspiratorial Politics in Late Stuart England / Melinda S. Zook. – Penn State Press, 1999. – 234 p.

III. Довідкові видання:

301. A New General Biographical Dictionary [ed. by Hugh James Rose]. In 12 volumes. Vol. 3. – London: T. Fellowes and co., 1857. – 511 p.
302. Arthurian Writers: A Biographical Encyclopedia [L.Lambdin, R.Lambdin eds.]. - ABC-CLIO, 2008 - 401 p.
303. Contemporaries of Erasmus: A Biographical Register of the Renaissance and Reformation. Volumes 1-3. (Ed. Peter G. Bietenholz and Thomas B. Deutscher). – University of Toronto Press, 2003. – 1495 p.
304. The Encyclopaedia Britannica. A Dictionary of Arts, Sciences, Literature and General Information. – Cambridge: Cambridge University Press, 1910. – 1064 p.
305. Guide to the Palace of Westminster. – London: Warrington, 1911. – 87 p.
306. The Poets and Poetry of Europe (Ed, by Henry Wadsworth Longfellow and Cornelius Conway Felton). – Porter and Coates, 1871. – 916 p.
307. The Sources and Literature of English History from the Earliest Times to about 1485. Charles Gross [ed.]. – London, New York: Longmans, Green, 1915. – 443 p.